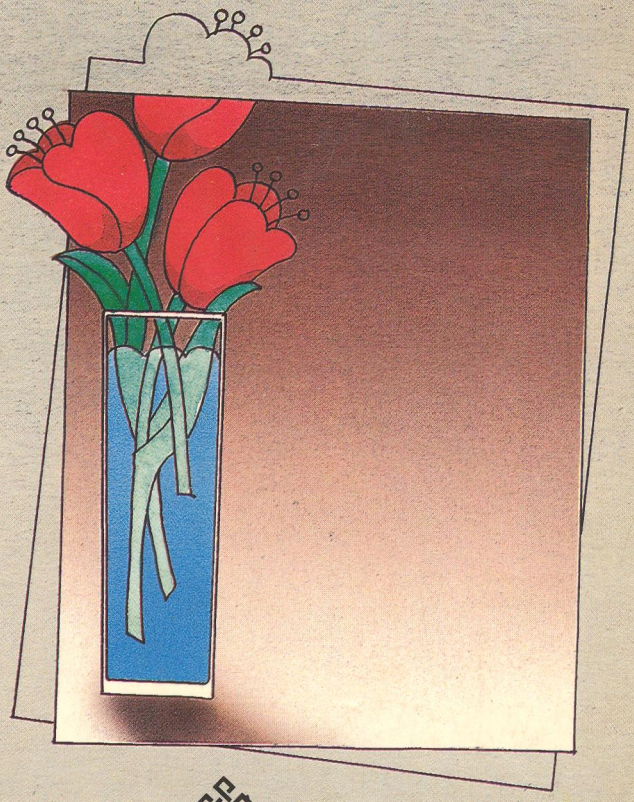
SAMİHA AYVERDİ
HAYATI ve ESERLERİ

Kâzım YETİŞ

KÜLTÜR BAKANLIĞI

T Ü R K B Ü Y Ü K L E R İ

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 1461
Yayımlar Dairesi Başkanlığı
Türk Büyükleri Dizisi / 149

SÂMİHA AYVERDİ

Hayatı ve Eserleri

Yrd. Doç. Dr. Kâzım YETİŞ

© Kültür Bakanlığı, 1993 / ANKARA
ISBN 975 - 17 - 1232 - 7
Kapak Düzeni / Gürbüz FEHİM

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
30.3.1993 tarih ve 928 - 2 - 695 sayılı makam onayı gereğince
birinci defa 2.000 adet bastırılmıştır.

BASKI: ... Matbaacılık, Yayıncılık, Sanayi ve Ticaret A.Ş. Tel: 286 82 58

1990'lı yıllar yalnız Türkiye toplumunda değil, tüm dünya coğrafyasında da ilginç oluşumların ve onlara bağlı gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Bakanlığımın politikasının özünü, demokratikleşme çabalarının toplumumuzda yaygınlaştırılması oluşturmaktadır. Çoğulcu, katılımcı, çağı yakalamış insanların ürünleri ile bütünleşmiş bir kültür politikası temellendirilmesi amaçlanmıştır.

İnsanlığın geçirdiği büyük dönüşümlerin ve değerlerin arkasındaki kavramlar "Kitap" ve "Okumak"tır. Ne görselliğin gücü, ne de iletişimin durmak bilmeyen teknolojik gelişmeleri, bu iki kavramın insanlara özgü haz duygusu nedeniyle hiçbir zaman önemini yitirtemeyecek, özelliği ve önemi dünya durdukça sürüp gidecektir.

İnsanlar günlük yaşama biçimleri, dünyadaki olumlu olumsuz gelişmeler, etkileşimler, olaylar, üzüntüler ve sevinçler içinde düşünce üretip kendilerini yenileyecekler ve bu çabadan da hiçbir zaman vazgeçmeyeceklerdir.

Bütün bu somut gerçeklerin yanında, karşımızda fazla değiştiğini söyleyemeyeceğimiz diğer bir somut gerçek var. O da az okuyan bir toplum oluşumuz. 1992'yi KİTAP ve OKUMA yılı ilan ederek bu sorunun altında yatan nedenleri araştırmak, çözüm yolları aramak, etkinlikler yapmak, okuma konusunu gündemde tutmak çabası içinde geçirdik. Kampanyalar yaptık, yarışmalar düzenledik, kitaplarımızı ücretsiz verdik, tüm bu etkinliklerimizi yine sürdüreceğiz.

1993 yılında "KİTAP SATIN ALIN... AYDINLANIN" diyerek ikinci adımımızı atıyoruz. Yine kampanyalar, yarışmalar yoluyla insanımızı kitaba ve kitap almaya yönlendirmek amacındayız.

Geniş ufukları olan, düşünen, düşündüğünü açıklayan, görsel iletişim araçlarının verdikleriyle yetinmeyen, kültürlü insanların yaşadığı özgür ve demokratik ortamı olan, geleceğin, 2000'li yılların Türkiyesi için bu kavramların yerleştirilmesi çok önemli. Bunun sonunda kitabı isteme, sahip olma ve bundan

haz duyma duygusunun yaygınlaştığı insanların Türkiyesi, okuyan, yazan Türkiye, düşlenenlerin gerçekleştiği Türkiye olacaktır.

Bakanlığımız, tüm bunların gerek çalışmaları sırasındaki değerlendirmeleri gerek toplumun okuyan kitlesinin yaptırımı sonucu kitap baskı sayılarını Türkiye'nin her köşesinden istemin yoğunlaşması nedeniyle, kitap isteklisi insanımıza bir parçacık da olsa yardımcı olabilmek amacıyla yüksek tutulacaktır.

Toplumsal düşünce birikimimizi oluşturan, bu arada da ulusal kültürümüze katkıda bulunmuş olan ve fakat özel yayınevleri tarafından yayınlanmasında bilinen güçlükleri yaşayan kitapları yayınlamaya devam edeceğiz. Böylece, ulusal kültür birikimimizi yalnızca bir koruma mantığıyla değil, günümüz gereksinimlerini karşılayacak bir yaklaşımla ele almış olacağız.

Okumak ve yazmak, insanların insanca duygularının, kendi kendisiyle yalnız kalabildiği tad alma ve haz duyma anlarının yaşandığı tek alandır. İnsanlar yaşanan bu anlarının sonucunda dünyamızı süsleyen fikir ürünlerini ortaya koyuyor, yetenekli kişiler ortaya çıkıyor, hepimizin, ülkemizin, giderek dünyamızın malı oluyor.

Bu gerçek ve bilinç içinde kitap ve okumak somutunda başlattığımız girişimlerimizi 1993'te yine gündeme getiriyor. "KİTAP SATIN ALIN... AYDINLANIN" diyoruz.

Çoğulcu, katılımcı, demokratik yapılı, çağını yakalamış, ona içerden bakan kuşaklar olarak yetişmemizin gerçeği bu diyorum ve buna içtenlikle inanıyorum.

D. Fikri SAĞLAR
Kültür Bakanı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / IX.

BİRİNCİ BÖLÜM

Sâmiha Ayverdi'nin Hayatı ve Eserleri / 1

Sâmiha Ayverdi'nin Eserlerinde Bibliyografyası / 78

Sâmiha Ayverdi'nin Hakkında Yazılanların Bibliyografyası / 81

Sâmiha Ayverdi Hakkında Yazılanlardan İki Örnek / 84

İKİNCİ BÖLÜM

Sâmiha Ayverdi'nin Eserlerinden Seçmeler / 92

ÖNSÖZ

Sâmiha Ayverdi; roman, hikâye, mensur, şiir, hatıra, biyografi, tarih gibi nevilerde eser vermiş çok yönlü ve kıymetli bir yazarımızdır. Onun eserleri, sadece edebiyat tarihi bakımından değil, kültür ve medeniyet tarihimiz için de başvurmaktan kendimizi alamayacağımız niteliktedir. O, roman ve hikâyeleri ile Türk edebiyat dünyasından artık çekilmiş olan ve geçmişteki kültürümüzün bir tarafını yapan tasavvuf düşüncesini edebî eserlerimize, dolayısıyla edebiyat hayatımıza yeniden kazandırır. Son devir İstanbul hayatını anlatan kitapları ile Ayverdi, bir taraftan yakın tarihimizin karanlık kalmış veya pek iyi bilinmeyen pek çok noktasını aydınlatırken, diğer taraftan asırlardır İstanbul'da meydana getirdiğimiz kültür ve medeniyetimizi yeni nesillere tanıtır. Esasen o, Anadolu ve Rumeli'de kurulmuş olan Müslüman Türk medeniyetini tanıtmayı gaye edinmiştir. Maalesef bu değerli yazarımız hakkında bugüne kadar, kitaplarının neşirleri dolayısıyla gazete ve dergilerde çıkan yazılar ve ansiklopedilerdeki sathi bilgiler dışında müstakil bir çalışma yayımlanmamıştır. İstanbul, Erzurum ve Ankara Üniversitelerinin Türkoloji Bölümlerinde yazar hakkında yapılan mezuniyet tezi çalışmaları ise, kütüphane raflarında kalmakta ve Türk okuyucusu tarafından bilinmemektedir. Erzurum'da yapılan bir doktora tezi ise henüz tamamlanmamıştır. Halbuki 50 senedir aralıksız yazan ve 30'dan fazla eserin sahibi bulunan bir muharririn, Türk gençliğine ve okuyu-

cusuna tanıtılması son derece yerinde olacaktı. Nitekim Kültür Bakanlığı, Türk Büyükleri Dizisi için, Sâmiha Ayverdi hakkında bir kitabın hazırlanmasını arzu etmiştir. Böyle bir eseri, hazırlayıp hazırlayamayacağım bana sorulduğu zaman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü'nde ***"Sâmiha Ayverdi'nin Eserlerinde Millî Kültür Meseleleri ve Tasavvuf Düşüncesi"*** *adlı tezimi bitirdiğim 1974'ten beri, giderek artan dosyalarımı önüme koydum. Dizinin şartlarını aşmamak için mümkün mertebe eserin hacmini küçük tutmaya çalıştım. Sâmiha Ayverdi'nin hayatını ve eserlerini tanıtmaya gayret ettim. Her eserini ayrı ayrı fakat kısaca ele aldım. Eserlerin muhteva ve mesajları üzerinde durdum. Bunda mümkün mertebe kronolojiye riayet ettim. Bu kısmın sonunda yazarın üslubundan öz ve özet bir şekilde bahsetmeye çalıştım. Sadece kitaplarının bibliyografyasını vermekle yetindim. Makale, broşür ve konferanslarını bibliyografyada göstermedim. Keza hakkında yazılanların tam bir listesi yerine, bunlardan bir kısmını almayı tercih ettim. Hakkında yazılmış olan iki yazıyı örnek olması bakımından koydum. İkinci bölümde ise, onun eserlerinden seçmeler yaptım. Burada da her eserinden bir parça almaya çalıştım.*

Sâmiha Ayverdi, yarım asırdır durmadan yazarak Türk edebiyat ve fikir dünyasına yaptığı hizmetlerin yanında, çeşitli faaliyetleriyle de Türk kültür hayatına tesir etmiştir. Kitaplarından başka; Büyük Doğu, Resimli İstanbul Haftası, Fatih ve İstanbul, Türk Yurdu, Anıt,

Türk Edebiyatı, Havadis, Ölçü, Hür Adam, Selamet, Haber, Türk Kadını, Tercüman, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Ankara Ticaret Odası Dergisi, Türk Dünyası Tarih Dergisi gibi çeşitli gazete ve dergilerde yazılar da neşreden Sâmiha Ayverdi; bazı kültür kuruluşlarındaki çalışmaları ile de tanınmaktadır.

Yard. Doç. Dr. Kâzım YETİŞ

İstanbul 1988

I. BÖLÜM

SÂMİHA AYVERDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Hayatı:

Sâmiha Ayverdi 21 Kasım 1905'te İstanbul'un Şehzâdebaşı semtinde, Kalenderhâne Camii çevresinde bulunan Toprak Sokak'taki bir evde dünyaya gelir. Annesi Fatma Meliha Hanım, babası piyade kaymakamı (yarbay) İsmail Hakkı Bey'dir. İsmail Hakkı Bey'in babası, Bolu' dan İstanbul'a gelip askerî mektepte tahsilini tamamladıktan sonra, 1866 Girit isyanını bastırmak üzere gönderilen orduda bulunan ve orada şehit düşen Zerde Bıyık Hasan Bey'in soy kütüğünün Ramazan Oğullarına kadar uzandığını, yazar, babasının rivayetine dayanarak nakleder.(1) Hasan Bey şehit düştüğü zaman İsmail Hakkı yedi aylıktır. O da baba mesleğini devam ettirir. Çok güzel bir kadın olan Fatma Meliha Hanım'ın atalarının Kânûnî'nin Budin seferinde şehit olmuş (1541) ve oraya defnedilmiş Gül Baba'ya kadar çıktığı rivayeti de ailede konuşulan ve nesilden nesile nakledilen bir bilgidir. Fakat Sâmiha Ayverdi'nin ailesinin XIX. Asırda bütünüyle belirginleştiği bilinmektedir. Meliha Hanım'ın babası Hilmi Bey, II. Abdülhamid devrinin Meclis-i maliye Reisi İbrahim Efendi'nin kardeşidir. Hilmi ve İbrahim efendilerin babaları ise Yeniçeri ortalarından birine bağlı Gediz derebeylerinden tiftik ticareti ile uğraşan Ali Bey'dir. Meliha Hanım'ın

(1) Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s. 118.

annesi Halet Hanım, Mısır vekili Hacı Süleyman Ağa'nın torunudur.[2] Görüldüğü gibi, yazarımızın anne tarafının İstanbul'daki geçmişleri daha eskidir. Meliha Hanım'ın babasının ve amcasının birbirine yakın olan konakları, Ayverdi'nin hafızasında derin izler bırakmıştır.

Bir sanatkârın eserlerini anlayabilmek ve tahlil edebilmek için onun çocukluk yıllarının, aile muhitinin ve yaşadığı devrin bilinmesi bir zarurettir. Hele bu, Sâmiha Ayverdi gibi, otobiyografi tarzında eserler vermiş bir şahsiyet için daha da ehemmiyet kazanmaktadır. O, çocukluğunda görüp duyduklarını, öğrendiklerini ömür boyu çok iyi bir şekilde saklamış ve bunları hemen her vesile ile eserlerinde işlemiştir. Hatta Türk edebiyatında, bu şekilde hayatının ilk yıllarını değişik şekillerde ifade etmiş, zenginleştirerek okuyucusuna vermiş pek az sanatkârımızdan biri de odur. Bir bakıma bu, araştırıcıya bir kolaylık da sağlamaktadır. Yazar, Reşat Ekrem Koçu'nun **İstanbul Ansiklopedisi** için yaptığı ankete verdiği cevapta, çocukluk yıllarının kendi üzerindeki bu tesirinden bahseder. O; çocukluk hayatının, Şehzâdebaşı gibi İstanbul'un karakteristik semtlerinden birinde geçtiğini, çok küçük yaşta dadısının söylediği ninnileri anlamak ve manalandırmak için büyük gayret sarfettiğini söyler. Babasının dostları ve daha çok asker arkadaşları ile yaptığı selamlık sohbetlerinin; mahalle bekçilerinin de uğrağı olan uşak ve aşçı gibi halk tiplerinin yaptığı koğuş safalarının kendisinde derin hatıralar bıraktığını da ilave eder. Bunlar,

(2) Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s. 9 – 10.

onun daha sonraki eserleri (özellikle **Yaşayan Ölü, Yolcu Nereye Gidiyorsun?, Mesih Paşa İmamı, İstanbul Geceleri, İbrahim Efendi Konağı** vb.) ile fikir ve edebiyat dünyamıza mal edilecektir. Yazarın her zaman hayranlıkla bahsettiği büyük annesi Halet Hanım; içtimai seviye, görgü, İstanbul aristokrasisinin hayat üslubu ve yaşayış tarzı bakımından büyük annesi Zekiye Hanım'dan çok şey öğrenmiştir. II. Mahmud'un sadrazamı Hüsrev Paşa'nın zaman zaman istişarede bulunmak ihtiyacını duyduğu dirayetli bir kadın olan Zekiye Hanım, torununu İstanbul kültür ve medeniyetinin bir temsilcisi olarak yetiştirmiştir. İşte bu Halet Hanım, büyük annesinden aldığı kültürü, 12 yaşına kadar beraber olduğu torunu Sâmiha'ya gerek yaşayarak, gerek şifahi olarak naklet-miştir. İmparatorluk devri konak hayatının pek çok ayrıntısının Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde kendini göstermesi bundandır.

Sâmiha Ayverdi'nin çocukluk yıllarının geçtiği XX. yüzyılın ilk 20 yılı –ki bunun 15 senesini yazar yaşamıştır– Osmanlı Devleti'nin hemen hemen en karanlık günleridir. Hatta 1915 ve sonrası tarihimizin ve talihimizin en acı ve ıstıraplı sayfalarını teşkil eder. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği, II. Abdülhamid'in tahttan indirildiği, İttihat ve Terakki'nin iktidara geçtiği yıllarda Ayverdi, 2 - 3 yaşlarında bir çocuktur. Balkan Harbi'nde kaybedilmiş topraklardan kopup gelen insanımızın İstanbul'daki sefaleti, Edirne minarelerine haçın dikilmesi, İstanbul'un kapısı demek olan Çanakkale Boğazı'ndaki kanlı

mücadele; bir ferdi asker olan ailede konuşulmayacak hadiseler değildi. Üstelik Ayverdi, çoktan bu olayların vehametini hissedebilecek yaşa gelmişti. Bu yıllarda İstanbul'da açlıkla tokluk, sefaletle sefahat yanyana idi. Bir kısım insanlar yiyecek ekmek bulamazken yeni türeyen harp zenginleri varlık ve dirliklerini üst üste yığıyorlar; hatta dışlarındaki dünyayı umursamaksızın eğlence, sefahat ve bolluk içerisinde yüzüyorlardı. Öbür taraftan karaborsada elde edilmesi bile zor olan ve ilaç niyetine ancak kullanılabilen şeker, bazı partili ve iktidara yakın kimselerin atlarına yedirdikleri yemdi. Millî şairimiz Mehmet Âkif'in:

Türlü adlarla çıkan na-mütenahi gazete

Ayrılık tohumunu bol bol atıyor memlekete.

beytinde belirttiği gibi, sadece devlet ve hükümet kademeleri değil, ordu ve halk da çeşitli iç ve dış tesirlerle ve menfaat çatışmaları ile parça parça bölünmüştü. Bu ve benzeri hadiseler; görülen, yaşanan ıstıraplar; çarpıklıklar muhakkak ki bu ailede sadece günün olayları olarak geçmekle kalmıyor, değerlendirilmesi de yapılıyordu. Eserlerinde daima görüp yaşadıklarına, hayat tecrübelerine büyük yer veren Ayverdi'nin yazdıkları; bunların ateşli bir şekilde evde ve selamlık sohbetlerinde tartışıldığını gösteren işaretlerle doludur. İstanbul'un; İttihat ve Terakki, Mütâreke ve işgâl, Cumhuriyet devirleri olmak üzere üç devrini idrak eden yazarın; içtimai ve ahlakî değerlerin bir bir yok olduğu, her noktadan bir çözülüşün yaşandığı bir atmosferde gören göze ve gösteren şuura

sahip bulunmak gibi bir şansı olmuştur. O, birbuçuk yaşından itibaren hayatını safha safha hatırladığını söyler.[3] Fakat acaba bu hatıralar daha sonra çeşitli yollarla beslenmeseydi bize intikal edebilir miydi? Hafıza çok defa yenilerini tutmak için eski bilgileri bir köşeye itina ile yerleştirir. Eğer bu ham madde kendi haline bırakılırsa zamanla kaybolur gider. Bu noktada onun aile çevresinin başka bir yönüne dikkati çekmek gerekecektir. Bu mazbut aile, yaşadığı cemiyetin dertlerine kayıtsız kalmayan, hatta onları şahsiyetinin bir parçası haline getiren bir yapıya sahiptir. Nitekim yazar, **Bir Dünyadan Bir Dünyaya** adlı hatıra kitabında ailesinin bu cephesini belirtir. O, birbuçuk yaşından itibaren çocukluğunu ve cemiyetimizin yaşadığı hadiselerin eve intikal eden kısımlarını hatırladığını söylerken; bunların, daha sonra ailede bahis konusu yapılmasının tesiri ile, hafızasında canlandığını da ekler. Fakat onun bilgi, görgü ve kültürünü asıl tamamlayan; şuur altındakileri şuur haline getiren ikinci bir nokta 1921'de bitirdiği Süleymaniye İnas Nümune Mektebi'nden sonra, uzun yıllar devam eden ve kendi kendini yetiştiren hususî çalışma ve araştırmalarıdır.

16 yaşında iken bir kaymakamla evlenen ve beş senelik bir evlilikten sonra fikren ve ruhen anlaşamadığı eşinden ayrılan Sâmiha Ayverdi, herhangi bir resmî veya hususî işte çalışmaksızın kendini okumaya vermiştir. Bu yıllarda o, bir taraftan ağabeyisi Yüksek Mimar Dr. Ekrem Hakkı Ayverdi ve annesinin yanında kızını büyütür,

(3) **Bir Dünyadan Bir Dünyaya**, s. 1.

zamanını ailesine ve yakınlarına hasrederken, diğer taraftan okuma ve araştırmalarına devam etmiştir. Kendisi ile yapılan bir mülakatta; evde okuduğunu, küçük yaşından beri basit, insana bir derinlik kazandırmayan "satıh üstü" kıymetlerle arasının iyi olmadığını söyler.(4) Onun için insanın ve cemiyetin meseleleri üzerinde zihin yormak en büyük zevk olmuştur. Bir ara keman çalan, bu vesile ile klasik Türk musikisini yakından tanıma fırsatı bulan yazar; neyi, nasıl ve niçin okumuştur? Biraz evvel andığımız mülakatından, küçük yaşından beri edebî eserleri okuduğunu, polisiye romanlara tahammül edemediğini öğreniyoruz. Hususi olarak iyi derecede Fransızca öğrendiğini biliyoruz. Ayrıca eserlerinden Şark ve Garp klasiklerini tanıdığını anlıyoruz. Onun kitaplarında ve çeşitli yazılarında sık sık karşılaştığımız isimler Ahmede'r - Rifâî, Muhyiddin-i Arabî, Mevlânâ, Hâfız, Sadî, İbn-i Haldun, Fuzûlî, Yunus Emre, Şeyh Galib gibi Şark klasiklerinin yanında; Sokrates, Eflatun, Marcius Oralis, Bergson, Kant, Bertrand Russel, Nistche, Rene Genon gibi garp düşünürleridir. O, elbetteki bütün bu dünyayı birden kucaklayıvermemiştir. Ahmede'r-Rifâî, Mevlânâ ve Yunus onun âdeta has bahçesidir. Daha gençlik yıllarından itibaren içinde bir ömür geçirdiği bir has bahçe. Onu edebî eserlere, özellikle bu son isimlere iten nedir, kimdir veya başka bir söyleyişle bunlar onu niçin kendilerine çekmiştir?

---

(4) Kandemir, Kıymetli Romancımız Sâmiha Ayverdi Diyor ki, Edebiyat Âlemi, nr. 13, 14; Temmuz 1949.

Burada yazarımızın kültürünü meydana getiren, şahsiyetinin teşekkülünde ve eserlerinin teminde, mesajında büyük payı bulunan bir başka halkadan, daha doğrusu bir başka şahsiyetten bahsetmemiz gerekecektir. Bu, Fatih'te Altay Ümm-i Ken'an Dergahı'nın şeyhi Kenân Rifâî'dir. Son devrin önde gelen terbiyecilerinden olan Şeyh Kenân Rifâî; Sâmiha Ayverdi'nin dayısı Dr. Server Hilmi Bey'in Galatasaray Sultanisi'nden mektep arkadaşıdır. Balıkesir, Adana, Manastır, Kosova, Trabzon, Medine ve İstanbul gibi şehirlerdeki eğitim ve öğretim vazifeleriyle imparatorluk coğrafyasını tanıyan ve adı geçen dergâhı 1908'de açan Rumelili bir ailenin çocuğu olan Kenan Rifâî'nin Şark ve Garp kültür ve bilgisiyle, tasavvuf neşvesiyle yazarımızı tamamladığını ve ona bir akım istikametler tayin ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim o yukarda zikri geçen mülakatında Mevlânâ'dan, Muhyiddin-i Arabî'den, Sadî ve Hâfız-ı Şirazi'den vazgeçemeyeceğini belirtirken; kendisini bu tarafa sevkeden tesirin üstadı Ken'an Rifâî'den geldiğini ifade eder. İlk eserini 32 yaşında 1938'de yayımlayan Sâmiha Ayverdi, peşpeşe Türk okuyucusuna sunduğu hemen bütün eserlerinde; özellikle ilk romanlarında sanki hocası ve üstadı ile sohbet eder; ondan aldıklarını roman, hikâye, tarih ve hatıra kalıplarına döker.

Böylece onun fikir dünyasının ana mozaiklerini döşemeye çalıştık. Bunlar aynı zamanda hayatının cephelerini ve merhalelerini de teşkil ediyordu

Köklü ve İstanbul kültür - medeniyetini temsil eden bir aile.. bu ailenin penceresinden görülmüş ve pek çok

yazarımızın, fikir adamımızın zihnini değişik şekillerde tesiri altına almış yıkılış ve çöküş devri.. imparatorluğun bakiyyesi üzerine ve onunla bütün bağlar koparılarak gerçekleştirilmiş bir yeni kuruluş.. mana iklimlerinde kanat çırptıran bir üstadın yakın ilgisi.. bütün bunları besleyen, tamamlayan zengin bir kütüphaneye hapsedilmiş bir ömür...

Anadolu sahası Türk tarihi, Türk kültür ve medeniyeti ile çok yakın devir Türk tarihi Sâmiha Ayverdi'nin belki en çok ilgisini çeken; gerek okurken gerek yazarken zihnini ve kalemini işgâl eden veya olan tem olmuştur.

İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu ve hemen akabinde peşpeşe zuhur eden savaşların, İstanbul'un ve Anadolu'nun işgâline kadar uzandığı bir devrede, maddi ve manevi yokluklarla kasıp kavrulan bir İstanbul'da yaşamış yazarımızın bu ilgisi tabiidir. İstanbul'da asırlardır gelişmiş, güzelleşmiş bir medeniyetin, müslüman-Türk medeniyetinin parça parça kayıplar dünyasına karışması karşısında o sessiz kalamazdı; nitekim kalmamıştır da. Üstelik o, bu çözülüş ve çöküş devresinde hadiselerin içinde, fakat iktidarlara ve politikaya uzak durmuş, dolayısıyla şu veya bu fırkanın elemanı olmamış bir ailenin çocuğudur. Bu bakımdan son devredeki hadiselerin pek çoğunun perde arkalarını evinde ve selamlık sohbetlerinde bahis konusu etmiş, çevresinde dürüstlüğü ile tanınmış, İstanbul'un işgâli yıllarında Anadolu'ya silah ve insan kaçıran gizli şebekelerde vazife almış; fakat hiç bir zaman yaptığı hizmetlerden maddi çıkar sağlama yoluna

gitmemiş bir subayın çok sevdiği kızı olan yazarımız, babasının, ailesinin ve muhitinin, hocasının çizgisini devam ettirmiş; mütevazı köşesinde kendimizi yokluk içerisine itmemizin acı hatıralarını kaleme almıştır. Yaşadığı devirde gördükleri ve aldığı terbiye ile onun imanının ve şuurunun granit bir kütle haline geldiğini söylemek yanlış olmaz. Yaratılış bakımından musamahalı, anlayışlı ve şefkatli olan Sâmiha Ayverdi, iman ve kültür hayatımıza indirilmiş baltalara karşı amansız bir mücadele adamı kesiliverir. İttihat ve Terakki devrinde başlayan ve günümüze kadar devam eden İstanbul'un tarihi eser ve köşelerinin yıkımı, tarih şuur ve duygusunu verecek bu maziye ait güzelliklerin ortadan kaldırılması onu derinden yaralamıştır. O, bir Ahmet Rasim, Abdülhak Şinasi Hisar, Yahya Kemal, Ahmed Hamdi Tanpınar gibi İstanbul yazarı olmuştur. Bu yazarlarla beraber, hatta çerçeve bakımından onlardan daha geniş bir şekilde o, bugün kaybettiğimiz İstanbul medeniyetini tanımak için, kendisinden vazgeçilmez bir yazardır. Çünkü o, tarih ve tabiat güzelliklerinin en can alıcı taraflarıyla İstanbul'u tanımıştır. Şehzâdebaşı'ndan sonra Çamlıca, Anadolu Hisarı, Beylerbeyi, Erenköy, Çarşamba ve Fatih onun havasını teneffüs ettiği semtlerdir ve halen sonuncusunda oturmaktadır. Anadolu'nun Ankara, Bursa, Konya, Antalya gibi bazı vilayetlerinde sıhhat, konferans vb. sebepler dolayısıyla yapılmış kısa seyahatlerin dışında o, hep bu şehirde yaşamıştır.

Tabii 1969 - 1980 yılları arasında ve değişik tarihlerde onun Fransa, İtalya, İsviçre, Macaristan, Avusturya, Yugoslavya, Bulgaristan, İngiltere, İspanya gibi ülkeleri

içine alan gezileri de vardır. Uzun yıllar başağrılarından mustarip olan yazarın bu gezilerinde de tedkik, rahatsızlık gibi sebepler bulunmaktadır. Bu seyahatlerinde o, tarih perspektifinde günü değerlendiren inceleyici ve araştırıcı bir gözle notlar tutmuştur. Özellikle Rumeli ve Balkan devletlerinde tarihin ibret verici hatıralarından kendini alamamıştır. Sâmiha Ayverdi, Libya'nın 1980 yılında İspanya'nın Sevil şehrinde düzenlediği "A Communication Prepared for the İslamıc Conference" (İslam Konferansı İçin Bir Hazırlık Toplantısı)'ına adı geçen devlet tarafından davet edilmiş ve bir tebliğ ile katılmıştır. Yazarımız memleket içerisinde olduğu gibi bu seyahatlerinde de kendi kendisi ile, tarih ile hesaplaşma içerisindedir. O, bu çerçevedeki fikir çalışmalarında veya başka bir ifade ile iman, vatan ve millet söz konusu olduğu zaman yorulmaz, bıkmaz ve yılmaz. Esasen onun hayatını okumak, yazmak ve söylemek kelimeleri ile anlatabiliriz.

Fetih Cemiyeti, Türk Ev Kadınları Derneği, Kubbealtı Akademisi gibi derneklerde aktif hizmet gören; hatta bu derneklerin son ikisinin itici gücü olan Sâmiha Ayverdi, kızı Nadide Uluant'tan olan ve yetim kalan Sinan ve Gülşah adlı torunlarının yetişmelerinde büyük emeği olmuş; çeşitli kültür faaliyetleriyle daha nice Sinan ve Gülşahların memleket ve millete faydalı insan olmaları için çalışmıştır. Bu bakımdan onun kendi şahsına ve nefsine ayırabildiği zaman çok az ve belki de hiç olmamıştır.

Hicret'in 1400. yıldönümü münasebetiyle yazdığı **Kölelikten Efendiliğe** isimli eserinin İngilizce ve Arap-

çasını da yayımlayarak hitap ettiği zümreyi genişletmiş; bütün müslümanların silkinip uyanmalarını, birlik ve beraberlik içerisinde hareket ederek ezilmişlikten, kölelikten kurtulmalarını istemiş ve bunun için birtakım teklifler getirmiştir. Bu eser, bütün müslüman memleketlerde geniş akisler uyandırmış, yazarı çeşitli tebrik ve teşekkür mektupları ve davetler almıştır. **Kölelikten Efendiliğe,** *1978 Türkiye Millî Kültür Vakfı armağanı* ile de taltif edilmiştir.

Muhakkak ki iman, vatan ve millet söz konusu olduğu zaman karşılık beklenmez. Fakat söylenenlerin ve yazılanların bir akis bulmaması, en azından insanın şevkini, heyecanını azaltır. Kendi söyleyip kendi dinlemek kadar bir düşünce ve sanat adamını üzen ve belki de körelten herhalde başka bir şey yoktur. Bu noktada Sâmiha Ayverdi ayrı bir şansa sahiptir. Evet söylediği pek çok şey belki gerçekleşmemiştir. Fakat daima dinleyici ve okuyucu bulmuş ve derin alaka ile karşılanmıştır. Edebiyat sosyolojisi bakımından düşünülürse, onun eserlerinin defalarca basılmış olması bir yana, kitapları ve dolayısıyla hakkında yazılanlarla beraber; eserini okuyarak kendisini bulan pek çok okuyucusu vardır. Bu çeşit bir akis uyandırmanın bizde benzeri pek fazla yoktur. Bunda belki onun gösterişten uzak, mütevazı köşesinden çıkmak istemeyişinin de tesiri vardır. Fakat onun yazılarıyla derin bir tecessüs ve alaka uyandırdığı da muhakkaktır. 1938'den sonra 1940'lı yıllarda neşredilen kitaplarının yazarını görüp tanımak, onunla görüşme yapmak isteyenler olduk-

ça kabarık bir yekün tutmaktadır. Üstelik bunlar içerisinde cemiyetin her kesiminden insan vardır. Bu, ziyarete gelenlerle yapılan görüşmeler *"Mülakatlar"* adıyla bir ciltte toplanmıştır. Neşredilmeyen bu eser, edebiyat sosyolojisi bakımından ayrı bir ehemmiyeti haizdir. Ziyaretçiler arasında üniversite hocaları, fikir ve sanat adamları, milletvekilleri, idareciler, ticaretle meşgul olanlar vardır. Sadece birkaç ismi anacak olursak; Necip Fazıl Kısakürek, Mehmet Ali Aynî, Enis Behiç Koryürek, Burhan Toprak, M.Behçet Yazar bunlardandır.

Okuyucularda uyandırdığı bu çeşit akislerin yanında o, çalışmaları ve eserleri dolayısıyla kültür kuruluşlarımız tarafından da takdir ve tebrik edilmiştir. **Kölelikten Efendiliğe** için verilen armağanın yanında, yine Millî Kültür Vakfı 1984'te *Türk Millî Kültürüne Hizmet Şeref armağanı* ile yazarımızı taltif etmiştir. Aynı şekilde, yazarımızı gençlere tanıtıcı konuşmalarla 1985'te Boğaziçi Yayınları, 1986'da Türk Edebiyatı Vakfı ona şükran plaketleri takdim etmişlerdir. Türk Edebiyatı Dergisi 1984'te 127. sayısında *"Sâmiha Ayverdi Özel Bölümü"* açmış ve yazarımız çeşitli tarafları ile inceleme konusu yapılmıştır. Bu neviden kadirşinaslık örnekleri, Sâmiha Ayverdi'nin yazı hayatının 50. yılı olan 1988'de devam etmiş ve önce Aydınlar Ocağı Genel Merkezi 5 Mart 1988'de bir gün düzenlemiş, yapılan konuşmalarla çalışmaları ve eserleri hakkında bilgi verilmiş ve kendisine torunun şahsında bir plaket verilmiştir. Türk Edebiyatı Dergisi Ekim 1988 sayısında Ayverdi için yine özel bir bölüm açmış, Kubbe-

altı Akademi Mecmuası Ekim 1988 sayısında Ayverdi için yine özel bir bölüm açmış, Kubbealtı Akademi Mecmuası Ekim 1988 sayısını bütünü ile yazarımıza hasretmiş ve çeşitli yazılarda onun fikirleri ve hizmetleri üzerinde durulmuştur. Bütün bunlar onun Türk cemiyetine mal olmuş bir sanatkâr olduğunu ifade eden hususlardır. Kadirşinaslığın bu güzel örnekleri elbette yeterli değildir. Fakat gelecekte daha güzel çalışmaları müjdeleyecek niteliktedir. Nitekim bu gün Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne bağlı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Sâmiha Ayverdi hakkında bir doktora çalışmasının yapıldığını biliyoruz.

Ayrıca pek çok kimse eserlerini okuyarak onu tanımış veya onunla mektuplaşmak suretiyle ona yakın alaka göstermiştir. Kendisine gönderilen her mektubu cevaplandıran ve takip eden Sâmiha Ayverdi, bu yolla Türkiye' nin çeşitli vilayetlerinden insanlarla dostluklar kurmuş, gerektiğinde onların dertleriyle ilgilenmiştir. Bu mektupların çoğu da yakın çevresi tarafından saklanmıştır. Bu bakımdan onun farklı bir okuyucu kitlesinin bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Esasen mektup onun hayatında mühim bir yer tutar. Hatta o, bu yolla çeşitli memleket meseleleri, aksayan veya güzel olan uygulamalar hakkındaki tebrik, teşekkür veya tenkitlerini ilgililere ulaştırmıştır. Bir gazetenin köşe yazarı, bir turizm şirketi, bir belediye başkanı, bir bakan veya başbakan vb. çeşitli kimseler faaliyetleri dolayısıyla Ayverdi'nin muhatabı oluvermişlerdir. Bu bakımdan o, daima memleket meselelerini, aktüel konuları yakından takip eden ve onları memleketin

içinde bulunduğu durum bakımından değerlendiren bir dimağ ve şuurun sahibidir.

Sâmiha Ayverdi'nin hayatı daha çok aynı istikamette giden fikir ve eserlerinin hayatıdır. Biz bu kısımda mümkün mertebe kitaplarının tahlil ve muhtevasına kaymadan hayatını anlatmaya çalıştık. Eserlerini bundan sonraki bölümde ele alacağız. Burada şunu da ifade edelim ki, son senelerde mühim iki rahatsızlık geçirmiş olmasına rağmen yazı faaliyetini hemen hiç bırakmamıştır. Hala bu gün okuyucuları onu, Kubbealtı Akademi, Türk Edebiyatı, Türk Dünyası Tarih dergilerinin hemen her sayısında bir yazısı ile takip etme imkanına sahiptir. Bu imkanın daha uzun yıllar devam etmesini Tanrı'dan dileriz.

Eserleri:

Sâmiha Ayverdi 1938'de **Aşk Budur** adlı romanıyla Türk yazı ve fikir hayatına girer. Bunu, **Batmayan Gün** (1939), **Ateş Ağacı** (1941), **Yaşayan Ölü** (1942), **İnsan ve Şeytan** (1942), **Son Menzil** (1943) romanları ile **Mabedde Bir Gece** (1940) adlı hikâye kitabı olmak üzere beş senede altı eser takip eder. Yazar bu ilk kitaplarında insanın ruhî veya iç meselelerini, kendisi ve cemiyetle, Allah'la olan ilişkilerini eski kültürümüzün ehemmiyetli bir tarafını teşkil eden tasavvuf noktasından inceler. İnsanın ihtiraslardan; gurur, benlik ve şehvet gibi maddi duyguların esiri olmaktan kurtularak yaratılış gayesine doğru yükselişi; "ölmeden evvel ölmek" şeklinde formüle edilen terbiye noktasına ulaşışı bu eserlerin esas temini meydana getirir. Klasik edebiyatımızda, özellikle mesnevilerde işlenen, ruhun dünyadaki macerasının hikâyesi diyebileceğimiz bir aşk anlayışını yazar, yeniden Türk edebiyat hayatına kazandırır. Onun anlayışında insan, etiyle buduyla yaşayan bir canlı varlık değil, her an kendisi ve Tanrı'sı ile hesaplaşma halinde bulunan bir gurbet eridir. Bu bakımdan o, bu kitapları ile insanda kendi kendini kontrol altında bulunduracak şuurlu bir mesuliyet duygusu uyandırmaya çalışır. Onun tezli bir roman anlayışında olduğunu ifade edelim. Esasen bu nevi eserleriyle o, bir geleneği diriltmek ister. Sadî, Mevlânâ gibi Şark'ın büyük mütefekkirleri anlatmak istediklerini hikâye kalıpları içerisinde verirler. Bu bakımdan onları hikâye söyleyici

olarak değerlendirirsek yanılırız. İşte Ayverdi, müşterek İslam edebiyatlarının bu geleneğini modern hikâye ve roman kalıpları içerisinde diriltmek ister. Bunun içindir ki bu eserler, yukarda işaret edildiği gibi, çok farklı bir akis bulur, çevresinde farklı bir okuyucu zümresi teşekkül eder. Tabii burada hemen hatırlamamız gereken nokta, bütün düşüncelerin arkasında yine tasavvuf kültürünün olması ve yazarın daima üstadından konuşması veya üstadı ile sohbet etmesidir. İlim, ahlak, terbiye gibi beşeri münasebetlerde ehemmiyetli bir yeri olan konular da aynı çerçeve içerisinde ele alınır. Hatta yazar bazan üstadını romanının kahramanı yapar. Onun romanlarının bir özelliği de olayların ve kahramanların yazarın çerçevesinden alınmış anekdotlarla beslenmiş olmasıdır.

Aşk Budur, kahramanlar ve mekan bakımından bir istisna teşkil eder. Vak'ası çölde geçen bu romanın kahramanları bedevidir. Fakat insan, nerede olursa olsun, hangi ismi taşırsa taşısın yine insandır ve aynı problemleri vardır. Yalnız bu eserin mesnevi geleneğine daha bağlı bulunduğunu hatırlatalım. Kahraman Yusuf, Yusuf Peygamberden izler taşır. Çünkü o, madde ve mana güzelliğinin bir terkibidir; Ken'an ilinin ışığı, Yakub'un gözünün nurudur. Yusuf, karanlıklarda parıldayan bir ışıktır. O, çölün ortasında, karanlıkta kalmış yanık gönülleri aydınlatır, susamış – çatlamış dudakların kendine olan hasretini giderir. Yusuf, insana tuttuğu aynada kendini buldurur ve kendini seyrettirir. Meryem, Yusuf'a koşarken benliğine kavuşur.

Batınıyan Gün ve sonrakilerde mekan ve kahramanlar yerlidir; İstanbul, Bursa, Konya, hatta Almanya'ya kadar uzanan bir coğrafya; içimizde ve yakınımızda yaşayan, memleket meselelerini teneffüs eden insanlardır. **Batınıyan Gün**'ün İrfan Paşa'sı geride bıraktığı resim ve hatıraları ile torunu Aliye'yi kendi benliğine ve Prof. Kerim Bey'e ulaştırır. İrfan Paşa'nın Tefekkür, Secde Eden Kadın, Aşk ve Bakış gibi tabloları sanatın Tanrı'ya yükseliştеki rolünün ifadesidirler. Hatıralarda anlatılanla resimler birbirini tamamlar. İnsan zihnini devamlı meşgul eden ruh ve onun vücuttaki, varlık alemindeki macerası işlenir. Yazar bu eseriyle cemiyetimizin kültür problemlerine açılır. Kendisine ve cemiyetine yabancılaşmış tipler; kendisi ve Allah'ı ile dostluk kurabilmiş insanların seciyesini, kendisine ve cemiyetine olan hayrını daha iyi anlatmak için romanda yer alırlar. Bir noktada madde ile mana çarpışır. Cismin, tenin aşırı zevklerinin, hazlarının ruhta derin yaralar açacağı; ruhun da tatmin edilmesi gerektiği üzerinde durulur. İçinde yaşadığı cemiyetin değerlerine yabancılaşma ile; millî değerlere sahip olmanın bir tezahürü olarak musiki bahsi işlenir. Aliye'nin annesi Fikriye Hanım'ın tertiplediği davette caz ve dansın bir değerlendirilmesi yapıldıktan sonra; misafirlerden birinin teklifiyle gerçekleştirilen fasıl ve icra edilen klasik musikimiz bizim öz değerimiz olarak ortaya çıkar. Ona başlangıçta karşı çıkanların, icrası esnasındaki suskun hali, bir çocuğun anasının sütünü almamak için başını çevirmesine, fakat ısrar üzerine bu leziz gıdayı tattıktan sonra haz ve zevkle susmasına benzetilir. Çünkü bizim

musikimiz bizim özümüzden çıkmıştır ve bizim insanımız ne kadar yabancılaşsa da eğer gösterilirse özüne, kendi benliğine dönebilecektir. En azından ona karşı çıkamayacaktır.

Mabedde Bir Gece, 34 hikâyeden meydana gelmiştir. Yazar, bu hikâyelerinde Anadolu'ya açılır, hatta bu adla bir hikâyesi vardır. Fakat ilk romanlarındaki muhteva bunlarda da devam eder. **Mabedde Bir Gece** hikâyesinde birliğe ermek isteyen bir insanın bu ruh hali ve Tanrı'ya yakarışları dile getirilir. Aslında bütün bu hikâyelerde yazar, romanda yapamadığı ve daha sonra mensur şiirlerde ortaya koyacağı bir tarzı dener. İnsana, hayata, sevgiye tutulmuş parça parça birer aynı özelliğindeki bu söyleyişte o, kendi kendisi ile konuşur, içine hitaplarını hikâye şeklinde yazıya döker. Bunlarda, yani bu hikâyelerde; kendine, yakınlarına ve cemiyete karşılıksız gönül penceresini açan kahramanlar; yapılan iyiliklerin karşılıksız kalmadığının ifadeleri olan vakalar; millî irfanından kopmamış, toprağına ve değerlerine sadık köylüler; hikmetli bir söyleyişle canlandırılan hatıralar yer alır.

Ayrıca bu hikâyelerde o, insanın bu dünyaya gelişindeki gayeyi anlatmak, ruhun burada geçirdiği merhaleleri göstermek ister. İsimler, yer ve hatta olay örgüsü kısmen değişmiş de olsa Ayverdi'nin bu hikâyeleri tasavvuf edebiyatı geleneğinin birer devamıdırlar. Hatta bazan geçmişte bir mutasavvıfın eserinde bulunan bir hikâyenin çok yakın bir benzeri onda yeni bir hikâye şeklinde görülür. Bu cümleden olarak belirtelim ki, **Mabedde Bir**

Gece'deki *Deniz* hikâyesi, Ahmede'r-Rifâî'nin **Onların Âlemi**'ndeki bir hikâyesi ile böyle bir benzerlik taşımaktadır. Aslında Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde tasavvuf düşüncesinin günümüze göre yapılmış pek çok yorumu ile karşılaşırız. Ayrı bir çalışma konusu olan ve geçmişten günümüze başka pek çok benzerine rastlayabileceğimiz bu düşünüş şekilleri, bize, bir tesirden çok belirli bir düşünceyi, devre ve şartlara göre anlatabilme yolundaki örnekleri göstermektedir. Nitekim Refi Cevat Ulunay, **Mabedde Bir Gece** için yazdığı bir yazıda şunları söylemektedir:

"Sâmiha Ayverdi, bu başlık altında topladığı hikâyelerinde bize binlerce senelerden beri binlerce büyük dimağların nesirle, şiirle, musiki ile, tabiatla, aşkla, hicranla, elemle terennüm eyledikleri büyük şark felsefesinin zevahir çalılıklarına gizlenmiş, "hakikat kaynaklarını" arzediyor."(1)

Bu bakımdan bu neviden olan benzerlikleri tesirden çok, aynı kültür ve anlayışın çeşitli devirlerdeki görünüşleri olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Adı geçen benzer hikâyeye gelince:

Ahmede'r-Rifâî **Onların Âlemi**'nde şöyle bir hikâye anlatır:

"Bir gün Rabia Hatun Mekke yoluna düşmüştü. karşısına biri çıktı. –Hasan-ı Basri olduğunu da derler– Ey hanım bütün varlığımla seni seviyorum. Bunun üze-

(1) **Mistik Bir Edebiyat Nümunesi,** Yeni Sabah, 25 Kasım 1944.

rine Rabia Hatun eğer doğru diyorsan ben de seni seviyorum. Yalnız benden daha güzel bir kız kardeşim var, o da arkadan geliyor, deyince adam döndü gözü ile aramaya başladı. Bunun üzerine Rabia Hatun onun yüzüne bir tokat attı: Benden uzak ol, sahte kahraman sevgimizi iddia ediyorsun, sonra da bizden gayrısına dönüp bakıyorsun. Seni bu sevgi işlerinden çok uzak buluyorum."[2]

Tasavvufi bir remiz olan ve Allah'a gönül vermiş, ilahi aşka talip olmuş bir insanın Allah'dan gayri bir nesneye yer vermemesi icap ettiğini anlatan bu motif, yazarın *Deniz* hikâyesinin de konusu olmuştur. Çok güzel bir kız olan köylü kızı Deniz, köylerinde kurulan panayıra bütün bir mevsim hazırladığı el işlerini alır gider. Deniz'in peşine bir delikanlı takılır.

"Güzel kız.. bir haftadır köyünüzde senin için kalıyorum. Niçin beni gördükçe başını çeviriyor, yüzüme bakmıyorsun" diyen delikanlı ile başkasını seven Deniz arasında şu konuşma geçer:

– Ben o kadar güzel miyim sanki?

– Hem de ne güzelsin. Senin gibi güzel kız şehirde bile görmedim.

Deniz gene gülümsemesini suni bir ciddiyetle gizleyerek başını önüne eğdi:

— Öyle ama, benim benden çok güzel bir kız kardeşim vardır; bir gören kırk yıl unutmaz. Bak işte karşıdan geliyor.

---

(2) **Onların Âlemi** (trc. Abdülkadir Çiçek), 2. bas., İstanbul, 1964, s. 114.

Yabancı kasabalı başını süratle o tarafa çevirdi; fakat Deniz'in güzel kardeşini sağa sola bakarak boş yere araştıran başına, arkadan şiddetli bir sille indi. Yüzükoyun kumların üstüne yuvarlanan kasabalı, güzel olduğu kadar akıllı ve kurnaz olduğunu da anladığı Deniz'in gittikçe uzaklaşan alaycı ve berrak sesiyle kendine geldi. Yavaş yavaş uzaklaşan bu ses:

— Madem ben herkesten güzeldim; daha güzelini duyunca ne demeye aklın başından gitti, sağda solda araştırdın?.. Bir daha yanıma gelme, git benden güzelini ara bul!"(3)

Görüldüğü gibi burada anlatılmak istenen aynıdır; fakat çerçeve farklıdır. İşte onun hikâye ve romanlarında bu neviden benzeyişler bir hayli vardır. Bunların tesbiti ayrı bir çalışma konusudur. Bunlar kültür müşterekliği ile aynı düşüncelerin anlatılmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. Biz burada sadece bu konuda bir fikir vermek istedik.

Ateş Ağacı, Avrupa'da hukuk ve iktisat tahsilinden sonra İstanbul'da başladığı iş hayatının sıkıcılığından kaçarak Bursa'ya sığınan, orada kendini bulma yolları arayan bir insanın hikâyesidir. Cemil İstanbul ve sosyetenin dağdağasından kaçar; fakat gittiği yerde de pek rahat edemez. Doğum için İzmir'e annesinin yanına bıraktığı karısına rağmen Bursa'ya geziye gelen ve refakatçisi olduğu Fransız Jeolog madame Jülyet ile Cemil arasında bir hissi

(3) Mabedde Bir Gece, 2. bas., İstanbul, 1976, s. 143 - 145.

alaka meydana gelir. Cemil ile Jülyet'in aralarındaki konuşmalarda Şark ve Garb'ın insan anlayışlarının mukayesesi yapılır. Cemil İstanbul'dan kaçarken Bursa valisinin hanımının marifetiyle yeni bir kalabalık dalgasıyla sarılır. Ateş Ağacı Kur'an'da ifade edilen Hz. Musa'ya Tanrı'nın ateş şeklinde tecelli etmesinden mülhemdir. Çünkü o anda Musa'nın ateşe ihtiyacı vardır.(4) İlahi aşka ulaşmak isteyen insan da karşısına çıkan insana aşık olmakta ve bir bardak suyu denize dökmektedir. İnsanlar arasındaki aşk, çıkar, sevgi - saygı, dostluk, şefkat, hak ve hukuka riayet gibi değişik şekillerde görülen münasebetlerin ele alındığı bir eser olan **Ateş Ağacı** ile yazar, Madame Jülyet'ye Türk insanının meziyetlerini de söyledir.

Yaşayan Ölü ile Sâmiha Ayverdi'nin roman coğrafyasına İstanbul ve Bursa'dan sonra Konya da girer. Fakat **Ateş Ağacı**'nda olduğu gibi, burada da İstanbul'dan bir gidiş vardır. Yalnız bu tarihî şehirlere ait tarihî mekan ve hatta bu illerin coğrafyasına ait tasvirler pek yoktur. Esasında onun bu ilk romanlarında mekana ait tasvirler fazla yer tutmaz. Daha çok ev içi tasvirleri vardır. Yanyana iki köşkte yaşamış ve mektepte arkadaş olmuş Leyla ile Seniye okulu bitirdikten sonra birincisi Konya lisesine, diğeri İzmir lisesine tayin edilirler. Fakat Seniye bu ara Ekmel Haydar'la evlendiği için İstanbul'da kalır.

---

(4) Bu konuda bir araştırma yayımlayan Doç. Dr. Mustafa Tahralı, Tanrı'nın Musa'ya ateş şeklinde tecelli edişinin mutasavvıflar tarafından yapılmış yorumları ile Ayverdi'nin hikayesini karşılaştırır. (ateş ağacı, Kubbealtı akademi Mecmuası, Yıl: 17, nr. 4, Ekim 1988, s. 29 - 37).

Leyla Konya'da Gerçek Çelebi ailesi ile dost olur. Roman Leyla ile Seniye'nin mektuplaşmaları şeklinde başlar ve sonra Leyla'nın günlüğü haline dönüşür. Muharrir bir romanında kültür değerlerimizden olan hat, tezhip ve musikiyi de bahis konusu eder. Türk musikisinin Batmıyan Gün'de ele alındığına yukarda işaret etmiştik. Burada kahramanlardan Gerçek Çelebi ile torunu Ayşe hattat ve müzehhibtir; birincisi hançeresinde pek çok musiki eseri bulanan bir neyzendir de. Gerçek Çelebi'nin, torunu Ayşe'nin, Muharrir Ekmel Haydar'ın iç dünyaları Leyla ile Seniye'nin gözü ve kalemi ile tanıtılır. Sâmiha Ayverdi, Reşat Ekrem Koçu'ya yazdığı mektupta Gerçek Çelebi tiplerinin üzerinde durulması gereken tipler olduğuna işaret eder. Çünkü onun iç dünyasının güzelliği ve mükemmelliği kah hat, kah tezhip, kah musiki olarak fışkırır. Çelebi'nin evinde bulunan levhaların sanat değerlerinden çok, sözlerin ifade ettiği manalar üzerinde duran yazar; insana dönmekte, sanat eserinden çok onu meydana getiren ruhu işlemektedir. Zaten Gerçek Çelebi adı bizi, çelebiliğe, yani asırlarca kültürümüzün bir tarafını yapan, ruh dünyamızı yoğuran mevleviliğe götürür. Daha evvel Sâmiha Ayverdi'nin Mevlânâ'yı ne kadar okuduğuna ve benimsediğine işaret etmiştik. Nitekim Çelebi'nin levhaları arasında Ken'an Rifâî'nin ve Mevlânâ'nın sözleri vardır. İnsanlar arasındaki gerçek dostluğun da işlendiği romanda, Ayşe ile Ekmel Haydar arasında bir hissi yakınlık ta kurulur. Şımarık ve gururlu bir kız olan Leyla, Gerçek Çelebi'nin dostluk halkasında pişer, ölmeden evvel ölmenin sırrına ulaşır. Çünkü ölmeden; benliğinden, gururun-

dan, maddî zevk ve ihtiraslarından sıyrılmadan yaşamak can çekişmekten başka bir şey değildir. Ekmel Haydar, yazarın bir muharrirde olmasını istedikleri vasıfları kendisinde toplamış bir insandır. Ekmel Haydar; gösterişsiz, tabii; düşüncesi, zevki ve vecdi ile her şahsı kendisine bağlayan ve cemiyet tarafından benimsenen bir sanatkâr, bir yazar. Onun dili açık, duru, anlaşılır ve berraktır. Bununla beraber bazan coşkun ve heyecanlıdır. Sözleri hikmetli; yalnız çok defa söz yerine hadiseleri konuştrur. Her okuyan onun yazdıklarında kendi benliğini bulur. Bunlar, yukarda da söylediğimiz gibi onun sanatkâr anlayışını ifade eder. Ekmel Haydar için savaş değil dostluk, sevgi ve barış esastır. Leyla, Gerçek Çelebi'nin elinde yaşayan bir ölü olur, Seniye ise gerçekten hayatını kaybeder.

İnsan ve Şeytan; madde ile mananın, insanın içindeki iyiliklerle kötülüklerin, nefisle ruhun macerasıdır. Yazar bu romanla geçmişe, imparatorluk devrine yönelir. Fakat o, siyasî ve içtimai fikirlerini henüz belli etmez. Sadece Halim Paşa'nın II. Meşrutiyet'i tasvip etmediğine işaret edilir. Romanın kahramanı Şevket, Halim Paşa Konağı'nın aşçısı Mevlüt Ağa'nın oğludur. Paşa tarafından himaye edilir, okutulur ve meşhur bir operatör olur; Paşa'nın yeğeni İsmet'le evlendirilir. İsmet Hanım kendi iç dünyasını kurmuş, derinliği olan olgun bir insandır. Kocası Şevket Bey ise, karısının bu dünyasına yabancıdır. Fakat bu onların anlaşmalarına mani olmamıştır. İsmet Hanım'ın uzun müddet Avrupa'da kalan seciyesiz kardeşi Muhtar'ın kızı Lale Şevket Bey'i baştan çıkarır. İhtiras-

larını, gururunu, maddeye hitap eden taraflarını terbiye etmemiş olan Şevket Bey, Lale'nin elinde mesleğini ve ailesini terkeder. Lale onun içindeki şeytanı uyandırır. Basit bir kaza ile Lale'nin ölümü; Şevket Bey'in hürriyetine kavuşmasını, kendini düştüğü bataktan kurtarmasını sağlar; fakat o da felç olur, yatağa düşer. İsmet Hanım'la kızı Güzin onu bu vaziyette yalnız bırakmazlar. Sâmiha Ayverdi bu romanında kötülüklere, içindeki şeytana karşı savunmasız insanın dramını verir. Lale baştan çıkartıcı bir şeytan. Ama asıl şeytan içimizde ve nefsimizdedir. Tasavvufta nefis terbiye edilerek ruh olgunluğuna erilir veya nefis terbiye yolu ile ruh olur, gönül olur. Kibir, kıskançlık, kin, ihtiras, şehvet gibi duygular terbiye edilmez; onların yerini sevgi, tevazu, şefkat, merhamet gibi güzel hasletler almazsa insan korunmasızdır ve birincilerin saldırısına açıktır.

İsmet'le Güzin'in en iyi anlaştıkları Dr. Murat; hafif meşreb, zübbe ve nankör bir karaktere sahip bulunan Dr. Ferhat; bütünüyle materyalist olan Sururi Bey'ler vasıtasıyla yazar; dostluk, iyilik, doğruluk, ilim, insan, kadın vb. çeşitli konulardaki düşüncelerini sergiler.

Eski konak hayatına dair bilgilerin de yer aldığı **İnsan ve Şeytan**'da çeşitli halk tipleri ile, okumuş fakat şahsiyetini kaybetmemiş tiplerin yanında kozmopolit kimseler de bulunmaktadır. Yazar köylüyü şöyle anlatır: "Gani, tok gözlü, civanmert köylü..". Fakat köyden çıkıp kendi kardeşi de olsa, kendini onlardan farklı ve üstün görenlerin seciyesizliği de Ferhat'ın şahsında karikatürize

edilir. Yazarın diğer romanlarında olduğu gibi, burada da okuduğu Şark ve Garp yazarları, mütefekkirleri kahramanların dilinden esere misafir gelir.

Son Menzil romanında da gerçek aşkı, yıllarca süren bir çileden sonra öğrenerek olgunluğa erişen bir ressamın hikâyesi anlatılır. Sâmiha Ayverdi'nin romanlarında aşk, gerçek manada insan olmanın, olgunlaşmanın, hayata gelişin manasını idrak etmenin bir ifadesidir. Roman kahramanı Haşim melankolik ruhlu bir ressamdır ve eserde onun muhtelif ruh safhaları işlenmektedir. Haşim'le çocuklukları ve gençlik günleri beraber geçen Seniha olgun biridir ve Haşim'i delice sevmesine rağmen, ruhen kendisine denk olmayan bir aktörle, Siret'le evlenir ve sahneye geçer. Buhara'dan gelmiş bir ailenin çocuğu olan Okçu Bahaeddin prensiplerine ısrar ve inatla bağlı bir ok ustasıdır. Prof. Feyyaz, Feyyaz'dan ayrılan ve Haşim'le evlenen Cemile, Cemile'nin akrabası Melek, Mimar Aziz, meczub Türlü, Seniha'nın dadısı Şöhret Kalfa romanın diğer kahramanlarındandır. **Son Menzil**'de kahramanların çoğu sanatkârdır. Ressam, mimar, aktör. Seniha'nın babası İlyas Bey'in yalısı dolayısıyla Boğaziçi'ne ait tasvirlerin, yalı mimarisi ile ilgili değerlendirmelerin de yer aldığı romanda Siret, Boğaz'ı sevmez ve "türeme semtleri" tercih eder. Şöhret dadının şahsında eski konaklardaki hizmetçilerin, yuvasından koparılarak İstanbul'da satılan dadı ve kalfaların satıldıkları aileyi ve çocuklarını benimseyişleri, ömürlerini onlara vakfedişleri anlatılır. İlyas Bey'in yalısında dinlenen veya dinlenmek istenen

bülbül sesi, sözü edebiyatımıza getirir ve Siret'in tenkitlerine karşı Mimar Aziz tarafından eski edebiyatımızın gül ve bülbüle aşırı düşkünlüğünün sonraları uyandırdığı reaksiyonun tahlili yapılır. Sanattaki ananenin, geçmişteki edebî zevkin terkedilmek yerine gelişerek devam etmesi fikri üzerinde durulur.

Sâmiha Ayverdi, **Batmıyan Gün**'den itibaren yavaş yavaş geliştirerek, terkedilen ve hatta hor görülen kültür değerlerimizi, zevk ve sanat anlayışımızı, romanlarındaki çeşitli sanatkâr kahramanlar vasıtasıyla tahlile tabi tutar. Böylece yeni devirde sanatın eskiden kuvvet alması gerektiğini anlatmak ister. Gül ve bülbül kaybedilebilir; bu kayıptan zarar da görülmez. Fakat eski sanatlarımızdaki ruh devam etmeli ve yeni sanatlarımız geçmişten ilham almalıdır. İlim ve sanat münasebetleri, sanatta şekil ve mana ilişkileri üzerinde durulan konulardandır. Okçu Bahaeddin'e göre, "ne manasız şekil ne de şekilsiz mana" sanatın güzelliğini ve olgunluğunu idâde eder. Her ikisi birbirini tamamlamalıdır.

Buraya kadar üzerinde durduğumuz romanlarında Sâmiha Ayverdi, bazı temasların dışında, çocukluğunun geçtiği yılların sosyal ve siyasi tenkidini yapmaz. Kültür değerlerimize yer yer işaret eder. Genelde bu eserlerde o, başlangıçta da söylediğimiz gibi insanın kendisi, diğer insanlar ve Allah'la olan münasebetini işler. Müşterek İslam edebiyatının, klasik edebiyatımızın, eski mesnevilerin en mühim konusunu meydana getiren tasavvuf düşüncesi, bu eserler yolu ile edebiyat hayatımıza yeniden girmiş olur.

Bu düşünüş şekli, aşağıda ele alacağımız iki romanda ve diğer eserlerde de devam eder. Fakat buraya kadar üzerinde durduklarımızda yazar, daha çok insan üzerinde durur, insanın ruh bakımından gelişmesini ele alır. Çok kuvvetli bir aşk duygusunun işlendiği bu roman ve hikâyelerde klasik edebiyattaki Leyla ve Mecnun'ların, Hüsn ü Aşkların yerine aramızda yaşayan, bizim bir parçamız olan insanlar gelir. Bu kahramanlar, cemiyetin çeşitli kademelerinde vazife almış; bizim gibi yaşayan, bizim gibi vazife yapan insanlardır. İnsan olarak gelişmeleri ve yetişmeleri de bu çerçeve içerisinde devam eder. Dolayısıyla Mecnun gibi, uzun, çileli ve cemiyetten uzak; Hüsn gibi remizlerle ve bir yığın tabii olmayan engellerle dolu bir yoldan geçerek yaratılışın gayesine erişmezler. Onlar, cemiyetin aktif bir elemanıdır ve cemiyetin içerisinde pişip olgunlaşırlar. Böylece Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat ile İntibah'tan beri yeni bir çerçeveye bürünen insan, aşk ve tabiat anlayışı bu yeni zemine eskiden bir soluk taşır. Bu eserlerinde parça parça cemiyetin kültür meseleleri hakkında işaret taşları koyan Ayverdi, **Yolcu Nereye Gidiyorsun?** (1944) ve **Mesih Paşa İmamı** (1946) ile bir taraftan –hele birincisinde– tasavvuf ve aşk konusunda oldukça kesif bir fikir sergilerken; diğer taraftan son asrın cemiyet hayatına, yaşanan bir acılara, siyaset ve kültür hayatımızdaki problemlere voltajı çok yüksek bir lamba tutar ve yaşanıp mazide kalmış günlerin ayrıntılarını çizgiler halinde verir. Yıkılış devrinin pek çok meselesi ustalıkla aklın ve gerçeğin terazisine vurulur. Üstelik buradaki tes-

bitlerin hemen tamamı müşahedeye dayanmaktadır. **Yolcu Nereye Gidiyorsun?** (1944) ve **Mesih Paşa İmamı** (1946) ile onun aynı zamanda kültür meselelerimize açıldığı görülür. Bu iki romanda yazarın çocukluk yıllarını içine alan, yazıldıkları devir itibariyle tarihilik hüviyeti kazanan olaylar, II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet ve sonrasında yaşanan hadiseler işlenir. Bu bakımdan İnsan ve Şeytan'da sadece işaret edilen II. Meşrutiyet sonrasında millet olarak yaşadığımız hadiselere dönmekle yazar, tarihe yönelmiş olur.

Yolcu Nereye Gidiyorsun? Tam bir sosyal tenkittir. Biz bu romanda kendimizi çöküş devrinin bütün meseleleri içinde buluruz. Vak'a II. Abdülhamid zamanının meşhur bir hafiyesi olan Ziver Paşa'nın kardeşi Asaf Bey'in küçük oğlu Adlî'nin çevresinde gelişir. Üç ayrı aile, bu devrin üç tip aile ve insanını temsil eder. Ziver Paşa, "vatan benim cebimdir" zihniyetinde herkesin korktuğu, kendi menfaatinden başka hiç bir şey düşünmeyen, sert, zorba ve nüfuzlu bir adamdır. Karısı Yekta Hanım; merhametsizlik, şiddet ve zorbalıkta kocasına yol gösterecek karakterde biridir. Oğlu Rami, tahsile rağbet etmeyen, hovarda, gününü gün eden, babasının gücünü kötüye kullanan bir yapıya sahiptir. II. Meşrutiyet bu aileyi yıkar; babasının paralarını çalan oğul Rami, amcasının oğlu Rıdvan ile Batı'ya kaçar.

Asaf Bey; korkak, zararsız fakat yıllarca çalıştığı Şark şümendiferlerinde sonuna kadar yabancı tesirde kalmış melez bir karakteri temsil eder. Karısı Nemide

Hanım da kocası gibi Tanzimat zihniyetinin kurbanlarındandır ve kendi değerlerinden uzaklaşmıştır. Karı - koca çocukları Rıdvan ve Jale'yi yetiştirmek için Fransa'dan mürebbiye getirmişlerdir. Mürebbiyenin elinde büyüyen Rıdvan ve Jale kendi kültür değerlerine yabancı kalmışlardır. Menfaatine son derece düşkün olan Rıdvan, amcasının oğlu Rami ile düşüp kalkar ve sonunda onunla beraber yurt dışına kaçar. Jale, kolyesine Napolyon'un resmine tapacak kadar Batı hayranı, taklitçidir. Para ve maddi güç ile Rami ile evlenir, fakat bu evlilik yürümez. Aile bütünüyle bizdeki yabancılaşmanın ilk örneklerinden biridir. Karı - koca, sonradan istemeyerek doğan Adlî'yi ihmal ederler, onu sevmezler. Bu ilgisizlik bir bakıma çocuğun lehine olur. Böylece Adlî yalnızlığının da tesiriyle, babasının selamlık sohbetlerine gelenlerin, önceleri salonda bırakılmış notlarını okuyarak, sonraları sohbetlerini dinleyerek kültürlü ve değerlerini tanıyan birisi olur. Tabii ki evden bütünüyle uzaklaşmasının, dayısının, büyük annesinin Adlî üzerinde tesiri vardır. Selamlık sohbetlerine devam edenlerden Cem Bey ise Adlî'nin sığınağı olur. Asaf Bey'in kayınbiraderi asker Nazım Bey, büyük bir vatanseverdir, siyasî mücadelesine kızını yanına alarak kaçtığı Paris'te devam eder. 31 Mart vak'asından sonra Nazım Bey, Hareket Ordusu ile beraber Selanik'ten İstanbul'a gelir. Karısı öldükten sonra bir daha evlenmeyen Nazım Bey, oğlu Selami ile kızı Fahrünnisa'yı gönlüne göre yetiştirir. Fakat o, II. Meşrutiyet'ten bir müddet sonra hayal kırıklığına uğrayacaktır. Kardeşi Hafiye,

hanımının kardeşi Jöntürk olan ve kendi şahsiyetine de sahip bulunmayan Asaf Bey ve ailesi önce kızının boşanması, kayınbiraderinin Avrupa'ya kaçması, II. Meşrutiyet'le Ziver Paşa'nın müşkül durumda kalması ve sonra oğlunun yurt dışına kaçması gibi sebeplerle sıkıntıya düşer ve yalnız kalır. Bu devrede eskiden kayıtsız kaldıkları oğulları Adlî onların tesellisi olur.

Asaf Bey'in selamlık sohbetlerine devam eden Cem Bey, Lütfi Bey, Kıvırcık Mehmet, Güdük Şaban, Bedestanlı Sıtkı Bey, Hasan Bey, Hatemi Hoca, Mülkiye Müdürü Selahattin Bey, şair Nazmi Ali, Avni Bey her biri ayrı bir anlayışı temsil eden tiplerdir. Adli bunların sohbetlerinde kendini bulur ve özellikle mutasavvıf bir tip olan Cem Bey'in tesirinde kalır. Şiir, nesir, mensur şiir, Servet-i Fünun edebiyatı, Hamit, Cenab, Fikret Batı edebiyatı en çok konuşulan konulardır.

Nemide Hanım'ın annesi, Adlî'nin Galatasaray'dan arkadaşı Sinan, Atıf Bey, Mecbure –bu sonuncusuna Adlî aşıktır– romanın diğer kahramanlarıdır.

Yolcu Nereye Gidiyorsun? romanının zengin şahıs kadrosu devrin değişik tipteki insanlarının bir geçit resmi görünümündedir. Semai kahveleri, külhani ve kabadayıların atışmaları, Tanburi Cemil'in ney taksimleri, meddah, ortaoyunu gibi o devir İstanbul'u değişik yönleri ile romana girer.

Sâmiha Ayverdi bu romanıyla bir devre ışık tutmakta, çözülüşün, kendine yabancılaşmanın doğurduğu sıkıntıları dile getirmektedir. Yazar, bunlar nereye gidiyor diye

sormak ister. Burada ayağını sağlam zemine basan, kendini sağlama alan; millî kültür ve değerlerine yabancıların tesiriyle olmaksızın bizzat kendisi kıymet veren, onu tanıyan ve ruhunda yaşatan büyük anne, sohbetleri, Adlî'ye yazdırdığı notları ile olgun ve oldurucu bir ruhu temsil eden Cem Bey, Cem Bey'in sevgi halkasına giren Sinan ve annesi, Adlî gönül eri kimselerdir.

Mesih Paşa İmamı ile Sâmiha Ayverdi önümüze başka bir âlem serer. Romanın kahramanı medresede tahsil görmüş, dolayısıyla bir devirde kudretli alimler yetiştirmiş fakat zamanla gücünü ve kuvvetini kaybetmiş bir müessesenin son temsilcilerinden biridir. Bizim tarihimizde Akşemseddin gibi, medresede tahsil gördükten sonra ruhen tatmin olamayarak kendini tasavvufa vermiş pek çok alim vardır. İşte Halis Efendi bir medreselidir, fakat gönlündeki tatminsizlik ve yaşadığı hadiseler onu da tasavvuf düşüncesine götürür. Dolayısıyla romanda bir imamın, bir medreselinin ruhundaki gelişmeler anlatılır. Fakat Mesih Paşa İmamı yalnız değildir. İçinde yaşadığı cemiyetin geçirdiği çalkantılar onun çevresinde verilir. Halis Efendi, vaktiyle babasının kendi üzerinde yaptığı zorlamayı çocuklarına yapmaz ve onları seçecekleri meslekte serbest bırakır. Oğlunun biri tıbbiyeye, diğeri hukuka gider. O, kızına aynı serbestliği tanımaz. Kızı Zehra geçirdiği bir kaza sonucu sakat kalır. İmamın üç çocuğu babalarının sertliği, kayıtsızlığı, katılığı yüzünden; ona karşı davranışlarında önceleri sinsiliği tercih ederler; sonra açıktan açığa onun temsil ettiği anlayışa, hatta ima-

na bile karşı çıkarlar. Zavallı bir kadın, bunak bir kayınvalide ve çocukları arasında yalnız kalan Halis Efendi; çocuklarının kendisinden ve içinde yaşadığı cemiyetten, o cemiyetin değerlerinden uzaklaştıklarını görür. Yazar burada çocuk terbiyesinin nasıl olması gerektiğini de anlatmak ister. Semt sakinleri ile bir İstanbul köşesinden, Fatih'teki Mesih Ali Paşa Camii civarından kesitlerin bulunduğu eserde; müdavimleri ile kahve; meddah, ortaoyunları ile tiyatroların da verilmiş olması romana ayrı bir zenginlik kazandırmaktadır.

Mesih Paşa İmamı'nın ikinci kısmı ile, tarihimizin mühim bir sayfasına geçilir. Bu, Balkan Harbi ve bu harbin sürükleyip getirdiği muhacirlerin İstanbul'da çektikleri sefalettir. Rumeli'de kopan fırtınanın önünde sürüklenip gelen yurtsuz - yuvasız, aç ve sefil muhacirlerin bir kısmı da Mesih Paşa Camii'nin avlusuna yerleştirilir. Gerçi camiin cemaati artık artmıştır. Fakat kışın yaklaştığı sırada bu zavallıları burada nasıl barındıracaklardır? Mahallenin renkli siması Tahir içkiyi bırakır; çünkü içmeden sarhoş olmanın yolunu öğreten bir dost bulmuştur. Önceleri Tahir ile hiç anlaşamayan Halis Efendi, artık onunla dost olur. İmam, Tahir'in bulduğu dostu tanımak ister. Yalnız bu o kadar kolay olmaz. Diğer taraftan içlerinden birine olan meylin de tesiri ile Halis Efendi, muhacirlere hizmet etmekle gününü geçirir. Kış yaklaşırken komşular muhacirleri birer birer paylaşır; tabii bu ara Halis Efendi'nin meylettiği kız ve annesi onların evine alınır; diğerleri camiin içine yerleştirilir. Bu romanla Mesih Ali Paşa Camii'nin

tasvirleri ve mimarî özelliklerinin yanında; Balkan Savaşı'nın bir cephesi olan muhacirler ve onların çektikleri sıkıntılar edebiyatımıza mal edilmiştir.

Sâmiha Ayverdi'nin son yazdığı roman Mesih Paşa İmamı'dır. Bundan sonra başka nevilere ve sahalara yönelecektir. Bunlara geçmezden önce, yazarın bu romanlarda parça parça gördüğümüz tiplerin ana karakterleri üzerinde de kısaca durmak istiyoruz. Bu tiplerin bir kısmı imanlı, ahlaklı, faziletli kimseler olup kimseye gücenmeyen ve kimseyi gücendirmemeyi gaye edinen; hadiselerin görünüş ve ortaya çıkış şekillerinin arkasında iç sebeplerinin de bulunduğuna inanan; bu bakımdan da hadiselerin altında ezilmeyen insanlardır. Kötü kimseler ve kötülükler elbette olacaktır, herkesin iyi olması bir noktada mümkün değildir. Esas hüner çok kötü insanlardan nefret yerine, onlara benzemeye çalışmak ve onları iyilik tarafına kazandırmak olmalıdır. İnsan yaratanı ile dostluk kurabilirse pek çok meselelerini kökünden halletmiş olur. Hadiseleri olduğu gibi kabul etmek bir olgunluk icabıdır. İyilik karşısında iyilik beklenmez. Ama iyilik yapılırken veya iyi insan olunurken; insan kendisi için iyi şeyler istemiş olur. Tabiatiyle kötülük yapan da, kendisine kötülük yapılmasını veya başına kötü şeylerin gelmesini istemiş demektir. İnsan eğer dünyada ve ahirette mesut olmak istiyorsa kendini bilmeli ve tanımalıdır. Bu vasıflara sahip karakterlerden bazıları daha başlangıçta olgun insan olarak karşımıza çıkarlar. Hatta bir kısmı sadece olgun değil, olgunlaştırıcıdır da. Bazıları da bu olgun insanların

çevresinde ve onların tesiriyle ruh bakımından bir gelişme gösterip olgunlaşırlar. İnsan bu dünyaya kavga etmek için gelmemiştir. Sevgi ve dostluk; insanları, bütün varlıkları sevmek, yaratılanı yaratandan ötürü hoş görmek bu kahramanların ana özelliklerindendir. Millî ve manevî değerleri şahsiyetlerinde birleştiren ve bunları şahsiyetlerinin ayrılmaz bir parçası yapan bu insanlar, daima içinde yaşadıkları cemiyete faydalı olmayı kendilerine gaye edinmişlerdir. İç güzellikleri ile dış güzelliklerini dengelemiş insanlardır bu tipler.

Hemen ifade edelim ki bu tiplerin genel çizgileri tasavvufu gündelik hayatla bütünleştirmiş insanlardır ve bunların müşterek İslam medeniyetinde, Anadolu'daki Türk tarihinde pek çok örneği vardır.

Romanlardaki bu tiplerin hemen hepsi cemiyetin belli bir kademesine yükselmiş, okumuş, meslek ve mevki sahibi olmuş insanlardır. Bunların yanında, yazarımızın çocukluk hatıralarından da gelen halk tipi insanlar vardır. Bu tiplerin müşterek vasıfları ise faydalı, doğru, dürüst, haram ve helale riayet eder ve yanında çalıştıkları insanlara son derece sadık olmalarıdır. Esasen Sâmiha Ayverdi'nin romanlarında bu halk tipleri ile diğer müsbet tipler arasında herhangi bir çatışma söz konusu değildir. Onlar evin bir ferdidirler ve çok defa bütün hayatlarını yanında çalıştıkları insanlara adarlar.

Romanlarda ayrıca frenkleşme gayreti içinde olan; cemiyetin, devletin ve vatanın değerlerine ve menfaatleri-

ne ters düşen karakterler de vardır. Bu tipler, örf ve âdetlerimizi, fikir ve iman hayatımızı küçümserler, onlarla alay ederler. Hatta bunların bir kısmının inançları bile yoktur. Avrupa tarzında yaşamak, balolar - eğlence alemleri tertip etmek gibi hareketleriyle onlar, çevrelerine ters düşerler.

Yusufcuk (1946) adlı eseri ile Sâmiha Ayverdi, başka bir nev'e yönelir; bu mensur şiirdir. Onun sanatını, psikolojisini, gönül ufuklarını tanımamıza yardımcı olabilecek bu nevi yazıları 1946'lı yıllarda Büyük Doğu'da, daha sonraları Resimli İstanbul Haftası (1953) ve Türk Yurdu (1959/60)'nda neşredilir. Önce az miktarda basılıp; elden, eşe dosta verilen sonra tekrar yayımlanan **11. Hanı** (1986 - 1988) ise, yine bu yıllarını mahsulüdür, fakat gözden geçirilerek çok sonra yayımlanır.

Sâmiha Ayverdi'nin mensur şiirleri ruh ve mana bakımından romanlarından farklı değildir. Esasen o, ilk eserlerinden son eserine kadar hep dosdoğru bir çizgide yürümüştür. Değişik nevilere kayması insanlara farklı şekillerde seslenebilmek içindir. Onun mensur şiirlerinde kendi kendisi ile, üstadı ile ve nihayet Allah'la konuşmalarını ve hesaplaşmalarını görürüz. Bazan tabiattaki varlıkların, bazan karşılaşılan veya yaşanan hadiselerin belli noktalarına ışık tutulur. Bazan bir hikmet, bir hadis veya Kur'an'dan bir ayet muhatap oluverir veya o yolla yazar gönlünden akan ışıkları bir merkeze toplayıverir. Zaman zaman küçük hikâyeler de çıkar karşımıza. Bazan da hatıralardan kesitler vardır. Bu nevi yazıları tahlil etmek

son derece güçtür. Belki de tahlil etmek yerine, yazarı ile okuyucusunun ruh alışverişine karışmamak en doğru yoldur. Fakat bir fikir vermiş olmak için Yusufcuk'un ilk yazısına bir göz atalım.

"devletlim! evvela karşıma şu kainat kitabını açtın ve:

– Oku! dedin."

Bu hitap, bir manada Kur'an'ın ilk, "Rabbinin adıyla oku" (Alâk suresi, ayet : 1) emrinin bir ifadesidir. İnsan önüne açılan kainat kitabının sahifelerini okuyarak Hakkı bulabilecektir. Nitekim yazar önüne açılan bu kitabın sahifeleri olan "kır çiçeğinde", "tebessümde", "çiğ tanesinde", "su şırıltısında", "zevkte" onu arayıp okumaya çalışmıştır. Fakat bu öyle bir kitap ki, binbir zahmet ve meşakkat da çekilse kolaylıkla okunabilecek şey değildir. Üstelik insan dünya denen bu hengamede kayıp da olabilir. Öylesine bir kesretle karşı karşıyadır ki, onun içinde birliğe ulaşabilmek çok güçtür. Allah merhametlidir, acıyıcıdır; insana gücünün sınırlarını zorlayacak imtihanlar vermez. Nihayet insanın bu çokluğun, kalabalığın, telaşın içinde boğulmasına razı olmaz ve

"–Kainat kitabını okumak uzun sürer; kendini, kitabını oku."

deyiveriyor. Bu da yine Kur'an'daki "kendi kitabını oku!" (İsra suresi, ayet: 14) emrinden başka bir şey olmasa gerek. Bu anlayış yani insanın kendini okuması ve tanıması müşterek İslam edebiyatında devamlı işlenen bir konudur. Çünkü insan kainatın özüdür. Kendini tanıyan

kainatı da tanır. Kendini tanımak ve bilmek dünyaya gelişin gayesi değil midir? Ama bi kitap "karmakarışık, sökülmez" bir mahiyettedir. Çünkü bütün bir alem bu kitaba sığdırılmıştır. İşte bunun için

"–Kendi kitabını okumak uzun sürer, beni oku!" denilmiştir. Onu okumak belki daha güçtür. Bu, bir işi güçleştirme midir? Bu dünyada onu okuyabilmiş, tanıyabilmiş kaç bahtiyar vardır?

Bu, ruhun aslını idrak etmek için geçirdiği safhaları göstermektedir. İnsanın beşeriilikten kurtuluşudur. Nitekim Tanrı'nın gören göz, işiten kulak olduğu şuuruna varıldığı anda vahdete erilmiş; aradaki ayrılık gayrılık kalkmıştır.

Üzerinde durmaya çalıştığımız bu mensur parçadan da anlaşılabileceği gibi, onun bu nevi yazılarının hiç olmazsa bazıları klasik şiirimizde olduğu gibi şerh edilmesi gerekir. Fakat bu yazılarda okuyucunun daima kendini bulabileceği muhakkaktır.

Kenan Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık (1951), Sâmiha Ayverdi'nin, arkadaşları Nezihe Araz, Safiye Erol ve Sofi Huri ile beraber hazırladıkları bu eser, daha evvel yazarımızın hayatını incelerken bahis konusu ettiğimiz Şeyh Kenân Rifâî'nin hayatına, çeşitli konulardaki görüşlerinin incelenmesine, sağlığında tutulmuş sohbetlerine tahsis edilmiş bir biyografi kitabıdır. Sâmiha Ayverdi ile Nezihe Araz, üstadlarının çocukluğunu, annesi Hatice Cenan Hanım'ı, tahsilini, yaptığı va-

zifeleri, terbiyeciliğini, din ve iman, ahlak anlayışını, ilim görüşünü, tasavvuf, aşk ve kadın mevzuundaki düşüncelerini tetkik ederler. Kenan Rifâî'nin yazarımız üzerindeki tesirinden bahsetmiştik. Bu bakımdan Kenan Rifâî'yi tanımak yazarımızı tanımaya ve anlamaya yardımcı olacaktır. Üstelik Sâmiha Ayverdi'nin özellikle romanlarını inceleyebilmek için **Kenan Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık** kitabı mutlaka kendisine müracaat edilmesi gereken bir kitaptır. Yazarımız roman ve hikâyelerinde dolaylı yönden anlattığı üstadını, burada, arkadaşlarıyla beraber doğrudan tanıtır. Bu kitapla Ayverdi'nin sanat cephesinin yanında araştırıcılık tarafını da görmüş oluruz. Diğer yandan son devir eğitim ve kültür hayatımızın mühim bir şahsiyetini çeşitli cepheleriyle tanımak imkanını buluruz. Yıllarca hocasının Hz. Mevlânâ'nın Mesnevi'sinin şerhine dair notları üzerinde rahmetli edebiyat tarihçimiz Nihat Sami Banarlı ile çalışan Sâmiha Ayverdi, Şerhli Mesnevi-i Şerif'in neşrini yaptırdıktan (1973) sonra Dost'u yayımlar.

Dost (tarihsiz)'ta da Kenân Rifâî kısaca hayat hikâyesi ile beraber tanıtılır ve sonra onun sohbetleri tahlili bir şekilde verilir. Hatıra, sohbet notları şeklindeki Dost'ta yazarımız hocasının değişik cephelerini anlatır.

Kenân Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık ile, çok daha sonraları neşredilmekle beraber aynı çerçevede olan Dost'u birlikte mütalaa ettik. Bu eserlerde o, Türk velisinin hayatını ve düşüncelerini tanıtmak suretiyle eser coğrafyasının başka bir yanını, biyografi ve tah-

lil alanındaki çalışmalarını ortaya koymuş olur. Onun bu alanda yani biyografi dalında bir eseri daha vardır:

Edebî ve Mânevî Dünyası İçinde Fatih (1953). İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü münasebetiyle hazırlanan ve torunu Fatih Sinan Uluant'a ithaf edilen bu eserle Ayverdi, aynı zamanda daha sonra başka eserler de vereceği tarih sahasına yönelir. Fakat biz onu biyografide ele almayı daha uygun buluyoruz. Sâmiha Ayverdi için Türk tarihinde fetih hadisesinin ve Fatih'in ayrı bir yeri vardır. Çeşitli vesilelerle konferans, seri makale vb. yazı ve konuşmalarında bu konuya dönecek olan yazar, biyografi dalında farklı ve çarpıcı bir örnekle karşımıza çıkar.

Bir milletin tarihinde başka hiç bir hadise olmasa bile, fetih tek başına şeref ve şan, idare ve askerlik bakımından o millete insanlık tarihinde müstesna bir yer vermeye yetecek bir vak'adır. Keza bir milletin tarihinde başka hiç bir büyük kahraman, asker, devlet adamı olmasa Fatih, tek başına o milleti ebedileştirmeye yetecek bir şahsiyettir. Tabiatıyla öncelikle fetih hadisesinin ve Fatih'in iyi tanınması ve değerlendirilmesi gerekir. İşte yazarımız, bu eseriyle bize Fatih'in ve fethin Türk ve dünya tarihindeki yerini ve manasını anlatır.

Kitap; İkinci Murad ve Fatih, Fatih'in İlk Hocaları, Hükümdar ve Mutasavvıf Fatih, Fatih'in İlme Verdiği Kıymet ve Devrindeki İlim adamları, Fatih Devri'nde Güzel Sanatlar, On Beşinci Asırda Türk Şiirine Bir Bakış ve Şair Hükümdarlar, Fatih Devri'nde Edebî Hayat ve Asrın Bazı Mühim Şairleri, Sanatkar Fatih, Sanatkar

Fatih ve Şiirlerinden Şahsiyetine Varış bölümlerinden oluşmaktadır. Sadece başlıkların bize düşündürdükleri, yazarın hükümdar bir şahsiyeti incelemedeki dikkatlerinin hudutlarını göstermeye kafidir.

Fatih hükümdardır, çağ açıp çağ kapayan bir cihangirdir. Fakat dünya tarihinde; gayesi, yaptığı işler, kurduğu nizam bakımından eşine az rastlanan bir devlet adamıdır. Türk tarihinin asırlarca yoğrula yoğrula ulaştığı olgunluk zirvesinin tepesindeki adam olan Fatih, Türk rönesansını gerçekleştirmiş bir ilim eridir. Fakat onu hazırlayan, yetiştiren mekan ve şartlar, çevre, daha babasından itibaren nasıl bir yapıya sahiptir? İktidarlar ilme değer verdikleri ve onu gerçek manada insanlığa faydalı hale getirebildikleri ölçüde büyürler ve kalıcı olurlar. O zaman Fatih'i ebedileştiren onun ilme ve ilim adamlarına verdiği kıymet değil midir? Gerek dünya, gerek bizim tarihimizde kendini ilme ve ilimin hizmetine vermiş; madde ve mana ilimlerini tam bir ahenk içerisinde devlet ve millet hayatında tesirli kılmış pek az hükümdar vardır. Fatih, aynı zamanda mutasavvıftır, derviştir. Akşemseddin'in elinde onun dervişliği, idare ettiği insanlara hizmet gibi bir görevle vazifeli kılınmıştır. Medeniyet bir bütündür. Bilginin, idarenin, nizamın yanında ve büyük ölçüde sanatın da yeri vardır. Sanatkâr Fatih'in Devri'ndeki sanat ve sanat anlayışı nasıldı? Hangi sanatkârlar vardı? Fatih, devrindeki Türk cemiyetinin şuurudur. Gayet isabetli bir şekilde yazar, Fatih'i her bakımdan, yani bütün cepheleriyle devrinin içine oturtur. Çünkü böylece o, daha iyi anlaşılacaktır. Tarihin şahit

olduğu diğer cihangirlerle Fatih'i mukayese eden muharrir; sadece Fatih'i değil. Fatih Devri'ni yazmıştır. Bir hükümdar biyografisi için aslolan da budur. O, bu devri incelerken daima sosyal ve siyasi hadiselerin, sanat olaylarının psikolojik yönü üzerinde özellikle durur. Belki de kitabın en güzel taraflarından birisi Fatih'in şiirlerinin tahlil edilerek şahsiyetinin ortaya konulmasıdır. Bu şiirler yoluyla yazar, Fatih'in ruh dünyasına girer. Devrinde büyük alaka uyandıran bu eser, yazarımızın araştırıcılık tarafını olduğu kadar; tahlil ve terkib gücünü de ortaya koymaktadır.

İstanbul Geceleri (1952), "İstanbul medeniyetine" tutulmuş bir aynadır. İstanbul, tabii güzelliklerinin yanında, hatta ondan kat kat fazla beş asırdır Türk ruhunun yansıdığı, yedi tepesinin üzerine asırlardır gelişen ve olgunlaşan Türk kültür ve medeniyetinin nadide güzelliklerinin serpildiği bir tarih, ruh ve mana şehridir. Hz. Peygamber'in meşhur fedakarlıklara katlanmıştır. Türk, burayı medeniyetinin en güzel örnekleri ile süslemeye başlayalı beri, İstanbul ayrı bir anlam kazanmıştır. Klasik edebiyatımızda coğrafya ve vatan olarak kendisinden en çok bahsedilen mekan İstanbul'dur. Ahmet Rasim, Ruşen Eşref, Yahya Kemal, Abdülhak Şinasi Hisar ve A.Hamdi Tanpınar'dan beri bir "İstanbul tiryakiliği" edebiyat dünyamızda kürsüsünü kurar.

"Eski İstanbul'a Bir Bakış"tan sonra sırasıyla Şehzâdebaşı, Beyazıt, Süleymaniye, Sandıkburnu, Aksaray, Tavukpazarı, Çırpıcı, Çarşamba, Beyoğlu, Üsküdar ve Çamlıca semtleri ayrı bölümlerde ele alınmıştır. Yazar;

"Giriş"inde belirttiği gibi, "şahsiyeti, maddi ve manevî hüviyeti, cemiyet hayatı, gelenek ve görenekleri" neleri sevip sevmediği, çektiği sıkıntılar, yaptığı hatalar, "meziyetleri, faziletleri, görgüleri, noksanları" bütünüyle medeniyetinin terkibinde bulunan unsurlarının ahenkli yapısıyla bir İstanbul, XX. yüzyılın başındaki bir İstanbul karşısında olduğumuzu bize haber verir.

Sâmiha Ayverdi için İstanbul, Türklüğün Anadolu'da; Konya, Bursa ve Edirne'yi merhale merhale aşıp kendisinde karar kılınarak meydana getirilmiş bir medeniyetin zirveye doğru çıkışına ve sonra yavaş düşüşüne şahit olmuş, bu şehâdetinin pek çok örneğini bağrında barındırmış bir beldedir.

İstanbul bir terkiptir; içine girdikçe zenginleşen, derinleştikçe binbir kıvrımından binbir güzelliğin açıldığı bir terkip. Yazar gezindiği semtlerde bu terkibin içine, parçalarına girmekte, dünle hesaplaşırken gününün aksayan taraflarına dikkatimizi çekmekte, geleceğin harcını hazırlamaktadır.

Yazarımız için İstanbul, sadece Türk zevkinin, Türk zekasının meydana getirdiği bir medeniyetin merkezi değil, o medeniyetin darmadağınık hale getirilişinin hatıraları ile yüklü bir şehirdir. Bu bakımdan onun İstanbul'dan bahseden İstanbul Geceleri, İbrahim Efendi Konağı ve Boğaziçi'nde Tarih'inde; yükselişin iman, aşk, heyecan ve gayreti, debdebe ve ihtişamı ile beraber; çözülüşün ve yıkılışın tembelliği, cehaleti, mirasyediğiliği ve hoyratlığı, ekmeğin bile bulunamadığı sefaleti kucak kucağadır.

İstanbul Geceleri, edebiyatımızda İstanbul için yazılmış müstesna bir kitaptır. Çünkü onun yazarı, ilk eserlerinden itibaren gördüğümüz şuur ve imanından hareketle; Türk'ün İstanbul'da meydana getirdiği maddi ve manevi bütün güzelliklere ışık tutmakta, bizi biz yapan değerlere, güzelliklere ve hatta çirkinliklere bir ana merhamet ve şefkatiyle kol-kanat germekte; gözlerimizin önünde çekiciliğine kapılmamak mümkün olmayan bir alem sergilemektedir. Onun hayatını anlatırken ailesinin özelliklerinden; Zekiye ve Halet hanımlardan söz etmiştik. Bu bakımdan onun bu eserinde ve daha sonra gelecek bu çizgideki eser ve yazılarında sadece kitaplardan edinilmiş bilgi değil, yaşanmış ve dinlenmiş bir yığın, belki hiç bir kitapta bulamayacağımız İstanbul'daki yaşayış şekillerinden, ince, zarif çizgiler buluruz. Onun kültürünü meydana getiren unsurların her birinin bu eserlerde payı vardır. Sâmiha Ayverdi prensip sahibi biridir. Mesela bir Beyoğlu onun nazarında apayrı bir anlam kazanır.

Bilindiği gibi, roman nevi ile beraber Beyoğlu, İstanbul'un diğer semtlerinin hiç birine gösterilmeyen bir ilgi görür ve hikâye ve romancılarımızın ve hatta hayatımızın bir tarafını teşkil eder. Halbuki Sâmiha Ayverdi'nin nazarında Beyoğlu; "zorba bir uşak, nankör bir kahya, açıkgöz bir yanaşma", "yıkıcı, iki yüzlü", "şımarık, yapmacıklı, sahte", "kahbe" ve "gülünç" bir semttir. "İftihar edilecek bir mazisi" olmayan "üreme ve türeme" Beyoğlu, günümüzde İstanbul'u temsil eder bir mevkiye çıkarılmıştır.

Aslında yazar, dolaştığı çeşitli semtlerde, orası ile ilgili özelliklerden, kültür değerlerinden veya orada geçmişte yaşanan hayatla ilgili hatıralardan söz eder. Bu, o semtin verdiği imkanla geçmişten günümüze doğru bir kültür ve medeniyet abidesi kurmaktır. Üstelik o bize, daima geçmiş, gün ve gelecek arasında seyahat ettirmek suretiyle milletimizin burada yaşadığı bir yığın tecrübeden ilham ve güç aldırmayı gaye edinmiş gibidir.

Böylece **İstanbul Geceleri**'nde yazar, elimizden tutar ve bizi tarihle hesaplaşmaya götürürken, günün muhasebesini yaptırır. Coğrafyası, tarihî köşeleri, semte ruh ve mana veren şahsiyet ve hadiseleriyle, camii, sebil, tekke, köşk, meyhaneleri ile devir devir, safha safha İstanbul'u tanırız, üzerinde düşünürüz, hayıflanırız veya ibret alırız. **İstanbul Geceleri:** mazide kalmış, tarih olmuş İstanbul'u içimizde ihya eder. Bu imparatorluk devrinin ihtişamıdır, çilesidir, kederidir, güzelliğidir. Yazar geçmişte bizi bırakmaz ve yine elimizden tutarak günümüze getirir. Fakat dolaşılan semtlerde kültür ve medeniyet binamızın bir harcının konduğunun, bir köşesinin bina edildiğinin farkına sonradan varırız.

İbrahim Efendi Konağı (1964) yazarın annesinin amcası İbrahim Efendi'nin konağının hikâyesidir. II. Abdülhamid Devri'nin Meclis-i Maliye reisi olan İbrahim Efendi'nin konağında bir manada Osmanlı Devleti anlatılmak istenir. Böyle bir konak vardır ve anlatılanlar, müellifin ifade ettiği gibi, bir hikâye, masal, roman değildir; zaman, mekan, şahıslar ve vakaların seyri, sırası ve ayrıntı-

larının hemen hemen tamamı gerçektir. Fakat konakla beraber, konağın gelişmesine zemin hazırlayan devlet de yıkılmıştır. Bu kitabın bir mühim tarafı da yazarın ailesi ve geçmişi hakkında bilgileri ihtiva etmesidir. Nitekim o, İbrahim Efendi'yi tanıtarak eserine başlar; dedesi Hilmi Bey, büyük annesi Halet Hanım, onun büyük annesi Zekeriye Hanım bu arada anlattığı ile büyükleridir. Yazar sonra İbrahim Efendi'nin konağına geçer. Burada eski bir Türk konağının iç özellikleri ile beraber konaktaki hizmetlileri, bir konaktaki gündelik hayatı; Ramazan, bayram gibi farklı günler için konaktaki hazırlıkları ve o günlerde yapılan işleri vb. tanırız. Kalfaların, ağaların odaları, selamlık dairesi özellikle üzerinde durulan kısımlardır. Daha sonra İbrahim Efendi'nin kızları, damatları ve torunu bahsinde yazar bir maliyecinin aile fertleri üzerinde durur. Konak, Şehzâdebaşı'nda Kalenderhâne Camii civarındadır. İbrahim Efendi'nin köşkü ise Çengelköy'dedir.

İkinci kısımda İbrahim Efendi'nin rahatsızlığı ve ölümü, kalfaların evleri, konağa veda edildikten sonra kızlarının o ihtişamlı hayattan geldikleri bu yeni çizgideki yaşayışları gösterilir.

Bu eser bir aile dramı olduğu kadar millet dramıdır da. Varlık içerisinde yüzerken yokluğun acısını derisinde ve etinde duymanın hikâyesidir. Ailenin çektiği yokluk yeni bir dirilişi de müjdeler. İbrahim Efendi Konağı sadece bir konaktan ibaret değildir. O bir çevrenin hikâyesidir ve konak bu çevrenin içerisindedir. Bu konak, bir cemiyetin ortaya koyduğu bir eserdir. Konak eriyip, dağılıp

tükenirken; cemiyet de aynı akıbete maruz kalmıştır. Dolayısıyla bir noktada konakla Osmanlı Devleti aynı kaderi yaşamıştır. Yazarımız bu bakımdan konağı çevresinden tecrit ederek anlatmıyor; onun tarihî seyrini cemiyetle beraber takip ediyor. Bu, konakla beraber, bir devletin, Osmanlı Devleti'nin yok edilişinin acıklı bir romanıdır. Evet bu bir devletin romanıdır. Tabii bu devlet çökmek üzere olduğu için anlatılanların ayrı bir ehemmiyeti vardır ve eser tarihî bir tesbittir. Yazarımız zaman zaman yavaş çekimle ve büyük bir projeksiyonla çöküş yıllarını bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir. Gerek **İstanbul Geceleri,** gerek **İbrahim Efendi Konağı** ve gerekse **Boğaziçi'nde Tarih** bu anlamdaki eserlerdir.

Sâmiha Ayverdi, konağın çevresini ve Şehzâdebaşı semtini de bize tanıtır. Mesela o, Ramazan ayının konak hayatında ve konağın mutfağında yaptığı değişiklikleri en ince ayrıntısına kadar anlatırken, Ramazan'ın bütün semtte yaptığı değişiklikler, bayramı ve bayram namazı da hususî bir yaşayış şekli olarak üzerinde durulan hususlardandır.

İbrahim Efendi Konağı'nın komşuları Hattat Aziz Efendi (yazarın ağabeyisinin kayınpederi)nin, Hilmi Bey (yazarın dedesi), Vasıf Bey, Cemal Bey (yazarın dayısı) in evleri, İbrahim Paşa'nın konağı ve şahsiyetleri üzerinde ayrı ayrı durulur. Böylece bu semtteki insanları; âdet, örf ve gelenekleri, yaşayış şekilleri ile beraber tanıyabiliyoruz.

Kitabın bir diğer tarafı da, müellifin mahyacılıktan, meddah, karagöz ve ortaoyununa kadar kültürümüzün

değişik taraflarına temas etmesidir. Hat sanatının da işlendiğini ayrıca belirtelim.

Öte yandan İbrahim Efendi Konağı ile beraber devrinin siyasî olayları, gelişmeleri de üzerinde durulan konulardandır. Son devrin siyasî olaylarını tahlile tabi tutan yazar, Balkan Harbi'nden sonra birbirini takip eden muharebeleri devri yaşamış bir insan yanıklığı ile anlatır, değerlendirir, iç ve dış sebepleriyle yıkılışı inceler. Yakın devir Türk tarihinin pek çok meselesine eğilen, yorumlar ve tahliller yapan yazar; konakla beraber cemiyetin, devletin dağılışını verirken, son iki asırlık çözülüşün kültür hayatımızda açtığı yaraları yine sebepleri ve mesulleri ile beraber açıklar.

Boğaziçi'nde Tarih (1966) ise "Boğaziçi medeniyetini", Boğaziçi semtlerinin hikâyesidir. Yazar, eserinin bir Boğaziçi tarihi olmadığını, Türk idare ve tarihindeki Boğaziçi'nin hafızasından alınmış bazı çizgilerden ibaret bulunduğunu, Takdim'inde söyler. Boğaz'a geçmeden Fatih'ten ve İstanbul'un fethinden bahseden müellif, şehrin fetihten evvelki fakirliğini, çıplaklığını anlatmak ister. Hemen arkasından asırlarca İstanbul'u ve diğer şehirleri imar eden vakıf müessesesini değerlendirir. Sonra "Nehr-i Aziz"den söz eden yazar, Boğaz'daki saltanat kayıklarını, kayık çeşitlerini belirtir ve nihayet Boğaz'daki semtlere girer. Onun dolaştığı Boğaziçi semtlerinde okuyucu, mazi ile hal arasında seyahat eder. Uğranılan ve konaklanan yerler zaman zaman canlı tarih oluverirler. Boğaziçi'nin tabiat güzelliği ile yalı mimarisi, yaşanan hayat bir-

biriyle tam bir ahenk içerisindedir. Yalıların penceresinden geçmişin acı günleri bir ibret levhası olarak önümüze açılıverir. Bu eserde de mazi, hal ve istikbal içiçedir. Tarih içerisinde Boğaziçi'ni yaşarız. Güzelliklerin yanında hoş olmayan taraflar da vardır. Kaybedilen değerler zihnimizde geçit resmi yaparlar.

Aslında bu son üç kitapla Sâmiha Ayverdi, İstanbul penceresinden Türk tarihine, Türk kültür ve medeniyetine dair tesbitler yapar. Son devirdeki anlayışsızlığımızı anlayamaz. Nihat Sami'nin, sonradan İstanbul Geceleri'nin başına da konan yazısında belirttiği gibi, bu eserlerde, dün ne olduğumuz söylenirken, yarın ne olmamız lazım geldiğini duyurmak sırrına eren nasib verici bir söyleyiş vardır.

Sâmiha Ayverdi, diğer bazı eserlerinde olduğu gibi bu eserlerinde de, çeşitli kültür meselelerimiz, medeniyet değiştirmemiz neticesinde meydana gelen kriz, eskinin yıkılması karşısında eskiden ilham alan bir yeniyi koyamayışımızın doğurduğu buhran üzerinde ısrarla durmuştur. Bu kitaplarda o, kendini mazinin güzelliklerine hapsetmez; bilakis tanıdığı bu güzellikleri günümüze taşır. Yalnız unutmamak lazımdır ki mazi onda sadece bir "Tecrübeli Dost"tur. Yoksa geçen geçmiştir, mühim olan günü ve geleceği o geçmişin üzerine bina edebilmektir. Üstelik mazideki her şey mutlak güzel değildir. İşte yazarınızı diğer İstanbul muharrirlerinden ayıran noktalardan biri de budur. O, aynı zamanda mazinin muhasebesini yapar, fırsat düştükçe aksayan taraflara işaret eder. Fakat daima peysajından; örf, âdet ve inanış şekline varıncaya

kadar kaybolan değerleri tesbit eder ve adeta bunları bırakmayın diye feryad eder.

Bilindiği gibi İstanbul, Türk-İslam medeniyetinin ulaşabildiği son merhalenin çeşitli görüntüleri ile yüklü bir kültür ve medeniyet şehridir. Bütün tarihimiz içinde İstanbul'u bütün olarak düşünce ve duygusunun merkezi haline getiren Yahya Kemal'dir. Bu şehrin bir tarih, Türk cemiyetinin bütünü ile ifade edebilme güç ve imkanına sahip bir mazi olduğunu ilk defa onun eserlerinde idrak ederiz. Edebiyatımızda, Yahya Kemal'le İstanbul muharrirliğinin anlamı değişir. Abdülhak Şinasi Hisar, özellikle Boğaziçi'nin hayatından levhalar çizer. Ahmet Hamdi Tanpınar, şehrin kültür yapısını geçmiş ve gün içinde kucaklamak ister. Sâmiha Ayverdi ise, bu kültür ve medeniyetle beraber onu meydana getiren Türk insanını, dadısından uşağına, sanatkârından devlet adamına varıncaya kadar çeşitli kültür tabakalarındaki insanımızı yakalar. Üstelik bu insan, meziyet ve faziletleri, zaaf ve güçleri ile beraber onun eserlerinde sergilenir. Böylece bu günün insanı onun kitapları vasıtasıyla sadece kültür değerlerimizi, onların kayboluşunu, bu kaybın doğurduğu buhranı değil, kendi atasının şahsiyetini tanımış olur. Bu bakımdan Ayverdi'nin bu eserleri ile yaptığı hizmet ayrı bir anlam kazanır.

Misyonerli Karşısında Türkiye (1970), yazarın alaka sahasını göstermesi bakımından mühimdir. Burada Sâmiha Ayverdi'nin çok hususî bir tarafı ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de hristiyanlık propagandası yeni değildir,

fakat onlara karşı mücadele, yani İslam imanının korunması için ortaya konulan eserler yok denecek kadar azdır. Hala bugün, artarak şiddetini devam ettiren hristiyanlık propagandası karşısına çıkmayı Ayverdi bir iman vazifesi bilmiştir. Nitekim bu konuda onun, diğer bazı yazı ve faaliyetlerinin yanında, misyonerlerle senelerce devam eden mektuplaşma şeklinde bir mücadelesi olmuştur. İşte bu mektuplar, bu eserle Türk okuyucusuna sunulmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki kayıplarında, Batılı devletlerin bu bölgelerde yaptığı mezhep propagandalarının payının büyük olduğunu tarihten öğreniyoruz. Dolayısıyla topraklarımız üzerindeki hristiyanlık propagandasının geçmişi bir hayli uzundur. Fakat eski insanımız üzerinde bu çeşit çalışmaların pek büyük tesiri olmuyordu. Daha doğrusu bu propaganda, hem günümüz kadar çeşitli yollarla hayatımızın bir parçası haline getirilmiyor, hem de insanımız hristiyanlıkla müslümanlığın farkının şuur ve inancında idi. Bu günün iletişim vasıtaları hristiyanlık propagandasını daha güçlü ve tesirli hale getirmiştir. İşte yazarımız bu çeşit çalışmaların önde gelen bir ismi ile giriştiği mücadelesini kitap haline getirerek Türk insanının uyanık olması için hizmette bulunmak istemiştir. Aslında onun bu yazıları islamla hristiyanlık, islam dünyası ile hristiyan dünyası arasındaki farkı çok güzel bir şekilde tesbitle beraber, bu iki dinin müntesiplerinin el ele vererek daha büyük bir tehlike ve gelecekte insanlığı bir takım çıkmazlara saplayacak olan dinsizlikle mücadele etmelerinin ehemmiyetini vurgular. Sâmiha Ay-

verdi'nin eser coğrafyası içinde Misyonerlik Karşısında Türkiye, insanımızı yeni girdiğimiz medeniyet dairesinde bekleyen tehlikelerden haberli kılmak, insanımız ve imanımız üzerinde oynanmak istenen oyunlar karşısında hazırlıklı hale getirmek gayesini güder. Bu, aynı zamanda kiliseyi imanımızla uğraşmaktan vazgeçmesi için uyarmak ve teşhir etmektir. Onun bu eseri bu gün daha da ehemmiyet kazanmıştır. Çünkü zamanla Türkiye'deki misyonerlik çalışmaları arttığı gibi daha da etkili olmaya başlamıştır.

Türk - Rus Münasebetleri ve Muharebeleri (1970) ile tamamen tarihe ve tarihçiliğe yönelir. Niçin Türk-Rus münasebet ve muharebeleri? Yazar küçük bir Knezlikten Rus İmparatorluğu'na kadar; bir tarafın kaybına, diğer tarafın devamlı kazanmasına ve gelişmesine dikkati çekmek, bu ilişkileri tarih perspektifinde değerlendirmek, bir millete kendisinden başka dost bulunamayacağı noktasından hareketle, yer yer gençlerimizde ve insanımızda görülen yabancı, özellikle Rus hayranlığının sebeplerini araştırmak ister.

Halbuki tarihe bakılacak olursa, özellikle Rusya'ya karşı hayranlık şöyle dursun; büyük bir dikkat ve temkinlik içerisinde bulunmak gerekmektedir. Bir gün bir Rus İmparatorluğu varsa bu, geçmişteki Türk ve Osmanlı Devletlerinin yok edildiği topraklar ve ülkeler üzerinde vardır. Bu bakımdan tarih, bize, bu gün farkedilemeyen pek çok gerçeği hatırlatır. İşte bunun için de yazar, Türk

aydınına Türk - Rus münasebetlerini tarih penceresinden seyrettirir.

Bu iki eserle daha açık bir şekilde belirir ki Sâmiha Ayverdi, memleket ve millet için tehlike sezdiği bir noktaya yönelmekte ve o konuda yazdığı yazı veya kitaplarla, bir taraftan millî vicdana tercüman olurken, öbür taraftan belirli kesimleri uyarmakta ve tehlikeyi haber vermektedir.

Türk - Rus Münasebetleri ve Muharebeleri'nin birinci kısmında yazar, önce komünizm üzerinde durur ve Türkiye'deki ilk komünist hareketlerinden bahseder. Rusya'nın, ideolojisine taraftar kazanmak için Türkiye'deki faaliyetlerinden ve nihayet Ruslarla olan ilk temaslardan söz eder. İkinci kısımda ise II. Beyazıt Devri'nden itibaren kronolojik olarak Osmanlı Devleti'nin Ruslarla olan münasebet ve muharebeleri üzerinde duran yazarımız, özellikle XIX. yüzyılda Rusların Balkanlar'da yaptığı kışkırtıcılığı inceler. Çeşitli yazılarında tarihi tecrübeli bir dost olarak kabul eden yazar, bilhassa Osmanlı Devleti'nin yıkılışa doğru süratle gittiği son bir, birbuçuk asırlık zamana ayrı bir ehemmiyet verir. Çünkü devletimizin yıkılması, vatan parçalarımızın bizden koparılması için pek çok iç ve dış faaliyet bu devrede olmuştur ve bunlar bir bakıma günümüze kadar devam etmiştir. İşte yazar, cemiyetimizin ve milletimizin; tarihin tekerrürlerine kurban gitmemesi için uyanık bulunmak gerektiğine inanır. Bunun içindir ki **Yolcu Nereye Gidiyorsun'**dan itibaren değişik vesilelerle, değişik şekillerde ve farklı yönlerden bu son devri ele alır.

Bir Dünyadan Bir Dünyaya (1974) adlı eser de bir noktada, onun çocukluğu çevresinde, yakın devre yeni bir yönelişini ifade eder. Aslında bu eser, bu satırların yazarının 1973 - 74 yıllarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde *"Sâmiha Ayverdi'nin Eserlerinde Millî Kültür Meseleleri ve Tasavvuf Düşüncesi"* adlı mezuniyet tezini hazırladığı sırada; yazara çocukluk yılları, ailesi ve hayatına dair sorduğu bazı suallerin cevabı olmak üzere hazırlanmıştır. Dolayısıyla bu eser, Ayverdi'nin hayatına ait bilgileri ihtiva eder. Fakat o, her zaman yaptığı gibi düşünceleri ile hayatını, çocukluk yılları ile 1905'ten sonra cemiyetimizin yaşadığı hadiseleri kaynaştırır. Biz bu eserde Ayverdi'nin aile çevresi ile beraber, son devre, özellikle Tanzimat, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet hakkındaki değerlendirmelerini de buluruz. Bu devrenin, onun çocuk dimağında bıraktığı acı hatıraları okuruz.

Bir Dünyadan Bir Dünyaya, çok kuvvetli bir hafızaya sahip olan Sâmiha Ayverdi'nin çocukluk hatıralarını; annesi ve babası ve bunların çevreleri, büyük annesi, dedesi, evdeki aşçı ile olan münasebetlerini, onlardan dinleyip gördüklerini; yakın aile çevresini vermesi bakımından önemlidir. Biz bu orta halli ailenin şahsında eski İstanbul yaşayışını tanırız. Bir asker olan babası İsmail Hakkı Bey'in selamlık sohbetlerinin müdavimleri, konuşulan konuların genel çizgileri hakkında bilgi ediniriz. Bu eser kıymetli yazarımızın fikir temelleri ve istikametleri hakkında bize oldukça ayrıntılı ip uçları verir. İttihat ve Te-

rakki devrinde kurulan dar ağaçları, 31 Mart, V. Mehmet Reşat'ın kılıç alayı, Balkan, Trablusgarp, I. Dünya Savaşlarının bir İstanbul ailesindeki etkileri gözlerimizin önüne serilir.

Ayverdi, "... bir iç dünyası vardı" dediği annesi ile "Tanzimat nesli" diye nitelendirdiği babası ve selamlık sohbetleri arasında annesinin dolayısıyle Şeyh Kenan Rifâî'nin yolunda karar kılar. Bir taraftan dayısı Cemal Bey'in dadısının cenazesi dolayısıyla, Mahmud Şevket Paşa'nın katlindeki "düzme cenaze"nin gerçek olduğunu belirterek, tarihimizin bir tarafına aydınlık getirir. Diğer taraftan eski Türk ailesinin çökertilmesinin acı hikâyesini verir. Fert, aile, cemiyet ve devletin iç içe işlendiği bu mühim hatıra kitabı ile o, pek çok eserindeki otobiyografik unsurlara aydınlık getirir.

Türk Tarihinde Osmanlı Asırları c.1, 2 (1975), c. 3 (1976), bir kültür ve medeniyet tarihi mahiyetindedir. Bunun için de padişahlar ve devirleri incelenirken savaşlar üzerinde fazla durulmaz. Yazar eserini takdim ederken, kitabının bir tarih, ilim ve kaynak eserden çok, ilmin belirli sınırlarına hapsolmayan, hatta onları zorlayan bir fikir kitabı olduğunu söyler. İki büyük Türk Devleti Selçuklu ve Osmanlının dünya tarihi içerisindeki medeni ve içtimai değerlerini tesbit gayesini güden Ayverdi, tarihin ışığında gösterir ki Selçuklu ve onun devamı olan Osmanlının kurduğu medeniyet; dünyanın insanı merkez alan ve tek medeniyetidir. Dünyanın geçmişte ve daha sonra tanıdığı diğer medeniyetler belirli zümreler, gruplar,

hatta milletler lehine büyük kitleleri istismar etmişler ve etmektedirler. Halbuki Müslüman Türk medeniyeti insana hizmeti esas almış; karşısındaki kim olursa olsun, hangi din ve ırktan bulunursa bulunsun "Hak için halka hizmet" prensibinden vazgeçmemiştir.

Modern dünyada devletleri, ideolojileri ve kitleleri yönlendiren birtakım sloganlar vardır. Muhakkak ki eski Türk cemiyetinin de böyle prensipleri bulunmakta idi. İşte Ayverdi, Müslüman Türk cemiyetine asırlarca hız ve yön vermiş olan bu çeşit prensipleri tesbit eder ve bunları insanımıza hatırlatmak ister. Bunlar; yukarda söylediğimiz "Hak için halka hizmet", yani insanlar için çalışmayı bir ibadet kabul edip, önümüze çıkan ve çıkacak olan her insana iyilikle muamele etmektir. Tabii bu vatan ve milletin menfaatini birinci planda tutan diğer prensiplerle beslenir. İnsanlar, devlet ve millet için yapılan iş ve çalışmalarda herhangi bir karşılık beklememek, sırf Allah için, Allah yolunda hizmet etmek ise "fisebilillah" olarak formüle edilmiştir. Mimar, şair, hattat vb. ferdi işlerden, devlet ve millet adına yapılan işlere varıncaya kadar; vatan coğrafyasında yapılan her çalışmanın, her işin zünde ebedîlik noktası bulunmuş ve ortaya konan eserlerin kalıcılığı "devlet-i ebed-müddet" şeklinde özetlenmiştir. Geçmişte ve günümüzde, büyük cihangirlerin ve büyük devletlerin topraklarını genişletmek yolunda yaptıkları fetihler istilacılık anlayışından kurtulamazlar. İstilacı devletler veya liderler, gittikleri yerleri yakarlar, yıkarlar, harabeye çevirirler. Müslüman Türk'ün yaptığı fetihler ise bunlar-

dan çok farklıdır. Müslüman Türk gittiği yere adalet, insanlık, refah ve mutluluk götürmüştür. Ne var ki XIX. yüzyılda, emperyalist emellerle Osmanlı Ülkelerine saldıran devrin güçlü devletleri gerçeği ters yüz etmişler ve Müslüman Türkler'in de istilacı olduğu propagandasını hem idare ettiğimiz kavimlere hem de bize kabul ettirmişlerdir. İşte Sâmiha Ayverdi, gerek pek çok yazı ve kitabında ve gerekse bu kitabında Selçuklu ve Osmanlının fetih ruhundaki prensibi defalarca hatırlatmak ihtiyacını duymuştur: "İlayı kelimetullah (Allah kelamının yayılması, yaygınlaştırılması, yüceltilmesi)" Ayverdi'ye göre Müslüman Türk'ün kızıl elması budur. Bunun için Türkler istilacı olmamıştır. Nitekim asırlarca devam eden idarelerine rağmen Balkanlar'da ve Ortadoğu'da imparatorluk yıkılırken pek çok devlet ortaya çıkıvermiştir. Aslında bu bizim hem zaafımızı, hem üstünlüğümüzü meydana getirir.

Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinin, Müslüman Türk'ün Orta Asya'dan getirip Anadolu'da zenginleştirdiği, güzelleştirdiği kültür ve medeniyeti, maalesef bu gün tam olarak hem araştırılmamış hem de anlaşılmamıştır. Bu bakımdan belki ilim adamlarımızın parça parça keşfettikleri bazı gerçekler ilmin tabii olan vesikacılığı içerisinde kaybolup gitmiştir. Geniş okuyucu kitlelerinin zevkle okuyacağı, eskilerin tabiri ile "muhtasar ve müfid" bir kültür ve medeniyet tarihimiz, hele bu kültür ve medeniyeti meydana getiren insanı merkez alan bir araştırma ortaya konulamamıştır. Zevkle okunacak ve okudukça sevilecek eserle-

re ihtiyaç büyüktür. Bir psikolojik kaçış çoktandır tehlikeli neticeler vermeye başlamıştı. Türk insanı neden kendi kendinden kaçıyordu? Çünkü mazideki kökleri ile bir türlü biliş kuramıyor, barışamıyordu. İşte Ayverdi'nin Türk Tarihinde Osmanlı Asırları böyle bir gayeyi taşır ve başarılı da olmuştur. O, öncelikle bir takım prensiplerle insanımızı sarıp yakalar.

Sâmiha Ayverdi, bu prensipler yardımı ile meydana getirdiğimiz kültür ve medeniyeti anlamak ve anlatmak ister. Bu medeniyeti yıkan şer kuvvetlerin üzerinde ısrarla durur. Ona göre, bu medeniyet vaktiyle insanlığa rahat ve huzur vermiş, onun kaybıyla da insanlığın huzuru kaçmış, gülmeyi unutmuştur. Bütün insanlığın bu medeniyete ihtiyacı vardır.

XIX. Asırda ve günümüzde Batılı devletler ve Rusya emperyalist emellerini bir "beynelmilelcilik", "insancılık", "insancıllık" perdeleri ile örtmüşlerdi. İnsanlar arasında dengi kurma iddiaları, büyük dengesizlikler ve uçurumlar meydana getirmiştir. Fakat hala bu oyun tam olarak anlaşılamamıştır. "Hümanizm" perdesi nice insanların mahvına sebep olmuştur ve olmaktadır. Halbuki Ayverdi, bize bu eseriyle gösterir ki, eğer insanın huzuru ve saadeti söz konusu olacaksa; bu kendini Hakka teslim etmiş, adaleti ve en büyük prensip kabul etmiş bir anlayış sayesinde mümkündür. Üstelik geçmişte, Türk bunu büyük bir ustalıkla uygulamış, insana hizmeti bir ibadet kabul etmiştir. Tarihinin hiç bir devrinde emperyalist olmayan Türk, Anadolu ve Ortadoğu'da, Balkanlar'da çeşitli din ve ka-

vimden insanlara rahat ve huzur verecek bir dengeyi kurmuştur.

Bugün, XX. yüzyılın sonunda bir türlü kurulamayan dengeler, elde edilemeyen, ulaşılamayan huzur, Ayverdi'yi haklı çıkarmaktadır. Bu bakımdan mazi sadece bizim için değil, bütün insanlık için akıl danışılacak en doğru sözlü ve tecrübeli bir dosttur. Günü ve geleceği kurabilmek için başvurulması elzem olan bir dost. Onun ısrarla geçmişten bahsetmesi bundandır. Elbetteki geçmişi bugün aynen yaşatmak mümkün değildir. Tarihin tekerrür etmemesi için iyi bilinmesi de gereklidir. İşte bunun için o, yakın devirde, batılılaşma hareketlerinin yapılmaya başlandığı devrede daha çok dolaşır. Yeni bir medeniyet dairesine girme çalışmalarımız esnasında ortaya çıkan, insanımızı maddi ve manevi sıkıntılara sevkeden medeniyet krizinin sebeplerini inceler.

Osmanlı Devleti'ni ayakta tutan müesseselerde ve bunların idaresinde zaman zaman aksaklıklar görülmüş ve bunların giderilmesi için hazırlanan layihalar uygulama imkanına kavuşamamıştır. Maddeye hakim olmada büyük bir gelişme gösteren Batı, dünyaya hükmetme ihtirasıyle Osmanlı'nın idaresi altındaki yerlere kültür, iktisat ve siyasî bakımlardan âdeta taarruza geçmiştir. Böylece içerden ve dışardan kundaklanılmak istenen Osmanlı medeniyeti, ürün verememesi bir yana tükenişe doğru sürüklenmiştir. Son bir buçuk asırda yaşanan panik havası aydınımızı ve devlet adamımızı belki bir kısmı doğru olmayan birtakım kararlar almaya sevketmiştir. Bu devredeki çalış-

malar devletimizi ve varlığımızı koruyup kollayamamış, bilakis vatanla beraber pek çok değerimizi kaybetmişiz. Bu kayıpların bünyemizde açtığı sarsıntılar yeni ve millî bir devlette varlığını kuvvetle hissettirmiştir.

İmparatorluktan millî devlete geçmemize rağmen sıkıntılarımız ve buhranlarımız bitmemiş, insanımızı kendi devlet ve milletine bağlı insanlar olarak yetiştirememişiz. Birtakım ihmaller sonunda ortaya çıkan boşluk ve çöküntü ile insanımız bazı saplantılara kapılmıştır. Sâmiha Ayverdi, bu noktada, çeşitli yazı ve konferanslarında insan yetiştirmenin ehemmiyetinden ısrarla bahseder. Köprünün, öbür yakasındaki çocukların okula gelmelerini önlemek gayesiyle, uçurulması onu derinden yaralar. Ayverdi'nin üzerinde en çok durduğu konunun, adeta onda bir merkez fikir halini alan hususun eğitim ve öğretim olduğunu söyleyelim. Daha önce broşürler halinde bastırılan "Gençlik Meseleleri ve Mesulleri", "Maarif Davamız" gibi yazı ve konferansları, bu konudaki diğer yazıları ile birleştirilerek "Millî Kültür Meseleleri ve Maarif Dâvâmız" (1976) adıyla Kültür Bakanlığı tarafından neşredilmiştir. Havadis, Tercüman, Kubbealtı akademi Mecmuası gibi gazete ve dergilerde değişik zamanlarda yayımlanan yazılardan meydana gelen bu Âbide Şahsiyetler (1976), Hatıralarla Başbaşa (1977) gibi eserlerinin ana temi eğitim meselemizdir. Bunlardan ilk zikrettiğimiz; İnsan, Millî Eğitim ve Maarif Dâvâmız, Türkçenin Çilesi, Millî Kültür Meseleleri ve Muhtelif Yazılar bölümlerinden meydana gelmektedir.

Türk eğitiminin, devletimiz ve milletimizin en mühim ve ana çekirdeği olan "insan"ı ihmal ettiğini belirten yazar, devlet ve milletimizin menfaatlerine göre bir insanın yetiştirilemediğini söyler. Millî eğitimin çeşitli meselelerine temas eden, onları değerlendirmeye tabi tutan ve teklifler getiren yazar, bu kitaplarında Türkiye'nin, devletimizin ve kültürümüzün aktüel konuları üzerinde durur. Türkçe'nin içinde bulunduğu çıkmazdan, kültür ve medeniyet anlayışımıza; ticaret ahlakından; terkedilmiş, unutulmaya yüz tutmuş zenaat kollarının, el sanatlarının diriltilmesine; yanlış turizm politikasından kadın ve aile anlayışımıza kadar pek çok meselemizi tarih perspektifinde tahlile tabi tutulur.

Yine Kültür Bakanlığı'nın neşrettiği **Âbide Şahsiyetler**'de Mevlânâ'dan, yazarın yaşadığı devre kadar, tarihimizden seçilmiş büyük şahsiyetler üzerinde durulur. Bunlar o şahsiyetlerin birer hayat hikâyesi değildir. Bu şahsiyetlerin ruh ve mana dünyaları, devlete ve millete hizmetleri; eğer sanatkâr iseler sanatlarının sır ve özelliği işlenir.

Burada anlattığı şahsiyetlerle yazarımız; **Millî Kültür Meseleleri ve Maarif Dâvâmızdaki** "Bizim atlılar" başlıklı bir yazısında ele aldığı meseleyi müşahhaslaştırır. Filmlerin tesiri ile mahallede kovboyculuk oynayan ata, ata binmeye ve atlı adama hayran olan çocuklara bizim atlılarımız olan akıncıları anlatarak, kendi tarihimizi örnek gösteren yazar, gençlerimize geçmişte yaşamış büyük şahsiyetleri tanıtmak ister. Bunlar onun ortaya koyduğu

prensib ve düşüncelerin tarihteki canlı örnekleridir. İmanı, vatanı, milleti ve değerleri için yaşayan insanlar.

Eğitim noktasından bu fevkalade mühim bir hadisedir. İyi insan, kendine, ailesine, vatan ve milletine faydalı olmak; onlar için büyük fedakarlıklara katlanmak gibi düşünceler güzeldir. Fakat bunların canlı örneklerle anlatılması daha tesirli olmalarını sağlayacak ve uygulama imkanı doğuracaktır. İşte bunun için yazar, geçmişin abideleşmiş şahsiyetlerini özellikle ve defalarca, değişik şartlarda ele alır. Nitekim Hatıralarla Başbaşa'nın bir bölümü de "Maziden Birkaç Sîma"dır.

"Tarih ve Biz", "Çocuk ve Terbiye", "Estergonda Namaz" bölümlerinin de bulunduğu bu eserde yine eğitim meselelerinin yanında; kaybolan yaşayış şekillerinden peysajımıza ve günün karşılaşılan değişik olaylarına kadar pek çok mevzu geçmiş, gün ve gelecek üçlüsünün ışığı altında ele alınır.

Bu eserler Sâmiha Ayverdi'nin millî meseleler karşısındaki dikkatlerinin genişliğini, günlük hadiseleri çok yakından takip ettiğini gösterir. Balkan Harbinde yaşanmış acı bir hadise "Kuyu"da, Türk'ün almanya'daki çilesi "Mustafa"da, Estergon ziyaretinin uyandırdığı buruk acı "Estergon'da Namaz" da bir hatıra çeşnisi içerisinde verilir. Bu eserleriyle yazarımız düşüncelerini, çekilen ve çekilmekte olan çileleri hatıralar yardımı ile fert ve cemiyet planında ele alarak işler.

Makale, konferans, hatıra, mektup ve rapor niteliğindeki çeşitli yazılarının toplandığı bu kitaplarda o,

sanki Türkiye'nin nabzını elinde tutar. Özellikle 1950'den beri Türkiye; maddi gelişmelerin yanında, şehirleşen, dolayısıyla şekil ve kabuk değiştiren bir yapının farklı görünüşlerini yansıtmaktadır. İnsanımız sadece toprağından kopmakla kalmıyor, yılların getirdiği ihmalin neticesinde köklerinden de ayrılmaktadır. XX. yüzyılın bu ikinci yarısında insanımızı pek çok problem adeta kuşatmış ve boğmaktadır. Yeni şartlar elbette yeni imkanlar getirmektedir, fakat gelen imkanlar insanımızı müdafaasız bırakmaktadır. Bu eserlerinde Ayverdi, bu insanların, Türk cemiyetinin çeşitli dert ve problemlerini kuvvetli bir tarih şuurunun objektifinde ele almakta, zaman zaman yaraları yüreği parçalanmış bir ana yanıklığı ile deşmekte, teklifleri ile çareler göstermektedir. Belki yıllardır köyünden şehirlere sığamıyor, oturmuş bir kültürün kendine yabancı atmosferinde yaşamaya mecbur kalıyor. Yeni yeni sıkıntılarını duymaya başladığımız Avrupa'daki Türk işçilerinin getirdiği bir yığın sıkıntı, Turizm uğruna yapılan fedakarlıklar, günün her saatinde evimizin içindeki "Davetsiz Konuk" TRT. Bunca yıldır bir türlü çözemediğimiz eğitim meseleleri.

Sâmiha Ayverdi'nin hayatından bahsedilirken kısmen temas edildiği gibi, bu eserler onun Türkiye'nin aktüel meseleleri karşısındaki dikkatini göstermesi bakımından da ayrıca önemlidir. Nitekim son 30 - 40 yıldır yaşanan hayatın akislerini bunlarda bulmak mümkündür. Yazarımız bu eserleri ile sanatkâr, tarihçi, araştırıcı hüviyetlerine içinde yaşadığı cemiyetin dertlerini kendine dert edinme gibi azimli bir tarafını da ekler.

Hicrî 1400. Yıla Yaklaşırken Kölelikten Efendiliğe (1978) adlı ve İngilizce ile Arapçası da neşredilen eseriyle Sâmiha Ayverdi, daha geniş bir kitleye hitap etmiş olur. O burada, bütün müslümanların, Hicretin 1400. yılını beraber karşılamalarını söyler; bu vesile ile de İslam'ın ve müslümanların meseleleri üzerinde onlarla dertleşir. Hükümet ve devlet adamlarına, münevverlere seslenen yazar, müslümanların geçmişte kurdukları müşterek İslam medeniyetinden bahisle, XX. yüzyılda İslamın ve müslümanların içinde yaşadıkları şartların müsbet ve menfi taraflarını inceler. O, bütün müslümanların birlik içerisinde hareket etmelerini; Kur'an'dan alacakları güçle ellerindeki imkanları iyi değerlendirmelerini; imkansızlıkları yenebilmenin yollarını anlatır.

İlmi, içtimai, dini, iktisadî, ticarî, teknik ve maarif olmak üzere birtakım teklifler getiren yazar; hicretin XV. Asrının müslümanların kölelikten kurtularak efendiliğe yükselmeleri için bir hamle asrı olmasını diler.

Sâmiha Ayverdi'nin hayatından bahsederken, Balkan ülkeleri, Almanya, İngiltere, Fransa ve İspanya'ya seyahatlerinden bahsetmiştik. İşte yazarımız bu seyahatlerinde tuttuğu notları **Yer Yüzünde Birkaç Adım** (1984) adı ile yayımlar.

1969 - 80 yılları arasındaki bu seyahat notlarında o, bizdeki seyahat edebiyatı örneklerinden farklı bir eser ortaya koyar. Marsilya, Paris, Venedik, Roma, Floransa, Zürich, Salzburg, Belgrad, Niş, Filbe'yi içine alan ilk seyahatte; Antalya'dan ve gemiden itibaren tutulmuş bu not-

larda, daima gördüklerini tarih süzgecinden geçiren, Türk'ün geçmişteki ve günümüzdeki meselelerine eğilen; özellikle Balkanlar'da, bu eski Türk yurdunda gördüklerinin yaptığı hatırlatmalarla ticaret hayatımızdan turizm politikamıza, şehirciliğimize kadar pek çok aktüel konunun muhasebesini yapan bir müşahedecidir. Bu bakımdan yazar sanki rahatsızlığı dolayısıyle seyahate çıkmış biri değil; memleket meselelerini daha da kurcalamak; Batı'da ve gezdiği yerlerde gördükleriyle tarihimizi ve günümüzü değerlendirmek isteyen bir kimsedir.

1971'deki ikinci seyahat; Filbe, Niş, Budapeşte, Viyana, Salzburg, Münih, Marlsruche - Helderberg, Hilden - amsterdam, Horn, Breda, Londra, Birmingham, Paris, Züriche, Marghera, Venedik, Triyeste, Dalmaçya, Üsküp, Selanik şehirlerini içine alır. Âdeta Balkan şehirlerindeki Türk izlerini aramaya çımış olan Ayverdi, memleket meselelerini de beraberde götürür. Bu gezilerindeki tesbitlerinde tarih ve iman şuuru onu hiç bırakmaz. Aşağı yukarı aynı yerlerde 1972, 1975, 1977'de tekrarlanan seyahatlerde o, yer yer Batı ve hristiyanlık dünyası ile olan münasebetlerimizden söz eder. Batı'nın teknik ve medeniyet üstünlüğü karşısında körü körüne bir hayranlığın izlerine rastlamadığımız bu notlarda o, Batılıların tarihî eserlere gösterdikleri ilgi ve ihtimam ile bizim kayıtsızlığımızı mukayese etmekten kendini alamaz.

Balkanlar'daki seyahatlerine ağabeyisi yüksek mimar mühendis Dr. Ekrem Hakkı Ayverdi ile beraber çıkan yazar; kardeşinin Balkanlar'daki Türk mimari eserlerini

tesbit eden mimarlık çalışmasının, edebiyat alanında desteklemiş olur. Çünkü biz bu seyahat notlarında pek çok mimari eserimizin varlığından haberdar oluruz.

Yazarın yurt dışına son seyahati olan ve eserin "altıncı Defter"ini meydana getiren 1980 İspanya seyahati ise, Libya'nın tertiplediği bir kongre vesilesiyledir. Yazar burada yani İspanya'da, bu sefer Endülüs medeniyetinin izlerinin peşindedir. Endülüs'te kurulan müslüman medeniyetinin Avrupa'yı aydınlatması, bu medeniyetin ve müslümanların İspanya tarafından tahrif ve yok edilmesini anlatılması; bu yerlerin yazarı geçmiş zamana götürmesindendir.

Yer yer, kongreyi tertipleyen Libya hakkındaki tesbitlerin de bulunduğu bu kısım kongredeki tebliğle tamamlanır.

Onun bu seyahat notları bizi gezilen yerlere değil, mazi ile hesaplaşmaya, günümüzün meselelerine maziden ilham alarak bakmaya götürür.

Gezilen vilayetlerde karşılaşılan tarihî eserler ister istemez yazarı bizim tarihî eserler karşısındaki kayıtsızlığımızı, tarih şuurundan yoksun oluşumuzun sebep olduğu tahripleri düşünmeye sevkeder. Dolayısıyla o, Batı dünyasının kendi değerleri karşısındaki hassasiyetini, bizim millî varlıklarımız karşısında gösteremeyişimizin doğurduğu zararların muhasebesini yapar. Maalesef biz, yazarın müşahedelerinden Batı'nın modern şehircilik anlayışından bile çok uzaklarda bulunduğumuzun farkına varırız.

Sâmiha Ayverdi, fikir dünyası bakımından hep belirli bir istikamette gitmiş ve kendini; bildiği, inandığı yolun atmosferinden hiç bir zaman çıkarmak istememiştir. Hatta günün 24 saatinde o, düşündüklerinin ve inandıklarının şuur ve muhasebesi içerisindedir. Bunun için nereye giderse gitsin dünyasını beraberinde götürmüş, bazılarına sabit fikir gibi gelecek düşüncelerini yaşayışının gayesi haline getirmiş ve onlarla nefes alıp vermiştir. Aslında bu, bir şahsiyet bütünlüğünün ifadesidir. Bu bakımdan o, pek çok kimsede görüldüğü gibi, bu seyahatlerinde memleket meselelerinden kaçmamış, bilakis onları beraberinde götürmüş ve bunları seyahat notlarında değişik bir kanaviçe olarak işlemiştir.

Sâmiha Ayverdi'nin edebiyat ve fikir cephesinin bir tarafını mektupları oluşturur. O; senelerdir yakınlarına, dostlarına, devlet adamlarına, politikacılara, askerlere hasılı memleketin kaderine hükmetme mevkiinde olan herkese mektup yoluyla hitap etmiştir. Ayrıca eserleri dolayısıyla kendisine yazılan mektupları da cevaplandırmıştır. Gördüğü aksaklıkları mektuplarla haber vermiştir.

Mektuplardan Gelen Ses (1985), bunlardan sadece bir damla niteliğinedir. Aslında daha evvel bahsettiğimiz Misyonerlik Karşısında Türkiye, onun Türkiye'de hristiyanlık propagandası yapan merkezlerle, mektup yoluyla yaptığı mücadelenin ifadesidir. Ayrıca **Millî Kültür Meseleleri ve Maarif Dâvâmız**'da birkaç mektubunun meşredildiğini biliyoruz. Fakat onun mektuplarının büyük bir kısmı neşredilmiş değildir. Eski, müşterek İslam edebiyat-

larındaki "mektubat" çerçevesinde düşünülebilecek olan bu mektupların neşredilmesi elbette bir hizmet olacaktır.

Mektuplardan Gelen Ses, torunları Sinan ve Gülşah ile mektuplaşmalarını ihtiva eder. Bir iki başka mektup ta burada yer almamıştır.

Sâmiha Ayverdi'nin damadı Cemal Uluant'ın genç yaşta vefatı üzerine biri on, diğeri dört yaşında yetim kalan iki çocuk yazarımızın ihtimam ve himayesinde büyümüştür. Elbette ki bu çocukların annesi vardı; fakat onların kendilerine, cemiyete ve millete faydalı birer insan olarak yetişmeleri için Ayverdi, büyük gayret sarfetmiş ve meyvesini, yani emeklerinin boşa gitmediğini de görmüştür.

İşte bu iki torunundan Sinan'a çeşitli vesilelerle, daha küçükten itibaren yazdığı mektuplar yazarın terbiyeci tarafını göstermesi bakımından da mühimdir. Ayrıca bu mektuplarla yazarın siyasî ve içtimaî hadiseler karşısındaki tutumu da görülebiliyor.

Torunu Gülşah'ın doktor kocası ile İngiltere'de kaldıkları sırada, onlara gönderilen mektuplar; memlekete tutulmuş bir ayna görünümündedir. Çeşitli günlük meselelerin yer aldığı bu mektuplarla yazar, gurbetteki iki genç adeta siz buranın malısınız der ve onlara sıcağı sıcağına memleketin dertlerini, siyasî ve içtimaî hadiselerini aktarır. Bu mektuplar gurbettekiler için memlekete açılmış bir penceredir. Bu pencerede sadece yaşanan an değil; dün ve gelecek de vardır. Üstelik bu 1979'lu yıllar, ülkemizin en buhranlı devresidir.

Sâmiha Ayverdi'nin son eserlerinden **Rahmet Kapısı** (1985), **Ne İdik Ne Olduk** (1985) hatıraları; **Bağ Bozumu** (1987) hatıra ve makaleleri, **Hey Gidi Günler Hey** (1988) hatıraları içine almaktadır. Onun hemen bütün eserlerinde hatıranın büyük bir yer ve ehemmiyeti vardır. Aslında bir sanat ve fikir adamını, kendisinden, kendi yaşadıklarından ayrı düşünmek pek mümkün değildir. Sâmiha Ayverdi için ise sadece kendi görüp yaşadıkları değil, başkalarının yaşadığı hadiseler de mühimdir ve onlar da onun kaleminde kendini gösterir. Bu bakımdan o, yaşanmış ve herhangi bir sebeple kendisine intikal etmiş millet hayatını ilgilendiren hatıraların unutulmasına kesinlikle razı olmaz. *Bir Bergamalı Cevdet Efendi,* bir *Kuyu* yazıları böyledir. Bir bakıma din, dil, örf, anane vb. hepsi hatıradır. Ayrıca Ayverdi, bu hatıralar kanalıyla söylemek istediklerini ifade eder. Bu bir bakıma onun hikâye ve romanlarındaki tarzının daha daraltılmış şeklidir. Zaten hikâye ve hatıra, bu son eserlerinde iç içe girmiş olur. Zengin bir kültür çevresi olan yazarımız, çevresindekilerden işittiği hatıraları manalandırmada son derece ustadır. Üstelik bu geçmiş zamandan alınmış tablolar günün hadiseleri ile kaynaşırlar. Hatta günün olaylarının yorumuna yardımcı olurlar. İşte bu son dört eserinde, hele **Rahmet Kapısı, Ne İdik Ne Olduk, Hey Gidi Günler Hey** kitapları tamamen hatıralara ayrılmıştır. **Rahmet Kapısı'**nı yazar, daha çok hocası Şeyh Ken'an Rifâî'nin çevresindeki hatıralara tahsis etmiştir. Fakat bunlar eski menkıbe geleneğinden tamamen farklıdır. Eski kültürü-

müzdeki menkıbe kitaplarında bir büyük velinin hayatı ve ona ait hatıralar, insanın tabiat üstü vak'alara olan merak ve tecessüsünü tatmin edecek şekilde düzenlenirdi. Sâmiha Ayverdi, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılda yaşamış olan üstadına ait hatıraları, tamamen insan planında fakat; insana ve içinde yaşadığı cemiyete faydalı olmak noktasından ele alarak, yorumlayarak nakletmekte; günün meselelerini ve hatıraların yardımı ile açıklamaktadır.

Sâmiha Ayverdi'nin çocukluğundan beri farklı bir çevresi olmuştur. Bu eski İstanbul Hanımefendisi, yaşadığı ve gördüğünü, kendi ailesinin, çevresinin yaşadıklarını manalandırmada ve onlardan bir ibret çıkarmada son derece ustadır. Aslında bu, onun kültürünün bir tarafını meydana getirir. Şark düşüncesini, büyük İslam mutasavvıflarını aldığı terbiye icabı yakından tanıyan Ayverdi, mutasavvıfların hikâye ve hadiseleri manalandırma niteliklerini XX. yüzyılda devam ettirir. İşte onun kaleminde kendinin ve çevresinin yaşadığı hatıralar birer fikir ve hizmet levhaları olarak karşımıza dikiliverir. Esasen yazarın maksadı da budur. Nitekim gerek **Rahmet Kapısı,** gerek **Ne İdik Ne Olduk,** gerek **Bağ Bozumu** ve gerek **Hey Gidi Günler Hey**'de hemen aynı hedefe yol alışlar kendini gösterir. Biz bu hikâye çeşnisindeki hatıralarda sadece yazarın hafızasının değil içtimaî vicdanın da söze geldiğini, geçmişte fert ve cemiyet olarak yaşanan hadiselerin bir millî iman ve vicdan süzgecinden geçirilerek anlam kazandığını görüyoruz. Ferdî ve belki de çok hususî hatıralara ahlakî, terbiyevî ve millî bir hüviyet ver-

mede çok başarılı olan yazarımız, bazan devlet ve millet olarak yaşanan hadiselere de yer verir. Fevzi Paşa Caddesinin Ağaçları, Sultan Reşad'ın Torunu ve İttihatçılar, Sultan II. Abdülhamid Devri'nden Birkaç Hatıra, Hüseyin'in anlattıkları bu neviden hatıraların sadece bir kaçı. Bunlardan bazıları muhakkak ki geleceğin tarih yazarı tarafından değerlendirilecektir.

Türk edebiyatında hatıra nevinin örnekleri pek fazla değildir ve daha çok son asırda görülür. Hatıra kitapları yolu ile bir devrin ve o devirde ortaya çıkan hadiselerin iç yüzünü daha kolay tanıyabiliriz. Çünkü hatıralarda bunların daha samimi ve gerçekci bir şekilde anlatılması çok muhtemeldir. Bunun için tarihçiler ister istemez hatıralardan faydalanır. Ayverdi'nin anlattığı hatıralar hem siyasi tarihimiz, hem de kültür ve medeniyet tarihimiz bakımından önemlidir. Esasen onun bu eserlerindeki hikâye çeşnisindeki hatıraları klasik hatıra geleneğinden bir hayli farklıdır. Çünkü onun anlattıklarının hemen pek çoğu kendi hatırası değildir. Öte yandan o kendisine ait hatıraları naklederken, başından geçen bir hadiseyi anlatmak gayesini gütmez. Dolayısıyle onun hatıralarının merkez şahsı kendi değildir. O, başkalarına ibret olacak ferdi ve millî şahsiyeti geliştirecek, imanın kuvvetlenmesini temin edecek bir olayı ya hikâye haline getirir, ya hatıra çeşnisinde verir. Maksadı ise yaşanmış bir hadise yardımı ile okuyucusunu ta içinden, gönlünden yakalamaktır. Ayrıca bu hatıralar yardımı ile yazarımızı, ailesini ve çevresini daha yakından tanımış oluruz. Bunlardan bazıları belki daha

evvelki eserlerde yer almıştır, fakat yorumlanması farklıdır. Ayrıca yazar daha evvel zaman, mekan ve şahsiyet bildirmediği hadiselere bu son şekilleriyle daha da aydınlık getirmiştir.

Sâmiha Ayverdi, 1938'den günümüze kadar fikir ve düşüncelerinde en küçük bir sapma görülmeden, belirlediği veya kendisine çizilen istikamete dosdoğru yürümüş bir yazarımızdır. Yalnız hikâye, roman, mensur şiir, hatıra, tarih, biyografi gibi çeşitli ünvanlar altında gösterilebilecek nevîlerde eser vemiştir. Ayrıca eser genişleyerek Türk milletinin Anadolu ve Rumeli sahasında 10 asırdır meydana getirdiği kültür ve medeniyetine, değerlerine sahip çıkmış ve onları yeni nesillere tanıtmak istemiştir. Dil, din, musikî, mimarî, hat, tezhib, medrese, tekke, lonca, karagöz, meddah vb. eski Türk hayatına ait bütün kıymetler onun eserlerinde değişik cephelerden ve yakın devre doğru geldikçe yaşanan günlük hayat tablolarından örneklerle ele alınmıştır. O, bunları naklederken mazi daussılasına tutulmuş bir gönlü değil, maziden alacağı güçle günün ve geleceğin akacağı yönü tayin etmek isteyen bir anlayışı müdafaa eder.

Sâmiha Ayverdi'nin eserlerini kronolojik sırada ele alırken gördük ki bu sıralamanın içine mevzu sırası ve birliği de girmektedir. Roman ve hikâye ile yazı hayatına başlayan müellif; mensur şiir, mektup, tarih biyografi gibi nevilerden sonra küçük küçük hatıralarla yazılarına devam etmiştir. Onun hatıralarının ehemmiyetini yukarda anlatmaya çalıştık. Şunu da ifade edelim ki, artık insan-

ların okumaya tahammüllerinin kalmadığını veya insanımızın okumaya pek hevesinin bulunmadığını yakinen bilen yazar, küçük küçük hatıralarla anlatmak istediğini vermek istemiştir. Üstelik millet hayatının bir parçası olan bu hatıralar unutulup gitmekten kurtulduğu gibi, kuvvetli bir tarih şuuruna sahip bulunan bir mütefekkir tarafından manalandırılması olmaktadır.

Romanla yazı hayatına başlayan yazarımız çok değişik nevi ve tarzlarda eserler vermiş ve vermeye devam etmektedir. Esasen o roman yazarak şöhrete ulaşmış değildir. Ona Türk fikir hayatında müstesna bir yer kazandıran **İstanbul Geceleri, İbrahim Efendi Konağı, Boğaziçi'nde Tarih ve Türk Tarihinde Osmanlı Asırları** gibi eserlerdir. Onun başlangıçta yazdığı romanlarının, daldığı Şark klasiklerinden devşirdiği meyveleri XX. yüzyıl insanının problemleri ışığında yorumlamaktan ibaret bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu bakımdan bu ilk eserlerinde, sanatkârın kılı kırk yaran titizliğinden çok, tasavvuf düşüncesi ile günün cemiyet ve insanı arasındaki dengeyi sağlamak isteyen hassasiyetin dikkati sezilmektedir. O, bazan hikâye, bazan mensur şiir kalıplarında içindeki coşkun vecdini satırlara döker. Bilhassa mensur şiirleri ondaki neşvenin taşıp çağıldamasıdır. Çünkü bu yazılarda insan, etiyle değil ruh ve gönül ufuklarında at koşturuşu ile vardır. Bu coşkun gönül aynı iman, şevk ve heyecanla tarihin, hele İstanbul tarihinin dehlizlerine inince oradan farkedilmemiş nice binbir inciyi gözlerimizin önüne seriverir. İnsanı saran, düşündüren, heyecan-

landıran bu güzellikler diyarında gönül ve ruh maceramızı yaşarız. Fakat o, keşke bizi bu halde bıraksa idi diye hayıflanacağımız bu alemden alıp, bir milletin, müslüman Türklüğün geçirdiği sarsıntıların, uğradığı ihanetlerin acı gerçeği ile yüz yüze getirir. Bu bakımdan onun bu eserlerinde milletimizin son bir buçuk asırda, bütün Anadolu'da ve 9 asırlık devredeki güzellikler, eksiklikler, yanlışlıklar, sıkıntılar iç içedir. Bütün bunların ötesinde o, tarih içindeki Türk insanını yakalayıp, buna 20. Asırda giydirilecek elbiseler arar. Son hatıralarda ise bu elbisenin parça parça renklendirilmek istendiğini görürüz.

Son olarak onun bu düşüncelerini ifade ederken kullandığı ifade tarzından ve üslubundan da kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Yazarımızın çok zengin bir kelime kadrosu olduğunu ve bu kadronun eserden esere geliştiğini ve çeşitlendiğini öncelikle ifade edelim. Üstelik onun kullandığı kelimeler özellikle seçilmiştir. Bir noktada o, anlattığı manayı tam verebilmek için ona uygun gelecek kelimeleri. İstanbul Türkçesi'nin son merhalede vardığı mükemmeliyetteki dilin kelime ve cevherlerini kullanmayı tercih eder. Ruh dünyasının harflerdeki işaretleri olan bu vocabulaire içinde ahenksiz, kakafoni meydana getirecek, basit ve bayağı şeylerin ifadesi olacak kelimelere iltifat etmez. Ayrıca kelimeler onun ifadesinde, İstanbul medeniyetinin hatırasını taşırlar. Bizden evvelki nesillerin duyuş, düşünüş ve hassasiyetlerini, aşklarını emanet ettikleri kelimeler onda herhangi bir aşınma ve yıpranmaya uğrama-

dan görünüverirler. Bunun içindir ki Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde kelimeler bizden evvelki nesillerin ruh dünyalarını bize taşır. O, bazı romanlarında halk tipi insanları kendi şiveleri ile konuşturmayı da denemekle beraber, genelde konuşan Sâmiha Ayverdi'dir. Kelimeler onda anlatılmak istenen şeye göre yeni ve farklı manalar kazanır. Ayrıca o, anlatmak istediği pek çok şeyi, zengin anlatımın bir yolu olan kelimelere mecazi manalar yüklemek suretiyle ifade eder. Sâmiha Ayverdi'nin tıpkı anlattığı ince, zarif müslüman Türk medeniyeti gibi kelime kadrosu ve üslubu da zengin ve zariftir.

Üslub araştırmasında anlatılmak istenen mana ile kelimenin birbirine tam uymasına ve birbirini okşamasına dikkat edilir. Bu manada Ayverdi'nin üslubu kelime ile mananın tam uygunluğunun ifadesi olarak karşımıza çıkar. Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'nun dediği gibi, onun Türkçesi mermer şadırvanın berrak ve serin suları gibidir. Tatlı bir şakırtı ile fışkırır, dökülür, akar. Nasıl ki saraylarda çeşit çeşit yemekler altın tepsilerde sunulursa o da, geçmiş asırların binbir çeşit güzelliğini aynı güzellikteki üslubla verir. Bu üslub kuru, tıkız, okuyucuyu dar çerçevelere hapseden bir üslub değildir. Onun üslubu bizi binbir gece masallarının hayal dünyasına taşır. Abdülhak Şinasi Hisar ve Tanpınar'dan sonra, muhayyileyi sonsuz ufuklarda kanatlandıran bu tarz üslubun Türk nesrindeki yaşayan hemen tek örneği Sâmiha Ayverdi'dir. "Sanatlı üslub", "süslü üslub" gibi tabirler yazarımızın üslubunu tam olarak anlatmaz. Onu okurken bizi; bir süs ve sanat

veya oyun yapma merakının yapmacıklığı değil, ruh enginliğinin; incelmiş, güzelleşmiş Türk medeniyetinin sadeliğindeki ihtişamın ifadesi ile karşılaşırız. Son derece velut bir muharrir olan Ayverdi için yazmak, bir ihtizazlı doğuşun kağıda dökülmüş şekilleridir. Yahya Kemal ve A. Hamdi Tanpınar gibi büyük sanatkârların eserleri üzerinde uzun uzun çalıştıkları bilinmektedir. Halbuki Ayverdi, bir pınarın tabii akışı içerisinde eserini tamamlar ve onun üzerine bir daha dönmez. Eski devrin hattatı nasıl yazmaya başlarken; sadef, fildişi, akik, mercan, boynuz saplı kalemtıraşları, divitleri, maktaları hazır bulursa – o da yazmaya başlarken aynı güzellikteki kelimeleri sanki hazır bulmaktadır.

"Üslûb–ı beyân ayniyle insandır" hakikatinin çok canlı bir misali olan Ayverdi, asırlara gelişmiş, zenginleşmiş, güzelleşmiş İstanbul Türkçesi'nin son temsilcisidir. Onun üslubu hiç bir zorlama olmaksızın akar durur. Yanyana gelen kelimeler ve cümleler bizi cazibesinin peşinde sürükler. Bu bakımdan onun eserleri ve üslubu anlaşılmaz değildir. Ama anlatılanı anlamaya kültür yetmiyorsa o zaman tabiatiyle okuyucu zorlanır. Bu güçlük ifadede değil, onun anlattığı mananın derinlik ve çeşitliliğindendir. Mesela Yunus Emre'nin:

Çıktım erik dalına

Anda yedim koruğu

sözlerinde anlaşılmayan, ifade ve söyleyiş tarzı değil, manadır.

Onun cümleleri bazan öyle bir ahenk kazanır ki kelimelerde mana ile bütünleşir ve bazan mana ile ilgili olarak rakseder.

Eski belagat kitaplarında "tenafür–i huruf ve tenafür–i kelimat" denilen ve kelimeleri meydana getiren harflerle, cümleleri oluşturan kelimelerin ses bakımından kulağı rahatsız etmesi anlamında olan noksanlığın Ayverdi'nin ifadesinde hemen hiç bulunmadığını söyleyebiliriz. Bilebildiğimiz kadarıyla sadece **İstanbul Geceleri**'nin yarısının indeksi yapılmış.(5) Bundan anlaşıldığına göre kitabın bu kısmında 5000 civarında farklı kelime ve terkip kullanılmıştır. Bir kitabın sadece yarısında bu kadar farklı kelimenin kullanılması, bazı kelimelerin 10 – 15 değişik anlamda değerlendirilmesi bir zenginliğin ifadesidir. Zira biliyoruz ki pek çok büyük romancımızın kelime kadrosu 2000 – 3000'ü pek geçmemektedir. Bu bakımdan onun bütün eserlerinin taranarak kullandığı kelimelerin ve farklı kullanışların bir dökümünün yapılması modern Türkçe'nin sözlüğü için son derece faydalı olacaktır.

Sâmiha Ayverdi'nin eserleri gerek kelime kadrosunun zengin ve çeşitliliği, gerek onların terkibindeki ustalık ve müzikalite bakımından hem dilciler, hem de üslup araştırması yapacaklar için zengin bir malzeme teşkil eder.

---

(5) Fatma Samuk, Sâmiha Ayverdi – İstanbul Geceleri İndeks, (s. 1 - 92), Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1980, 419 s.

SÂMİHA AYVERDİ'NİN ESERLERİNİN BİBLİYOGRAFYASI(1)

1. **Aşk Budur** (roman), İstanbul 1938, 271 S.
2. **Batmayan Gün** (roman), İstanbul 1939, 295 S. ; 2. bas. 1977, 254 S.
3. **Mabedde Bir Gece** (hikâyeler), İstanbul 1940, 15 S., 2. bas., 1976, 216 S.
4. **Ateş Ağacı** (roman), İstanbul 1941, 160 S.
5. **Yaşayan Ölü** (roman), İstanbul 1942, 216 S.
6. **İnsan ve Şeytan** (roman), İstanbul 1942, 267 S.
7. **Son Menzil** (roman), İstanbul 1943, 208 S.
8. **Yolcu Nereye Gidiyorsun?** (roman), İstanbul 1944, 384 S.; 2. bas., İstanbul 1975, 387 S.
9. **Mesih Paşa İmamı** (roman), (Birinci kısım "Büyük Doğu", nr. 37 - 52, 1946); İstanbul 1948, 168 S.; 2. bas., İstanbul 1974, 222 S.
10. **Yusufçuk** (mensur şiir), İstanbul 1946, 160 S.
11. **Kenân Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık** (2) (biyografik tedkik), İstanbul 1951, 509 S.; 2. bas., İstanbul 1965, 476 S.; 3. bas., İstanbul 1983, 476 S.

---

(1) Burada yazarımız hakkındaki çalışma ve yazıların sadece bir kısmı üzerinde durulmuştur.

12. **İstanbul Geceleri,** İstanbul 1952, 205 S.; 2. bas., İstanbul, 1971, 197 S., 3. bas., İstanbul 1977, 197 S.

13. **Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fâtih,** İstanbul 1953, 291 S.; 2. bas.; İstanbul 1968, XIV – 314 S.; 3. bas. İstanbul; 4. bas. İstanbul 1983, 334 S.

14. **İbrahim Efendi Konağı,** İstanbul 1964, 287 S.; 2. bas., İstanbul 1973, 381 S.

15. **Boğaziçi'nde Tarih,** İstanbul 1966, 407 S.; 2. bas., İstanbul 1968, 398 S.; 3. bas. İstanbul 1976, 406 S.

16. **Misyonerlik Karşısında Türkiye,** İstanbul 1969, 228 S.

17. **Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri,** İstanbul 1970, 302 S.

18. **Bir Dünyadan Bir Dünyaya,** Ankara 1974, 148 S.

19. **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları** c. I - III, İstanbul 1975, 440, 400, 284 S.; 2. bas., İstanbul 1977.

20. **Millî Kültür Meseleleri ve Maarif Dâvâmız,** İstanbul 1976, 416 S.

21. **Âbide Şahsiyetler,** İstanbul 1976, 271 S.

22. **Hatıralarla Başbaşa,** İstanbul 1977, 256 S.

23. **Kölelikten Efendiliğe,** İstanbul 1978, 80 S., Arapça ve İngilizcesi: İstanbul 1979, 93, 80 S.

24. **Dost,** Ankara (tarihsiz), 160 S.

25. **Yeryüzünde Birkaç Adım,** İstanbul 1984, 304 S.
26. **Rahmet Kapısı,** İstanbul 1985, 240 S.
27. **Mektuplardan Gelen Ses,** İstanbul 1985, 103 S.
28. **Ne İdik Ne Olduk,** İstanbul 1986, 240 S.
29. **Hancı** (mensur şiir), [İstanbul], 1986, 113 S.; 2. bas. İstanbul, 1988, 115 S.
30. **Bağ Bozumu,** (hatıralar) – Makaleler, İstanbul, 1987, 317 S.
31. **Kur'an Ahlakı Nedir?** (tarihsiz), 6 S.
32. **Hey Gidi Günler Hey,** İstanbul, 1988, 115 S.

SÂMİHA AYVERDİ HAKKINDA YAZILANLARIN BİBLİYOGRAFYASI(1)

1. Atilla GÜNER, **Sâmiha Ayverdi Hayatı Sanatı - Eserleri,** Erzurum 1968, 2 + 127 S. (Mezuniyet Tezi)
2. Kazım YETİŞ, **Sâmiha Ayverdi'nin Eserlerinde Millî Kültür Meseleleri ve Tasavvuf Düşüncesi,** İstanbul 1974, III + 567 S. (Mezuniyet Tezi)
3. Necib Fazıl KISAKÜREK, **Bir Kadın Muharrir,** Son Telgraf, 21 Haziran 1942.
4. M. Behçet YAZAR, **Sâmiha Ayverdi'nin Hikâyeleri ve Romanları,** A. gazete, 30 Ağustos 1944.
5. ULUNAY, **Bir "Mistik Edebiyat "Nümûnesi,** Yeni Sabah, 25 İkinci Teşrin 1944.
6. Refi Cevat ULUNAY, **Mistik Edebiyatta Bir Şaheser, "Yolcu Nereye Gidiyorsun?"** Yeni Sabah, 11 Ocak 1948.
7. Muvaffak Sami ONAT, **Kadın Romancılarımız,** Sanat Mecmuası, 1 Haziran 1950.
8. Cevdet PERİN, **Kenân Rifâî,** Hafta, 9 Kasım 1951.
9. Necdet EVLİYAGİL, **Kenân Rifâî,** Cumhuriyet, 3 Aralık 1951.

(1) Burada yazarımız hakkındaki çalışma ve yazıların sadece bir kısmı üzerinde durulmuştur.

10. Aka GÜNDÜZ, **İstanbul Geceleri,** Son Telgraf, 6 Nisan 1952.
11. Ercümend E. TALU, **İstanbul Geceleri,** Son Posta, 30 Mart 1952.
12. İzzet Melih DEVRİM, **Sâmiha Ayverdi,** Yeni Sabah, 18 Mayıs 1952.
13. Nihad Sami BANARLI, **İstanbul Geceleri,** Hürriyet, 26 Mart 1952.
14. Dr. Cahit TANYOL, **İstanbul Geceleri,** Yeni Sabah 9 Mayıs 1952
15. Nihad Sami BANARLI, **Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fâtih,** Hürriyet, 25 Temmuz 1953.
16. Abdülkadir KARAHAN, **Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fatih,** Türk Düşüncesi, 1 Mart 1954.
17. Hayri ERDEM, **Sâmiha Ayverdi,** Yeni Gaziantep, 17 – 23 Ağustos 1956.
18. Neriman ÖZÜRKMEN, **Tanınmış Kadınlarımız Arasında Bir Fikir Gezintisi,** Türk Düşüncesi, c. 11, nr. 63 – 12, 1960, s. 37.
19. Hamdi VAROĞLU, **İbrahim Efendi Konağı,** Cumhuriyet, 12 Nisan 1964.
20. Ahmet KABAKLI, **İbrahim Efendi Konağı,** Tercüman, 6 Temmuz 1964.
21. Mahmut Rifat KADEMOĞLU, **İbrahim Efendi Konağı,** Babıalide Sabah, 29 Kasım 1965.

22. Kadri Kemal SEVENGİL, **Boğaziçi'nde Tarih,** Dünya, 23 Eylül 1967.

23. H. Wilfrid BRAND, **Die Profte des Glücks und, Andere Türkische Erzaschlungen,** Hors Erdman Verlay, Tubingen 1969.

24. Prof. Annemarie SCHIMMEL, **İstanbullu Bir Âbide Yazar Sâmiha Ayverdi** (terc. S. Zeki Önsöz), Ankara Ticaret Odası Dergisi, Kasım 1974.

25. **Türk Edebiyatı,** nr. 127, Mayıs 1984 sayısının 23 ve 58. sahifelerini "Sâmiha Ayverdi Özel Bölümü" olarak neşretmiştir.

26. **Kubbealtı Akademi Mecmuası,** Yıl: 17, nr. 4, Ekim 1988 sayısını Sâmiha Ayverdi'nin yazı hayatının 50. yılı dolayısıyla, bütünüyle ona hasretmiş ve yazarın çeşitli yönleri üzerinde durulmuştur.

BİR "MİSTİK EDEBİYAT" NUMÛNESİ

Roman ve hikâye bahsi, yazı âleminde sık sık ortaya sürülen ve ekseriye hırpalanan, didiklenen mevzulardandır. Bir kitabın hakiki kıymetini anlamak ve anlatmak isteyenler bu tahlillerden çoğu zaman memnun olamıyorlar, ellerindeki kırmızı kalem, incelenen eserin ötesinde berisinde bir neşter yarası gibi tırmık izleri bırakıyor. Halka iyi eser verilmesini isteyenleri bu "güç beğenir"liğe sevkeden sebep şimdiki yayın cuntasında piyasayı istila eden değersiz, kalp kitaplardır. Burada bu zayıf eserlerden bahsedecek değilim, bilakis benim üzüntümü hafifleten, hatta bir bakımdan edebiyat âlemini teselli edecek mahiyette bir muharriri ele alacağım: Bundan hayli zaman evvel bir hikâye kitabı dolayısıyla gıyaben bir muharrirle tanıştım. Aramızda muarefeyi kuran "Mabedde Bir Gece" adlı eser oldu. Bu kadın meslektaşın yazılarına hiç bir gazete sütununda rastlamadığım için hikâyeleri evvela isim hatırı için dokunmuş bir "mevzu kanaviçesi" sanmıştım. Mesela "Mabedde Bir Gece"nin soğuk, geniş bir mermer sahada yer yer yanan buhurdanlıkların somaki sütunlara tırmanan mavi yılanlar şeklindeki dumanları arasında geçmesi lazım geleceğini zannediyordum.

Halbuki bu eser böyle bomboş bir mevzuun renkli iplikleri ile örülmüş "harcı alem" bir mete değildir. Bunlar mistik bir edebiyatın sağlam temeli üzerine kurulmuş özlü yazılardır.

Sâmiha Ayverdi, bu başlık altında topladığı hikâyelerinde bize binlerce senelerden beri binlerce büyük dimağların nesirle, şiirle, musiki ile, tabiatla, aşkla, hicranla, elemle terennüm eyledikleri büyük şark felsefesinin zevahir çalılıklarına gizlenmiş "hakikat kaynaklarını" arzediyor. Geçmiş ve gelecek" ehl-i aşk" kafilesi arasında bu değerli Türk kadının bir mevkii olduğuna ve olacağına şüphe etmiyorum.

Eserlerin tahlilindeki "tasavvuf ruhunu" kelimenin aslını "sofu"luktan gelmedir zannı ile taassuba mal eden cahil, beyinsiz ve ahmak budalalara da rastladığımız oldu. Bunların fikirlerinde bir "intibah husulünü" bile temenni etmek ilim namına bir küçüklüktür. Onlar tasavvuf edebiyatının birtakım sembollere bürünen manasına nüfuz etmekten acizdirler. Bu itibarla mesela "Nedim"in:

"Tahammül mülkünü yıktın; Hülâgû han mısın kâfir?" diye başlayan ve ruhun inkılap ve tekamülünü anlatan meşhur gazelini utanılacak kadar açık bir söz gibi telakki ederler. Tasavvuf edebiyatının "t" sine vakıf olabilmek için fırın ekmek yemeleri lazımdır. Sâmiha Ayverdi'ye gelince onun bu mertebeye nasıl vardığını araştırmaya lüzum görmüyorum.

İlk hikâye olan "Mabedde Bir Gece" tamamen tasavvuftur; Sultan Veled'in "Aşknâme"si gibi mevzua çok kuvvetli bir aşk ile girilmiştir. Vakanın iki bekçi ile bir meczubdan ibaret olan eşhası "ilm-i zahir" le "İlm-i batın"ı yahut akl ile nefsi pek güzel remzetmişlerdir.

Mabedde niyaz eden aşık şöyle söyler: "Beni affet Tanrım! Beni senden başka her şeyden affet!" bu niyazın şark felsefesinde "fena fillah" mertebesi olduğunu mutasavvıflar bilirler.

Eserin "dost" başlıklı diğer bir hikâyesi de kitabın kuvvetli mevzularından birini teşkil ediyor. İhtiras cehenneminden kurtulmak saadetini anlatan bir ufak hikâyenin kahramanı olan zenbilcideki ruh sükunetini müellif çok güzel belirtmeye muvaffak olmuştur. Bir mürşidi anlatan bu zenbilci, yolcunun yüreğine öyle bir aşk aşılamıştır ki yolcu artık bu sakin ihtiyara bağlanıyor, ondan ayrılamıyor ve bu suretle Nesimi'nin

"Mahv oldu vücud-ı nefy-ü isbat - Âşık ile maşuk oldu bir zat"

hakikatı bir kere daha tecelli ediyor.

Zenbilcinin evi, yani "mürşidin irşad kapısı" her konuğa açıktır. Hikâye, sizi de kavrayıp içine almak şartıyle şöyle biter:

"Ve iki dost, gecenin esmer bir tül gibi dağları bürüyen boşluğu içinde ağır ağır gözden koyboldular!"

ULUNAY, Yeni Sabah Gazetesi, 25 İkinci Teşrin 1944, İstanbul.

İSTANBUL GECELERİ

İstanbul'u gönlümce anlatan bir kitap okumayı ne çok özlerdim: Bu kitap biraz büyük olsun, cümleleri yazıdan çok resim olsun, renk, ses, ışık olsun; duygu, fikir, hatıra olsun; iman ve aşk olsun isterdim. Velhasıl burada sayamıyacağım kadar çok, güzel ve iyi herşeyin birleşmesinden doğan eşsiz bir terkip olsun isterdim.

İstanbul gibi..

Çünkü, büyük bir milletin binlerce yıl özleyerek; yüzlerce yıl savaşarak yarattığı, aziz vatan, Türkiye, her şehri, her ovası, her dağı, her ırmağı ile güzel, sıcak ve ulvidir ama, İstanbul yine de ayrı kompozisyondur.

Şahane şehir, yalnız Tanrı sanatıyla işlenip, yalnız "O"nun bütünlediği bir tabiat şaheserinden ibaret değildir: dünyanın en uzun ömürlü fatih milleti, yine arzın üç kıtasında kurduğu imparatorluk topraklarında güzel, yüce ve iyi ne kadar kıymet varsa, onları en çok İstanbul'da toplamıştır. Duygu, düşünce, hatıra; kahramanlık, fazilet, zafer; iman, aşk, vefa, mermer, ipek, çini, ışık, avize ve daha bunca güzellikler, her şehirden çok İstanbul'un maddi ve manevi yapısında kullanılmıştır.

İstanbul, en az İstanbul Türkçesi kadar, bütün asırlardan ve uzak, yakın vatanlardan derlenmiş, zengin bir terkip, eşsiz bir muhassaladır.

Onun yalnız saraylarında değil, göze fakir görünen nice masum köşelerinin mahremiyetinde bile engin bir

asalet, tarihi bir sanat ruhu ışıldar; onun birbirine "Beyefendimiz!.., "Hanfendimiz!", "Sultanımız!" diyen, işlenmiş ve samimi terbiye muhitlerinden; birbirine "ulan hırpo!" diye seslenen en apaş köşelerine kadar, her halinde güzellik bulunan kıdemli bir kibarlığı vardır. Son asırlar Türkiyesi, onun millî çehresini hergün biraz daha melezleştirmek için o kadar israrla çalışmıştır da, İstanbul, yine de her köşesinde bir millî çehre saklayıp, güzel kalmasını bilmiştir. Neden?

Ben bu sualin cevabını, günlerden beri "Sâmiha Ayverdi"nin "İstanbul Geceleri" isimli nefis kitabında buluyorum:

Bizim millî vicdanımızın, millî kültür ve asaletimizin güzel hatıralarıyla derinden anlaşan değerli kadın sanatkârımız, ruhunun objektifini son günlerde bu "şerefli kubbeler iklimi"ne çevirmiş; bize onun yıllarca evvelinden söz açan hatıralar sunuyor.

Ondan, derin tasavvuf kültürü ile yüklü romanlar okumuştuk; eski Türk zevkinin çinileri, tezhipleri, avizeleri, nakışlarıyla süslü sayfalar okumuştuk. Şimdi aynı sanatkâr, aynı mistik ve hayran bakışlarla gördüğü "İstanbul"u yazıyor.

"İstanbul Geceleri" benim özlediğim kitaba benziyor: Bize eski Şehzâdebaşını, bize Bayezid'i, Süleymaniye'yi, bize Sandıkburnu'nu, Aksaray'ı, Tavukpazarı'nı, Çırpıcı'yı, Çarşamba'yı, Beyoğlu'nu, Adalar'ı, Kadıköyü'nü; bize Üsküdar'ı, Çamlıca'yı anlatıyor.

Bütün bunları, yer yer bir "mukaddes kitap" lezzetiyle anlatıyor, gösteriyor veya telkin ediyor, bilhassa uzun uzun düşündürüyor. Kalbimiz, müfekkiremiz, zekamız ve hafızamız, muharririn kaleminin ucunda imiş gibi, kelime kelime, cümle cümle, İstanbul'u düşünüyoruz. İstanbul'u İstanbul'un hatıralarını, İstanbul'daki hatıralarımızı özlüyoruz.

"İstanbul Geceleri" bir roman, ya da bir hikâye değildir. En az kırk sene evvelki İstanbul'un şahsiyeti, maddi manevi hüviyeti, cemiyet hayatı, gelenek ve görenekleri, bilhassa Türk sanatını zirveleştiren umumi yapısı zevkleri, meyilleri, hüsranları, hataları meziyetleri, faziletleri, görgüleri, noksanları, hulasa medeniyetinin muzikal terkibi, ahenk ve ihtizazlarıyle bir edebî tenasübün müsadesi nisbetinde yer yer, parça parça " bu kitapta gösterilmek istenmiş ve en mühimi hemen hemen gösterilmiştir.

Hemen hemen diyorum. Çünkü muazzam İstanbul'u mesela her köşesiyle 204 sayfalık bir kitaba sığdırmak elbette mümkün değildir: Bu kitapta gerçi Kadıköy vardır. Fakat baharlarında derin gönül maceraları saklanan "Erenköy" onda belki bir isimdir. "Boğaz" vardır. Fakat hülyalı sabahlar ülkesi "Kanlıca" hele sevgili akşamlar beldesi "Bebek" onda ancak umumi bir çizgi halindedir.

Buna mukabil, İstanbul Geceleri'nde "Çırpıcı Deresi" gergin bir canfes kadar düz ve yemyeşil çayırın ortasını bir "yatağan" gibi ikiye bölerek geçer; aynı dere bu se-

yir yerinin sinesine ince bir "elif" çizerek geçer. Çünkü muharrir, İstanbul'u anlatırken kullandığı yatağan keskinliğinden, elif endamına kadar her şeyi bizim sevdiğimiz güzelliklerden seçmek sevgisindedir.

"İstanbul Geceleri" bize, birlikte iken öylesine farketmediğimiz, fakat uzaklaşınca arkasından ağladığımız bir saadetin hazin lezzetiyle anlatılan İstanbul'dur. Onun sayfalarında gerçi, "Ne eşi, ne de benzeri olmayan cam, toprak ve çini eşyayı; bir şiiri ahengine yetmiş ipekli kumaşları; sedef, fildişi, akik, mercan, boynuz saplı kalemtraşları; öpülecek kadar zarif kaşıkları, kağıt haline sokulmuş ceylan derilerini, fincanları kucaklayan zarfları, zarflarının koynuna yaslanan fincanları; oklar, yaylar, fenerler, şamdanlar gibi" sayıya gelmez, büyük zevk ve san'at eserlerinin değerlerini, mana güzelliklerini anlayarak seven bir sanatkârın ruhu ve lisanı vardır.

"İstanbul Geceleri", İstanbul konusunda yazılmış mensur bir sohbet kitabıdır. Bu kitap, İstanbul'da yaşayan bir veya birkaç şahsın değil, bütün yakın tarihî, medeni incelik ve güzellikleriyle bizzat İstanbul'un macerasıdır, ki okuyanda bir rüya ikliminin renklerinden, ışıklarından, haz ve elemlerinden uyananlara mahsus, derin ve özleyiş dolu bir mahmurluk bırakır.

Kısalığına ve çabuk bittiğine üzüldüğüm bu kitap, benzerlerinin müjdecisi olmak değerindedir. Edebiyatımızda İstanbul'a dair yazılan o kadar çok eser, hele şiir arasında özel bir lezzetle okunmak saadeti, bu kitabın talii

sayılır. Hakikat şudur ki, bize yurdu, bize bizi tanıtıp sevdirecek böyle kitaplara ihtiyacımız çoktur. Çünkü dün ne olduğumuzu söyleyen bu kitaplarda yarın ne olmamız lazım geldiğini duyurmak sırrına eren bir ayrı ifade, bir nasip verici söyleyiş vardır.

Nihad Sami BANARLI

Hürriyet Gazetesi, 26 Mart 1952

II. BÖLÜM

İnsan, ancak hayvanların yapamıyacağı şeyle iftihar etmekte haklıdır. O da, bilgi ve aşktır. Bu varlığın evveli de aşk, sonu da aşktır. İnsan, nihayette Yaradana kavuşacağını zannederken, gözü aşk nuru ile görmeye başlayınca, Allah'ın kendinde olduğunu görür ve bu görgü onda, kenarı ve nihayeti olmayan bir zevk hasıl eder. Esasen zevk denen şeyin hakikatı aşktır; yani hakikî zevk, aşktır.

İhtirasları ve nefsinin arzu ve zaafları hususunda insan, ne kadar küçülür, ne kadar süflî olursa, faziletleri, kıymetleri, kemale uzanmış manevî şahsiyeti ve aşkı ile de o nisbette yükselir ve azamet bulur.

Bu iki insan, aynı cemiyet sırlarında, aynı hayat şartları, aynı hilkat kanunları ile yaşar. Doğup büyüdükleri dünya birdir, fakat aralarında o kadar büyük bir mana farkı, o kadar sonsuz bir ayrılık vardır ki, üzerlerinden beşeriyet örtüsünü kaldırsanız, onları, gece ile gündüz kadar birbirlerinden ayrı ve farklı bulursunuz. Biri nur öteki zulmettir.

İşte zulmetten başka bir şey olmayan insanın, bu Zeyyadların, bir böcek kusuntusundan ibaret olan ipek elbiselerinin, parmaklarında taşıdıkları ve asılları birer kömür parçası olan mücevherlerinin gururu ile, bir yangının bir zelzelenin mahvedebileceği kaşaneleri içinde, dünyaya sığmayacak kadar büyük olduklarını, ih-

tirasları ve arzuları için her uygunsuzluğu yapabilecek kadar gözlerinin hakikatı görmekten kör olmasını hayretle karşılamamalıdır.

İnsanı baştan çıkaran ve şaşırtan, maddeyi asıl zannedişi, manaya verilecek kıymeti maddeye bahşetmesidir. Halbuki, suretin ve mahsusatın med ve cezrinde çalkalanan insan, işte bunu yapamıyor, bunu bilemiyor.

Aşk Budur, s. 260 - 261

BİRİNCİ KISIM

Boğaziçi panoramasına hakim bir tepede, İrfan Paşa ailesinin korulu, güzel bir köşkü vardır.

Bulunduğu vazifeleri yüzünün akı ile başarmış, muhitini, dürüstlüğü ve samimiyeti ile kendine bağlamış olan İrfan Paşa, aile servetinin yardımı olmaksızın, sırf alnının teriyle kazandığı paradan bu köşkü yaptırmış, ince ve işlenmiş zevkini çok sevdiği bu binanın her köşesinde bir başka türlü göstermişti.

Muktedir bir devlet adamı olan İrfan Paşa, aynı zamanda şöhretini ortaya koymamış bir ressamdı da. Sağlığında, ancak pek yakın dostları tarafından bilinen eserleri, ölümünden sonra geniş bir koru içinde gizlenen İrfan Paşa köşkünü, bilhassa ecnebiler için seyyah rehberinde işaret edilmiş kadar alâka çeken hususî bir ziyaret merkezi haline koymuştu.

Bu tablolar içinde en çok takdir edilen, hatta beynelmilel bir şöhret kazanmış olanlar **Secde Eden Kadın, Tefekkür, Aşk** ve **Bakış** ismini vermiş olduğu sanat eserleri idi.

Bunlardan başka **Ders Çalışan Mektepli, O** ve **Ben, Fırtına** isimli tabloları da tasnifte öne geçenler arasında sayılırdı.

His ve heyecanlarının kudretli birer ifadesi olan eserlerini, maharetle saklamaya muvaffak olmuş bulunan

bu san'atkâr, derûnî şahsiyetinin olgun çehresini de aynı muvaffakiyetle gizleyebilmiş insandı.

Aliye ilerleyerek **Tefekkür** isimli tablonun karşısında durdu. Bu mühim eser kırk beş yaşlarında bir adamın portresi idi.

İrfan Paşa'nın eserlerini görmeye gelenler **Secde Eden Kadın** ile bu tablonun arasında bir rakkas gibi gider gelir, birinin cazibesinden kurtulmaya çalışırken ötekinin davetkâr güzelliğine kapılırlardı. Bu portreye, tefekkürden dokunmuş, yalnız düşünmek zevkinin hayrete uzanan derinliklerinden çalınmış bir ifade, ince, hassas bir doku gibi yapışmış ve hakim olmuştu. Sanki bu yüz, tefekkürün dimağdan ve kalbden gelen gizli çizgileriyle kaplanmıştı.

Bu düşünen yüz, haz ve hayret baskısına uğramış bu baş, neyi düşünüyordu?

Düşünmek ne güzel şey! Düşünmek de ruhun istidadı derecesiyle mütenasip! Düşünmeli... bozuk bir makine gibi köhneleşmiş, paslanmış bir dimağdan, düşünen, araştıran dimağ elbette hayırlı idi.

Aliye, durgun, tembel bir kafayı, ölmüş farzeder. Düşünmeli... Fakat neyi? O, şimdiye kadar pek çok şeyler düşünmüş, fakat bütün bu düşünceler, hayatın kabuğundan ileri gitmemiş, tefekkürü huzmesi, dünyanın dış yüzünde dağılarak, derinlere, nüfuz edememişti. Neden bizzat kendini, kendi varlığının manasını hedef alan bir

tefekkürü şimdiye kadar ihmal etmiş de gerçek kıymeti olmayan düşüncelerin birinden kurtulurken diğerinin içine yuvarlanmıştı.

Halbuki şimdi büyük babasının fikir âlemi bütün düşüncelerinin yerini tutan hemen tek gaye olmuştu. Artık o, hayat karanlığını ışıklandıran bir meş'ale, coşkun rûhuna ziyâdâr bir yoldu.

ANADOLU

Ufukla birleşen güneş, gizli bir elle çekiliyormuş gibi çabucak süzülüp dağın arkasında kayboldu. Boş kalan yeri örsle döğülmüş bir demir kadar donuk kızıllığını bir zaman muhafaza etti, sonra bu kırmızılık yayılmaya ve genişledikçe morarmaya başladı; nihayet bütün renkler birbirine karışarak, yeşilimtırak bir çizgiden ibaret kaldı.

Süleyman'la Hanife, Ayazbaba köyünün çamlı tepesinden yavaş yavaş evlerine dönüyor, gittikçe esmerleşen günün son ışıklarını, sessiz bir hassasiyetle takib ediyorlardı. Hendeklerden, çalılardan atlarken Süleyman Hanife'nin elini daha sıkı tutuyor, söze meydan bırakmayan sıkı, içten bir yanıklıkla, bayır aşağı, hemen hiç konuşmadan ağır ağır iniyorlardı.

Süleyman askerden döndükten on beş gün sonra nişanlısı Hanife ile evlenmişti. Bütün bir harp cehennemi içinde, gönlüne gizli gizli kuvvet, cesaret, yaşama zevki

veren Hanifesi artık onundu. Hanife de öyle bir Hanife idi ki, bütün köy bu yüzden Süleyman'a göz koyar, talihine imrenirdi.

Hanife'nin bir de babası vardı. Bu ihtiyar, sade Hanife'nin değil, bütün köyü sevgisi çemberine almış bir dost, etrafına iyilik ve yarlık dağıtmaya doymayan bir adamdı. Hanife'ye de, babasının olgun ve büyük gönlünden kopmuş bir parça denebilirdi.

Genç karı koca hep elele, dağın köye kıvrılan toprak yoluna kadar gelmişlerdi.

Süleyman'ın anlattığı şeyler içinde Hanife'nin en ziyade hoşuna giden, kocasının kahramanlık hikâyeleri idi. Süleyman bunları anlatırken o kadar canlanır, o kadar kendinden geçerdi ki, belki siperde, top başında, harbin en sıkışık dakikalarında bile bundan fazla heyecan duymazdı. Hanife, kocasını dinlerken ona biraz imrenir, biraz da erkek olmadığı, muharebeye karışamadığı için, kendi kendine öfkelenir, somurturdu. Bu gün de işte eve yaklaştıkları zaman Süleyman'ın:

— Duşman süperlerine baskun yaptuğumuz gun bacagunda ikü yara vardu emme.. diye anlattığı o zafer sahnesini dinlerken, genç kadın kendini muharebe meydanında, ateş, barut, kan, süngü arasında döğüşmüş olan kocasının yanı başında, o âleme intikal etmiş buluyordu.

Süleyman hikâyesini bitirince, Hanife kocasının sırtına, esmer, tombul elinin ayasiyle vurarak:

— Yiğüt Sülümen! dedi.

Fakat Süleyman bu iltifattan pek hoşlanıp üstüne alınmaz ve gururla:

Yiğüt bir ben değilüm, her Türk yiğüttür... der ve kendisine tahsis etmeye kıyamadığı bu sıfatı, bütün milletine teşmil etmesinin sebebini ağır ve tok bir sesle izah ederdi.

— Ben milletümü savaş yeründe tanıdum, meğer biz üstesek te kahbe olamuyan bir mülletmüşüz Henife.. büzüm gibü merdce döğüşen bir millet dünyede yoktur. Türk, yatan yulanın başuna basmaz. emme kendüne salan yulanları da tepelemeden kılucunu kınuna sokmaz. Türk'ü Anadolu'dan sürmek üsteyen kancuk milletler bilmemüş kü et dırnaktan ayrılmaz. Anadolu'nun daşu dobrağu bilem Türk'tür.

* * *

Ayazbaba köyünün ovasını örten karların ortasında öbek öbek evler var.. bu tek katlı küçücük evler, bir haftadan beri yağan karlarla o kadar örtülmüş, o kadar şekillerini kaybetmiş ki, bacalarından duman tütmese, insan her birini, birer büyük kar yığını zannedecek. Bu münferid evciklerin arasında, Süleyman'ın da, dışı çamurla sıvanmış çatısı sazlarla örtülmüş iki göz odası var.. Fakat, o da günlerden beri yağan karlara o kadar gömülmüş ki, ne saman karışık çamur sıvası, ne de sazdan damı görünüyor. Fakat uzaktan, büyük ve cansız bir kar topuna

benzeyen bu köy evinin içinde, dış manzarasının hareketsizliğine aykırı, büyük bir faaliyet var.. Hanife'nin genç ihtiyar bütün komşuları bu küçücük evin içinde bir işle uğraşıp duruyorlar.. çünkü odanın birinde, sık fasılalarla bağıran genç Hanife çocuk doğuracak, meçhul bir âlemin yolcusunu kendi vücudu köprüsünden geçirip dünyaya salacak.

Hanife'nin ihtiyar babası, kızı, yürek parçalayıcı çığlıklarla bağırdıkça kendi kendine düşünüyor: Can, her menzilden koparken, konukladığı âlemlerde böyle bağırıp ağlıyor mu? diyor.

Süleyman'ın küçücük evinde, düşünen yalnız bu ihtiyar değil. Herkesin birbirinden başka düşünceleri var: Lohusayı üşütmemek için ocağı sık sık canlandırmayı düşünen de, doğacak çocuğun erkek olmasını temenni eden de, su ısıtmayı kundak hazırlamayı ihmal etmeyen de, şu doğum hadisesinin esrarını hiç, ama hiç düşünmüyor, araştırmıyorlar.

Kim bilir belki de insanlara hilkatin sırlarını tecessüs ettirmeyen, gene hilkatın hayranlık verecek kadar büyük sanatı karşısında şaşırmış büyülenmiş olmalarıdır. Her büyük hadisenin ilk intibâı hayret olduğu gibi, hilkatteki hadisenin ilk intibâı hayret olduğu gibi, hilkatteki hadiselerin de birbirinden üstün olan azameti, insanda alışkanlıktan gelen bir kanıksama tevlîd etmektedir. Zaten küçücük akıl terâzisi bu büyük yükleri çekmek için kurulmamış ki.. değil bunlar gibi sade ve basit insanlar,

nice kendini yüce gören bilgiçler var ki o esrarda hiç, ama hiçbirini yakalayıp elde edememişlerdir.

Bir kadın çocuk doğuracakmış.. ne alelade bir vaka.. öyle ya kendileri de doğmuş kendileri de doğurmuş ve her zaman bir doğan ve doğuran görmekteler.. işte bu alışkanlık bir ünsiyettir ki onlara gözbağı oluyor.

Bir gün balıklar içtima etmişler, demişler ki: "Su su.. derler, yalnız ismini işitiyor, kendini görmüyoruz. Nedir acaba?" İçlerinden biri demiş ki: "Filan denizde uyanık bir balık vardır, gidelim de ona soralım olsa olsa müşkülümüzü o halleder."

Gidip de maksatlarını anlatıp "Su nerededir bize göster!" dedikleri zaman, o: "Suyun olmadığı yeri siz bana gösterin!" diye cevap verir.

İşte biz insanlar da hilkatin sırlarıyla o kadar meşbû olmuşuz ki, bu ziyâdelik, idrakimize bir nevî perde olmuş bulunuyor.

* * *

Lohusa bile, sancıları ara verdikçe, alnından düşen soğuk terlere, tırnaklarını morartan ıstıraba rağmen, ana olmak zevkini düşünüyor ve düşündükçe, tatlı, ılık bir âleme göçer gibi oluyor, iliklerine kadar bütün vücudu uyuşuyor, rahatlıyor...

Ne yazık ki komşu kadınlar onu kendi haline bırakmıyorlar.. tam, yarım, kesik bir uyku ile beraber bu düşüncelerin zevki, tesbih taneleri gibi sıra sıra gelip geçmeye başlayınca, genç kadını dürtüp uyandırıyorlar:

— Uykuya vama Henife, sancın geri teper.

Diyorlar ve uyanır uyanmaz da boynunun damarlarını geren, bütün kıl diplerinden ter fışkırtan o acılar tekrar başlıyor.

* * *

Süleyman sokaktan geldiği zaman, bu uzun bir zincir gibi birbirine kenetlenmiş çığlıklarla karşılaşınca, kendisine kapı açan komşu kadına:

— Nine, buna yürek dayanmaz, ben kaçıvireyim de olup bitince Ahmed Çavuş'un kahvesine bir haber iletiversin.. dedi.

Halbuki ihtiyar komşu, Süleyman'ı dışarı bırakmamak için kapının zembereğini eliyle tutmuştu:

— Siz muharebe meydanunda güreşürsenüz biz de bu yol savuşuruz işte. Ölenümüz ölür, kalanımız kalır.. dur hele kaçmak yiğüde yakuşmaz, bekle ni göreceksin bakalum..?

Süleyman susmuştu. Zira ihtiyar kadın, genç bir dişi kadar âmir ve nâfizdi. İkisi de bir zaman kapı önünde ayakta durdular.

Evin içinde artık hemen kimsenin eli işe varmıyor lüzumsuz ve mânâsız bir şeylerle avunmaya uğraşıyorlardı. Bir an lohusa sustu ve odada bir kaynaşma oldu. Bir kadın kapıyı açarak çatlak kuru bir sesle dışardakilere bağırdı:

— Bir uşak.. nur dopu gibi bir oğlancuk! dedi ve tekrar kapıyı örttü. Lohusanın susan sesine mukabil, şimdi evin içi, bir an evvelki endişelerin, telaşların aksülameliyle bir arı kovanı gibi seslenmişti. Gülüşenler, sevinçten ağlayanlar, şakalaşanlar birbirine karışmıştı.

Süleyman, hâlâ sokak kapısının önünde duruyordu. İhtiyar komşu ise artık onun kaçmayacağından emin, çekilip gitmişti. Bir ara gene lohusanın kapısı açıldı, bu sefer aynı kadın biraz daha muzaffer ve mağrur seslendi:

— Ne duruyon orada Sülümen? Gelip de uşağını garını görüvisene.

Süleyman, karısını elân ıstıraplı görmekten korktuğu için yanına gidemiyordu. Halbuki çekine çekine içeri adımını atar atmaz, Hanife'nin yüzünün, bir kayısı gülü kadar sararmış olmasına rağmen, ışıl ışıl güldüğünü gördü. Sanki bu yüz, pas tutmayan bir cisim gibi çarçabuk yıkanmış, acılarını, ıstıraplarını atıvermişti.

Onu kolundan tutup içeri çeken kadın, bu sefer kucağına bir kundak verdi. Süleyman, ağlayacak kadar sevinçli idi; fakat düşmana saldırırken bile titremeyen kollarının, şimdi bu mini mini yükü kaldıramayacak kadar kuvvetsiz ve zayıf oluşuna şaşıyor, akıl erdiremiyordu.

Gene o kadın, genç lohusanın zaferine ortak olan âmir sesiyle:

— Aval aval ne duruyon öyle? Uşagun adunu goysana! dedi.

Süleyman'ın ancak o zaman aklı başına gelir gibi oldu ve çocuğunu, titreyen kollarıyla sıkı sıkı tutarak odadan çıktı, karşıki odada Hanife'nin babası, mevcudiyetini hissettirmeyen bir sessizlikle oturuyordu.

Gitti, az evvel kendisine verilen küçük yükü onun kucağına bıraktı ve elini öptü:

— Uşağun adunu koyuvir buba! dedi,

İhtiyarın yüzü, küçük siyah gözlerine kadar sirâyet eden bir mana ile doldu ve damadına, daha yüzünde savaşın, cenk günlerinin yorgunluğu silinmemiş bu toy Anadolu gencine baktı. Süleyman'ın, çocuğuna isim bekleyen temiz, duru bakışlarıyla kendi derin ve mütehakkim nazarları kavuştu. Dudakları ağır ağır kımıldadı:

— Onun adu üstünde oğul: Anadolu! dedi.

Mabedde Bir Gece, s. 121 - 127

Kış geldiğine ne kadar memnunum. Etrafımda gözümü alacak ne bir çiçek ne de bir yaprak var.

Bursa'ya ilk geldiğim hafta Yeşil'de bir ev tuttum. Fakat nedense bu semte ısınamadım ve gerek şehre, gerekse mektebime uzak olmasına rağmen Çekirge'ye geçtim. Sıva evleri, akar suları bol, yeşilliği ile burası beni çabuk aldı. Hele Bursa ovasına bakan şahnişli odam, geniş bir solukla kabarmış bir göğüs gibi evden ileri doğru şişkin ve dışarı.. bu şahnişin bir ortada, iki de yanlarda üç penceresi var. Ben bu üç camın ortasına bir sedir yerleştirdim; arkama gelen pencereyi de uşağım Salih'e

yapıştırttım ve rüzgârı büsbütün kesmek için büyük kilim perdeler taktırdım. Zaten odanın içindeki eşya, sayılabilecek kadar az. İki tahta iskemle, bir yazı masası, gene küçük bir masa –bunun üstünde tıraş takımım, fırçam, tarağım ve bir de küçük ayna vardır.– Tam karşıma gelen duvarda da, Salih'in sonbaharda bahçeden topladığı nar hevengi asılı. Nihayet kapının yanında, odanın son eşyası Salih'in üstüne otura otura, bir hayli çökerttiği bavulum durur. Salih iskemlelere oturmayı saygısızlık addettiği için, bavulu kendi mevkiine daha uygun bularak daima onun üstünde oturur.

Salih, odamın en sık ziyaretçisi.. onu yanıma aldığım zaman kaplıcadaki hizmetini bırakmamıştı. Pek genç olmamasına rağmen hem benim işlerime bakıyor, hem de hamamdaki işini idare ediyordu. Fakat ay başı gelip de eline, dolgunca bir para verdiğim zaman:

— Beğim.. bu para benim hakkım değil, al yarısını.. dedi.

Bu tok gözlülüğe, bir çift kundura hediye etmekle cevap verdiğim zaman ise, büsbütün şaşırdı, duru, siyah gözlerini kırpa kırpa yüzüme baktı ve ani verilen hükümlerden gelen bir telaşla:

— Öyle ise ben de kaplıcadan çıkarını; insanı para ile gömmezler, senin verdiğin bana yeter de artar bile..

Dedi ve o günden beri de işlerime daha dikkat ve intizamla sarıldı. Ona yatak odamın bir karyola ve bir dolaptan ibaret olan eşyasını bir türlü beğendiremiyorum.

— Beğim, kendine bir koltuk, bir de kilim al.. istersen ay başında aylığımı verme de sana Koza Hanı'nın ordan kullanılmış ucuz bir minder alıvereyim, üstüne de temiz bir yaygı çekeriz, olur biter.. diyor.

Ona, ben bir bakıma konfor ve ihtişamdan usandığım için buraya kaçtım, istemem diyemeyeceğim için susuyorum.

Sonra bu adam şahsıma, olduğu kadar bana muzaf olan şeylere de hürmetkâr. Geçen gün hava çok soğuk ve yağmurlu idi. O, bir kadın gibi titiz ve temiz olduğu için her sabah havalandırmak kasdile çalılara serdiği yorganını bahçede unutmuş olduğundan, akşam üstü kullanılmayacak kadar ıslak olarak içeri aldı.

— Üzülme Salih benim fazla battaniyem var, onu örtersin, dedim.

Pek münasebetsiz bir şey söylemişim gibi gözlerimin içine dalıp kaldı ve nihayet:

— Aman beğim, hiç uşak efendisinin eşyasını kullanır mı? dedi.

Ona lakırdı anlatmak müşkül olacağı için gece karanlığı çökünce, dolaptan battaniyeyi çıkardım ve odasına götürerek yatağının üstüne bıraktım. Fakat sabahleyin kalktığım zaman battaniyeyi odamda, Salih'i de paltosuna sarılı olarak yatağında buldum.

Geçen sabah da Hüdavendigâr Camii'nin avlusuna, dolaşmaya gidiyordum; baktım Salih köylülerden yoğurt,

kaymak alnış iki elinde iki tabak, kendisinden fazla para istedikleri için barbar bağırıyor aynı zamanda, öfke ile elindeki tabakları düşürmemek için gözünü üstlerinden ayırmıyordu. Kavga ettiği köylülerden biri, bize her sabah kapıdan süt bırakan kadındı. Salih'e meydan okuyan incecik sesi:

— Ne yırtınıyon be Salüh? Kendüye almuyon ya.. il oğlunun kisesünü gorıyacak bir sen mi galdun? diyordu.

Salih'in gittikçe kabaran, gittikçe ateşlenen sesi:

— Daha iyi ettin ya.. benim malının hesabı kendi boynumadır; ama el oğlununkini Allah sorar.. diyordu.

İşte ben, bu temiz adamla altı aydır bir çatı altında yaşıyorum. Bursa tecvidi ile konuşmaması dikkatimi celbederek nereli olduğunu sorduğum zaman "İstanbulluyum" demişti. Nedense, mazisinden bahsetmekten elem duyuyor, görmüş geçirmiş bir ailenin çocuğu olduğuna şüphe etmiyorum. Hasebinden nesebinden hiç söylemiyor. Yalnız bir kere, o da gene yatak odama minder tedarik edememek teessürünün tazelendiği bir zaman:

— Babam, alacaklılarımızın elinden bir iradımızı olsun kurtarabilseydi, beni de geçindirirdi, seni de.. Dedi ve teessürün pençesi, dimağının mahzeninden bir sır daha kapıp ortaya attı:

— Dedem koruk yedi, benim dişim kamaştı işte.

Onun bu darbımeselle, doğruluktan şaşmış bir büyük babanın, torununa kadar uzayan mesuliyetini anlatmak istediğini hissederek hiç bir şey sormadım.

Araştırılacak olursa, dünyada, ceddinin suçunu temizlemeye uğraşan sabihlere her adım başında rast gelmek mümkün.

Ateş Ağacı, s. 10 - 13

Konya, ilk tedris günlerimin patırdısı geçince, beni, çekilmez bir zevksizlik ve yavanlıkla büsbütün yalnız bıraktı. Hatta, çalışmadan yaşayabilmem imkânı varken, iş hayatını tercih ettiğime ve İstanbul'dan ayrıldığıma teessüf ettiğim günlerim bile oldu. Pekâlâ bilirsin ki ben buraya ne yiğenin Macid'den kaçmak, ne de yeis ve fütura benziyen ruhî bir marazın tedavisi için gelmiştim.

Ancak gözümü dünyaya açtığım günden itibaren, benliklerini, menfaat, vefasızlık ve yalan mihveri etrafında döndüren müreffeh insanlar kitlesinden uzaklaşarak ictimai seviyeleri ve malî kudretleri, daha mütevazı daha sade olmalarını icap ettiren orta sınıf arasına karışmak istiyorum.

Fakat.. evet maalesef fakat ki, insan denen zıdlar abidesi mahlûkun mayasında bu üç esas, hangi seviyede hangi şartta, hangi devirde olursa olsun, onu, aynı mütebid tehakkümle tasarruf ediyordu. İnsan, demek, sınıfı seviyesi ne olursa olsun, aynı ihtirasların, aynı duyguların hükümran olduğu mevzi demekti.

Ben ise halk tabakası arasında, kendine ve etrafındakilere bîtaraf olacak, menfaat endişelerinden ve ihtiyaçtan müstağnî insanlar bulacağımı zannetmiştim.

Halbuki menfaat öyle bir eleman ki, onun elinden bir İstanbullu ve bir Konyalı kurtulamadığı gibi, dünyanın her hangi bir köşesinde yaşayan herhangi bir kimsenin hayatında da esas rolü gene o oynamakta.

Hoca olmanın psikolojik sebepleri arasında, bütün zevki, kesesinin vüs'atine dayanarak muhitini kasıp kavuran müstebid, mütehakkim bir büyükannenin nüfuzu poletikasından sıyrılmak da vardı. Gerçi onun şedid tab'ını, tahakküm ve ceberutunu küçük yaşımdan beri tenkit etmiş ve muhitini avucu içinde sıkan felsefesine yabancı olduğumu her fırsatta ilan etmiştim.

Fakat garibi şu ki, aynı zamanda farkında olmadan, onun karakterinin küllî bir kısmını tevarüs etmek, yahud benimsemekten de kendimi kurtaramamıştım. Fakat bunu ne kadar geç öğrendim Seniye.. meğer insan, yüzü gibi, içini de görmek için bir aynaya bakması lazımmış.

Evet ben de büyükannem gibi mağrur, inatçı, âsî ve hadbindim. Fakat kimbilir belki onda asıl olan bu vasıflar, bende ariyetti. Ve, işte bu iğreti ve ölçüsü ölçüme uymayan kaftanı çıkarmak için buralara gelmiştim.

Lakin şimdi de, Konya gibi sade bir vilayetin dokuduğu basit libası fazla laübali ve biçimsiz buluyordum. Bu tıpkı, sıcak bir hücrenin havasını tahliye ettiğimiz sırada, yeni ve eski havaların çarpışması gibi bir şeydi. Ve ben, kibar dünyanın bunaltıcı sıcaklığı üstüne esen mütevazi dünyanın serin rüzgârı ile üşüyordum. Çünkü bu yeni havada da istediğim sâfiyeti bulamamıştım.

Yaşayan Ölü, s. 21 - 22.

Halayıkların odası, uşakların dairesinden daha süslü değildi; fakat koğuşla kıyas edilemeyecek kadar temizdi. Hele buradaki pirinç mangal, cezve ve kahve bezleriyle oranınkiler arasında anlatılmaz bir fark vardı; bahusus burada hiç kimse mangala tükürmüyor, yemiş kabuklarını yere atmıyor ve cigara içmiyordu. Bazı bazı bohçacı Hâver Hanım, elinde fitil gibi incecik cigarasiyle içeri girdiği zaman odadakilerin yüzü değişir, bir an evvel kalkıp gitmesi için gözünün içine bakarlar ve gittikten sonra da pencereler açılıp oda hava aldırılır ve mangala adaçayı ile limon kabuğu atılırdı.

Konağa, bayramlardan kandillerden başka misafir akını olan günler, hamamın yandığı zamanlardı. Ağaç gövdeleriyle ısıtılan külhanlı hamam yanınca evin büyüklerinden sonra bazı yakın dostlar, akrabalar ve civarın fukara komşuları sıra ile gelip yıkanırlardı. Büyük kütüklerle ısınan hamam üç gün soğumaz ve konağın lutufkâr sahipleri, dostları izaz için, fukaraları hayrat için davet eder ve yedirip içirirlerdi. Buğusuna sabun kokusu karışmış, mermer taşları ateş gibi kızgın ve kapısı kırmızı çuha ile kaplanmış olan bu güzel hamamdan, yalnız selamlık halkı istifade etmezdi. Ben, kaymamak için küçük çıplak ayaklarımla gidip kurnalardan birinin başına oturduğum zaman, içerdeki buharın kubbeden soğuk su damlaları halinde vücuduma yer yer düşmesini ve kaymasını seyrederek bekler ve beni yıkamak üzere arkamdan gelen Şekerpare kalfanın, kuru, porsuk ve esmer vücudunu nalının üstünde denkliye denkliye yürüyüşünü seyreder-

dim. Nihayet gözlerime sabun kaçmaması için elime verdiği lif ile yüzümü örter ve küçücük vücudumu onun ihtimamına bırakırdım.

Ben geceleri de Şekerpare kalfa ile yatardım; derslerimi bitirdikten sonra yavaşça onun odasındaki yatağıma giderdim. Bu kadın, evlenmek istememiş olan geçkin bir kızdı; bana bir evlat muamelesi eder ve daima ahlakım üstünde müessir olacak sözler söylerdi. Hemen her gün tekrar ettiği bir cümle vardı:

— Oğlum, okumak yazmak, cehaleti öldürür, adamı insan etmez, derdi.

Bana, adam olmak yolunda kendi bildiklerini telkin etmek için cidden mahirdi. Anamı ne kadar sevdiğimi o, daha ilk zamanlarda hissetmiş ve babama olan kayıtsızlığımı bir kusur olarak kabul ettiğinden, her gün bir nöbet beni mutfağa göndermek âdetini gene o vazetmişti. Bayramlarda anamın şalvarlık basmasını, kardeşlerimin şekerini Nasib Hanım alıp getirdiği zaman:

— Şevket, gündeliklerinden bana da bir kutu şeker yaptırt! diyen sesini hiç unutmam. Fakat o, bütün meziyetlerine, hatta faziletlerine rağmen halayıklar arasında en az sevileni idi. Nasib Hanım'ın bile, belki ağırlığından, belki şaka kaldırmadığından, isim takmadığı tek halayık oydu. İhtimal ki kendi sınıfı arasında pek nadir tesadüf edilen bir derinliğe sahip olması ve bilhassa etrafını kendi seviyesine göre idarede ısrar etmesi, bu umumî hoşnutsuzluğa yol açardı. Fakat benim için bu kadın, garip zamanlarımın tesellisi, müşkül ve üzüntülü günlerimin şifa-

sıydı. Her ders senesinin sonunda kollarının arası yaldızlı mükâfatlarla dolu olarak geldikçe, konak, benim Mevlût Ağa'nın oğlu olduğumu bir parça daha unutur ve Paşa ile karısına doğru bir parça daha yükselirdim. İşte böyle böyle seneler geçtikçe haberim olmadan evin yanaşmalığından çıkıvermiş ve Şekerpare kalfa, süratle büyüyen mevkiime karşı âdeta bir dadı derecesine düşmüştü. Fakat o, kendisine faik bir imtiyaza sahip edilmiş olmamdan incinmek şöyle dursun, bilakis beni yetiştirmiş olmaktan gururlanır, övünürdü. Bu, biraz da çocuksuz, verimsiz insanların bir şeyi benimsemek, kendi tasarrufunda ve idaresinde görmek insiyakının tabiî bir tecellisi idi.

Çocukluğumun keskin ve silinmez intibalarından biri de, ramazanlarda cemaatle kılınan teravihlerdir. Belki bu da unuttuğum, kaybettiğim hatıralardan biri olabilirdi. Fakat namazı kıldıran imamın sesi o derece güzel, o derece yakıcı bir sesti ki, gene Şekerpare kalfanın ısrariyle safların en arkasında duran ben, lerzeden, zevkten inlediğimi bilirim. Hissettiğim derin ve izah edilmez haşyetin yanında ağlamak hiç kalırdı; bütün mesamelerim göz olup aksaydı, gene o sesin içimde kabaran dalgalarını durultamazdı. Büyük asma lambadan başka, altışar kollu üç şamdanın havayı hafif islendirerek aydınlattığı salondan bir köşe, paravanalarla bölünerek kadınlara tahsis edilmişti. Ben daima her iki tarafı da görebilen bir noktada durur ve bu kendilerini tek kumandanın emrine teslim etmiş insanların huşuunu seyrederdim.

İnsan ve Şeytan, 50 - 53

Boğaziçi yalılarının eskiden ne kadar zevkli ve mimarî tarzı vardı. Ekserisi bir veya iki katı geçmeyen geniş düz, bol ışıklı binalar, adeta uzayıp giden sahille yarış etmek ister gibi bir baştan bir başa serilmiş, uzanmışlardı. Bunlar, gökyüzüne kafa tutar gibi sivrilen binaların yanında gurur sahiplerini tevazulariyle mağlûb ve mahcub eden kimselerin mutlak zaferine maliktiler.

Anadoluhisarı ile Kandilli arasında aynı karakteri temsil eden bu binaların son örneklerinden bilhassa bir tanesi, yıllardan beri Boğaz'a, bir sevgiliye bakar gibi hayran hayran bakıp durur. Ne sular onu görmekten ne de o bu diyarın şiirine hayranlıklarını söylemekten bıkmıştır.

Gözyaşlarında bile sevinçli zamanların zevkini taşıyan Boğaz'dan hiç bıkılır mı? Her bir dalgacığında bir sevda nâğmesi gizli olan denizinin, her otunda bir çiçeğin dili ile konuşan dağlarının ne içten ne sıcak bir aşinalığı vardır! Onda, ne baş üstünde gezdiği devirlerden kalma bir gururun izi ne de düşkün ve yoksul günlerinin ıstırabı görülür; zira hadiselerin mihnet ve horluklarına, iltifat ve alkışları kadar bigâne kalabilmiş, müsbet olsun menfi olsun her şey, bu abî çehre üstünde iz bırakmadan akıp gitmiştir.

Güzel ve taptaze bir yüz, düzgünlerini yıkadığı zaman nasıl daha latif daha hoş olursa Boğaz da şeref ve itibar boyalarını atmakla, bu tenhalıkta hakiki sadelik ve asaletini kazanmıştır.

Fakat ne yazık ki eski günlerin, eski zevklerin, eski âlemlerin sırları üzerine vurulmuş birer düğüm gibi

şurada burada tek tük kalmış olan köşkler, yalılar, ne yapsak bize geçmiş devrin hikâyelerinden bir sahife bile ifşa etmezler, ketumdur, mütehammil ve sabırlıdırlar.

İşte bunlardan biri olan İlyas bey yalısı, yalnız Anadoluhisarı'nın değil, belki de Boğaz'ın, içinde en keskin zevk hatıraları taşıyanlarından biridir. Fakat o da dilsizdir, o da diğerleri gibi ne dışından bakana ne de içini gezene bir tek sırrını söylemez.

İlyas Bey'in sağlığında bu yalı her yaz mevsimi tekmil Boğazı bir mıknatıs gibi kendi cazibesi etrafında toplayacak surette hususî ve ölçüsüz bir zevk ve eğlence mihrakı idi. Kayıklar onun pencerelerinden taşan musikiyi toplamaya gelir, gezmeye çıkanlar onun önünde büsbütün edalı ve çalımlı yürür, vapurla geçenlerin işlerine gidenlerin bile birer kere İlyas Bey yalısına doğru başları döner, dedikodular o noktada merkezileşir, masum fısıltılar bile aynı menbadan ilham alırdı. Hasılı gerek hovarda ve zevk ehli bir adam olan İlyas Bey'in şahsından, gerekse tükenmek bilmeyen servet ve refahından uzanan gizli bir el, bütün alakaları kendi üstüne toplar ve bağlardı.

Halbuki şimdi...

Evet şimdi bu yalı ancak senenin on beş yirmi günü canlanıyor. Hem bu nasıl bir canlanış? Tıpkı zorla uykudan uyandırılan bir adamın, sağdan sola dönünceye kadar tekrar ağır bir uykuya dalışı gibi hissiz bir uyanış, yorgun, bitab bir yakazadan ibaret. Çünkü İlyas Bey'in damadı

Boğaz'ı sevmez, yaz ayları için kulubü, oteli olan şahsiyetsiz ve türeme semtleri tercih eder. Daha doğrusu tatil zamanlarını, eğlencesi bol memleketlerde, bilhassa su şehirlerinde geçirir. Çünkü onun için tarih ve an'ane kokusu olan her şey, insanı iki temel çivisi gibi olduğu yere mıhlar ve hareketine, serbestisine mâni olur. Yalnız bu da değil. Babasının ölümünden sonra yalısında yapayalnız yaşayan İlyas Bey'in kızı ile evlenip, uzun sefalet senelerini içinde geçirdiği bekâr odasından buraya damat olarak gelişinin, o intikal devresinin aksülameli, içinde, bu binaya karşı sinsi bir hınç ve hased bırakmıştır. Ne yapsa bu çatının, yoksul günlerini ihtar eden tehdit ve istihzasından kurtulamaz. Halbuki İlyas Bey'in kızı Seniha, babasının ölümünü takip eden yalnız senelerini, yalısının sükûneti içinde, ne asude geçirmiştir. Ancak evlendikten sonradır ki çaresiz bir mutavaatla, kocasının arzusuna uyarak artık bir baba bucağına iltifat etmez olmuştur. Halbuki arzularından zevklerinden feda etmeyi bilmeyen bir kadın olmuş olsa, belki her dalgacığına bir ıstırab gömmüş olduğu bu suların kıyısından hiç ayrılmaz, bu yalının görmüş geçirmiş sükûnetine dünyanın hiç bir tarafını değişmezdi.

Ne yazık ki kocası ve bir ana kadar sevdiği ihtiyar dadısı ve bir kaç hizmetkârı ile beraber, senenin en çok bir ayını içinde geçirdikleri yalı, altı yedi nüfusu aşmayan bir ailenin varlığını görmesiyle kaybetmesi bir olur. Onlar gelince bir kaç odanın ve salonun perdeleri açılır, binanın diğer kısımları ise protez bir uzuv gibi cansız ve muattal durur.

*

Şöhret Dadı, dört peşli entarisinin bir ucunu belindeki kuşağa sokarak, denize en yakın olan büyük salona girdi. Bu hareketi, biraz işe nezaret, biraz da tenkit hükmü taşırdı. Filhakika daha içeri girer girmez, yarım saat evvel süpürülen ve tozu alınan salonun kendi istediği gibi temizlenmemiş olduğuna karar vererek yarı istihfaf, yarı öfke ile etrafına bakmaya ve elindeki bezle tekrar toz almaya başladı. Yeni hizmetkârlara bir türlü kendi titizliğinden, temizliğinden ve işgüzarlığından aşılıyamadığına, her zamanki gibi hem teessüf ediyor, hem de bir zamanlar çocukluğuna, sonra gençliğine, nihayet şu ihtiyar günlerine şahit olan bu yalının sakladığı hatıralarına geçit resmi yaptırıyordu.

Kafkasya'dan küçük ve çok güzel bir kız olarak geldiği zaman, evvela Sadrazam Raşid Paşalara satılmış, iki sene orada kaldıktan sonra da onu İlyas Bey'in karısı satın almıştı; fakat kadıncağız genç yaşında ölüverince, tek kızı Seniha, Şöhret'in eline kalmıştı. Karısının ölümünden sonra bir daha evlenmeyen İlyas Bey ise, zevke mail olan tab'ına en müsaid hızı vermiş ve kendini eğlence âlemine kapıp koyuverdiği için, kızını olduğu kadar evinin idaresini de Şöhret'e bırakmıştı. Bu kadının tedbir ve dirayetinin, doğruluk ve sadakatinin paha biçilmez kıymetini takdir edebilmiş olan İlyas Bey, Şöhret kalfayı diğer halayıklar arasında yarı hanım imtiyaziyle salahiyetlendirmişti. Lâkin uzun zaman sefahate dayanamayan genç baba, ihtiyarlık çağından uzak olduğu bir yaşta ölüp gidiverince gaile ve mes'uliyeti bir kat daha artan Şöhret,

çocukken anasız, genç kızken babasız kalan Seniha'nın üstüne büsbütün düştü ve çok güzel bir kadın olmasına, beş odalı yepyeni bir evle bir dükkânın tapusuna sahip bulunmasına rağmen hanımının ölürken kendisine emanet ettiği bu kızı bırakarak bir türlü evlenmemiş, uzun bir hizmetten sonra işte nihayet evine kilit kürek olmuştu.

Son Menzil, s. 44 - 47

Soğuk kış geceleri Âtıf Beyle beraber, beş beşlik ceza vermemek için, elimizde muşamba fenerler, Kâzım'ın kıraathânesine doğru giderken, bir vuslat heyecanının ürpertilerini hissettiğimi çok iyi hatırlıyorum. Gözlerim, Cemil'in soluk ve histen ibaret yüzünden, koşan, uçan ellerine gidip gelirken, tek düşüncem, zaman ve mekân kayıtlarından boşalmış bir düşüncesizlikten ibaret kalırdı. Buralarda dolaşmak, buralara sokulmak hoşuma gidiyordu. Muhakkak ki hislerim terkip olunurken, bu zevk çeşmesinden de bir yudum içmiş olacaktı ki, şu dumanlı kahve köşesi, bana, çok eskiden aşinası olduğum bir âleme açılmış gizli bir pencere gibi hayranlık veriyordu.

Garp musıkisini, ünsiyetim bakımından seviyordum; fakat Cemil'den duyduğum sesi, sevmemek elimde olmadığı için seviyordum. Cemil'in esrarlı kudreti, bir romantizm saltanatı ile sıcak, pervasız ve coşkun bakıp giderken, beni de önüme serdiği bir zevk âlemine sürüp götürürdü. Bu sesler bir kemal hamlesi, önüne durulmaz bir aşk cesâreti idi. Cemil'in dramatik olmaya meyyal isti-

dadı, sanatın çevresini sökmüş ve onu bilhassa muztarip, hassas bir şiir belâgati olan taksimlerine ulaştırmıştı.

İşte o, peşrevleri, semâîleri atlayarak kendi feryadı, kendi içinin malı olan bu hür seslere geçince, ben de mestlik dalgalarıyle itilerek, garip bir zevk heyecan ve idrakinin peşinden sürüklenip kendimden tamamıyla uzaklaşırdım. Onu benim gibi hayretle, hayranlıkla, zevk ve haşyet kıvranışlarıyla dinleyen bütün başlar, ateşe varmak için çırpınan bir pervane tahassürü içinde ona koşar, atılır ve yandıkça yeni bir hayat, tazelenen bir ömürle tekrar tekrar aynı ateşe göğüslerini dayarlardı. Bu, yerin ve göğün malı olmaktan uzak, öldürüp diriltici seslerin kanadında, bir ana bin senelik ömrün sığdığı bir âleme geçer ve o mertebe varlığımdan soyunurdum ki, etrafımın beni bedensiz, örtüsüz bir ruh lâtifesi halinde görüp korkacakları, şaşıracakları vehmine düşerdim.

Ne tuhaf, sonradan anladım ki, meğer insanın kendine en yakın olduğu ve kendini en iyi tanıdığı zamanlar, kendinden en uzak olduğu anlarmış.

Bu sanatkarı dinlerken, ıstırabın, haşyetin, çaresizliğin dayanılmaz hazzına kapıldığımı ve dünyada kalmak, tekrar dünyaya malolmak için etrafımdan yardım beklediğimi hatırlıyorum.

Bir zamanlar memleketin yüksek ve coşkun birer sanat ocağı olan Semai kahveleri, şimdi münhasıran külhanilere mahsustu. Her biri semt semt merasimle açılır, bir davul, bir klarnet, bir çifte nakkare getirilir, içerisi

kâğıt tezyinatla süslenir, duvarlara bir kaç uydurma yağlı boya levha asılır ve o semtin külhanileri bir müddet sonra başka semtin külhânîlerini buraya davet ederek onları davul zurna ile karşılar maniler tertip eder, semai söyler, izaz ve ikram ederler. Fakat bu davetten asıl maksat, karşılıklı semai söylemekle birinciliği almaktır. Onlar bu maksada varmak için işe, tekerleme, mani, cinas, muamma ve birbirlerine lakırdı atarak onurlarını tahrik etmekten işe başlarlar. Bir kere da kabadayılıkları coştu mu atılan semailere karşılık yağmaya başlar. Fakat semai söylemek, semai dinlemek için tertip edilen bu davet, ekseriya mağlup olan tarafın diliyle mat edemediği hasmına karşı silaha sarılması ile neticelenir. Davul zurna durur, usturpalar, kamalar işe başlar. Nihayet polis gelir, kahve kapatılır, tevkifler soruşturmalar başlar.

Lakin bir kaç ay sonra, sanki Aksaray'da kapatılan kahve, öldü zannedilen bir adamın dirilmesi gibi, aynı ruh, aynı kalıp ve aynı hislerle başka yerde açılır.

Hiç bir şey hakkında ısrar etmediğimi, şiddetli arzu göstermediğimi bilen Âtıf Bey, benim bu isteğime uzun zaman mukavemet ettiği halde, nihayet bir gün razı olarak beni Yeşiltulumba'da yeni açılan bir semai kahvesine götürdü. Fakat yolda giderken:

— Bir şey anlamayacaksın ki Adli... Benim olduğum yerde ileri gidemezler, fazla alış veriş edemezler... diyordu.

Bir kış gecesi, buğulu camları tezgâhın üstündeki petrol lambasının kırmızı ışığı ile soğan kabuğu rengini almış kahveden içeri girdiğimiz zaman, bu az ışığı büsbütün kesip koyulaştıran keskin bir kaçak tütünü dumanı ile karşılaştık. Bizim içeri girmemiz, hemen ekserisi sıkı belli bol paçalı sıfır numara fesli olan bu adamları birden susturuverdi. Gerek dışardan gelenleri içerdekilerin, gerekse içerde olanları dışardan gelenlerin tanıması için bu dumanlanmış soğan rengi havaya alışıp, kısa bir dikkat âni geçirmek lazımdı. Fakat tereddüt uzun sürmedi. Âtıf Bey'i tanımışlardı. Bu baskınımsı geliş, onlar için hatırda olmayan bir İltifattı. Ben içlerinden yalnız Keçekülah'ı, Çamur Sabri'yi ve Dağdeviren'i tanıyordum. Âtıf Bey ise hemen hepsini biliyordu. Fakat onun da pek hususiyeti olmayanlar vardı. Mesela o gece Yeşiltulumbalılara misafir gelmiş olan Boğazkesenlileri pek iyi tanımıyordu. Fakat gene de aralarında aşağı yukarı bir göz aşinalığı yok değildi. Âtıf Bey gelip oturunca hepsi de hürmeten sustular. Fakat o bunu istemiyordu:

— Haydi çocuklar, atın bakalım, sizi dinlemeye geldik, dedi.

Gerçi merasimi açmak için böyle bir teklif bekledikleri belli idi; fakat gene de nazlandılar. Nihâyet ismini bilmediğim Yeşiltulumbalı bir sarışın, karşısındakine seslendi:

Uykum geldi esnerim

Yâri sînemde beslerim

Yedi türlü meyveyi

Bir mânide isterim

Delikanlının sesine hafif hafif klarnet de iştirak ediyordu.

İmtihana çekilen Boğazkesenli gencin gözlerinde, karşısındakinin gözlerini delecek gibi taşkın bir zeka ve kavrayış vardı. Bir an durdu. Çabucak, pek çabuk bir tartı ve ölçü üzüntüsü geçirerek hemen cevap verdi:

Elma, armut, şeftali,

Dalda biter zerdali,

Nar tatlı, limon ekşi

Portakaldır bir eşi...

Zafer muhakkaktı. Yeşiltulumbalıları, bir hayli üzen ve titizlenen bu kusursuz cevap, sarışın delikanlının mangasına Âtıf Bey'i unutturacak bir coşkunluk vermişti:

— Yaşsa!

— Ver ağzını öpeyim!

— Ananın canına rahmet!

Bu iltifat ve şükran âvâzeleri, kahvenin içinde bir zaman dolaştı durdu.

Fakat zaferi hazmedemeyen Yeşiltulumbalıların hiddet kaynaşması yatışmıyordu. Nihayet içlerinden, okuyup yazması olduğunu Âtıf Bey'den öğrendiğim bir tanesi, sol eliyle fesini bir kaşı üstüne yıkıp, sağ eliyle de kırmızı kuşağının arasındaki saldırmasını şöyle bir düzel-

tir gibi yaptıktan sonra, intikam anlarının pervasızlığı ile tam karşısına gelene bağırdı.

Yeşilden kaareden bahsetme beyhûde eçhel âmasın

Ki cim karnında bir nokta, enâniyette yektâsın

Tariz dehşetti. Bilmem bir kanlı döğüş sahnesi için başka ne sebep olabilirdi? Lakin bu birbirlerini sözleriyle tırmıklayan, yerden yere vuran adamların hepsini birden, Âtıf Bey'in sakin duruşu, görünmez iplerle yerlerine bağlamakta idi. Hatta tahkîre uğrayan genç, Âtıf Bey'e olan saygısı sebebiyle, hiddetini belli etmeyen bir tatlılıkla şu olgun cevabı verdi:

Beni arzulayıp dâvet eden yârâna geldim ben,

Bilen bilsin, beni bilmeyen nâdâna geldim ben!

Âtıf Bey, işi hem daha fazla uzatmamak, hem de bir berabere kalmış olmaklık hükmü ile tatlıya bağlamak için bu defa Boğazkesenlilere seslendi:

— Haydi bakalım çocuklar, siz de bir sıranızı savın da görelim!

Artık, misafirler yerlileri imtihana çekiyorlardı:

Fesliğen ektim çayıra

Dalı budağı bayıra

Çamur Sabri, belki Boğazkesenliler kadar bile düşünmeden haykırdı:

Yukarda mevlâm çatmış

Aşağıda kim ayıra

Şimdi aynı mangadan tekrar bir ses yükselmişti:

Çoktandır mahrûmuz mey sofrasından

Baş başa tenhâda ev yosmasından

Keçekülah'ın bir fırtına gibi esen sesi, Boğazkesenliye söylemek istediği kıtayı tamamlatmadı. Onların bir marifetleri de, sözü, hasımlarının ağzından çalarcasına kapıp kendileri bitirmek değil mi idi:

Çakarız oldukça saz çalmasından

Hicâz'la Kürdî'yi sezenlerdeniz

Gerçi Âtıf Bey beni buraya getirmek istememişti; fakat kim bilir belki de gelmemiş olsaydık, bu tahkîr ve kinayelerden, bu öfkeli, telaşlı, üstün ve dokunaklı cevaplardan, yahut daha basit bir sebepten mesele çıkacak, silahlar patlayacak, kamalardan kanlar süzülecekti.

Yolcu Nereye Gidiyorsun, s. 116 - 118, 164 - 167.

Bir de Nâmık Paşa'nın gerek evlendirmiş olduğu halayıklarının çocuklarına, gerek civarın öksüzlerine mahsus tertip ettiği sünnet düğünlerinin de onda hayli geniş hatıraları vardı. Kendisi de bu meydan düğünlerinden birinde sünnet olmuş değil miydi? Nâmık Paşa, dürüst ve iyilik sever bir adam olduğu kadar, eğlencesini de ihmal etmeyenlerdendi. Neşeye ve zevke kıymet veren atalar gibi, o da hem başkalarına iyilik, hem de kendisine zevk çeşnisi getiren bu eğlence fırsatlarını kaçırmaz, halk esprilerine, halk edebiyatına coşup taşma fırsatı veren

bütün kalbur üstü popüler sanatkarların bir araya gelmelerine vesile olan merasimlere rağbet ederdi.

Temmuz veya Ağustos mehtaplarına tesadüf ettirilen bu sünnet düğünleri, Nâmık Paşa konağının selamlık bahçesinde yapılırdı. Bir kaç gün evvelinden çadırlar kurulur, çocukların yatakları çepeçevre bu çadırların altına dizilir, bahçenin bir tarafı kadınlara, bir tarafı erkeklere ayrılır ve ortada boş bırakılan meydana da sıra ile hokkabaz, meddah, orta oyunu, gece de karagöz gelirdi.

Meddah, alacalı çevresi omuzunda, bastonu dizlerinin arasında, iskemlesine oturup:

—Hak... Dost!

Diye, Binbir Gece Masalları'ndan, Dudunâme'den, yahut muhayyelesinin teknesinde yoğurulup hazırlanmış hikâyelerinden birine başladı mı, ricalden kalem efendilerine, esnaftan mahalle kabadayılarına kadar her sınıf halk ağdalı bir neşe içinde, sanatkarın büyüsüne tutularak alınıp kalırlardı. Sünnet çocukları da bütün bu kendileri için tertip edilmiş eğlencelere, anlasalar da anlamasalar da, gururla karışık bir taklitten dolayı incecik kahkahalarla iştirak ederlerdi.

Hele Kavuklu Hamdi ile Pîşekâr Küçük İsmail'in orta oyunları, halkı zevk dalgaları içinde keyfine göre çalkayıp sürükleyen müstesna fırsatlardandı. Pîşekâr, başında kavuğu, sırtında kürkü, elinde şakşağı ile ortaya çıkarak halkı selamlayıp oynayacakları oyunu haber vermesini müteakip, zuma da Kavuklu havasını çalmaya

başlar ve bir de bakarsınız ki, kambur ve aptal çömezleri ile Hamdi, kalabalığı yararak meydana doğru yürürdü. Burada da çocuklardan ziyade büyüklerin, hem de aklı başında kimselerin zevk alacakları ince nükteler, cinas, taklit ve işveler sel gibi akar, güzel ve genç bir kadından fark edilemeyen billûr yaşmaklı zenne, bir solukta dünyanın lafını bir sıraya dizen Karadeniz uşağı, maşa ile nabız muayenesine kalkışan hekim bozuntusu Frenk, artık evinin yolunu öğrendiğini iftiharla söyleyen aptal, getirdiği kahvenin içine aksıran ve "köpüğü kaymaklandı" diye öğünen kambur, Kayserili, Çerkes, Kürt, Acem taklitlerinde üstat kesilmiş bütün bu sanatkârlar, şüphesiz ki esprilerine ve hünerlerine büyükleri muhatap ederler; fakat arada küçükler de yine zevk alırlardı.

Hâlis'in bu popüler artistler kümesi içinde hemen hatırlayamadığı tek kısım, Karagöz'dü. Zira iş oraya dayanıncaya kadar gerek analarının avutmalarına, baş okşayıp tartaklamalarına, gerek önlerinde çeşitli oyuncakların cazibesine rağmen yataklarında gevşeyen sünnet çocukları, hatta nöbetlerini, bir kaç sene evvelinden savmış, fakat bütün bir eğlence gününün fasılasız zevkinden yorgun düşmüş öteki yaşıtları, oldukları yerde uyuklamağa başladıklarından, gece yarısından sonra perdesini açan Karagöz, ancak ertesi gün analarının babalarının dilinde:

— Seyirciler arasında (...) paşa olmasa, o hinoğlu hin Salih, bedavadan nişan sahibi olanlara böyle taş toprak atar mıydı?

— O bir şey mi kuzum? Karagöz ipe asılmış bir türlü sürükleyemedikçe Hacivad'a "maaş-ı umûmî gibi, çekiyorum çekiyorum çıkmıyor, gel biraz da sen yardım et..." deyince, hayalînin yerine benim yüreğim oynadı.

— Doğru. Zavallı Abdürrezzak bir oyun sonu, Saray'da önüne gelen bir tepsi dolusu mecidiyeyi beğenmeyip "hani bu pilavın zerdesi?" diye altın istedikten sonra kapı dışarı edilmemiş miydi?

— Ne yaparsın, bunların hepsi dillerinin derdini çekerler. Desti su yolunda kırılırsa ayıp değil.

İKİNCİ KISIM

Artık kahvenin de, sokağın, evin de ağzında çiğnediği tek lokma, muharebe lafı idi. Yürekler dar, bakışlar kuşkulu, yüzler asık ve endişeli idi. Kâh ortadan kâh kulaktan kulağa alınıp verilen havadislerde de ne zehir var ki, dinleyenleri ağuluyor, berbat ediyordu. Düşman elele vermiş, yuvarlandıkça büyüyen bir çığ gibi sınırları atlamış, yaklaşıyor, boyuna yaklaşıyordu.

Hâlis Efendi ömrü boyunca köşe kapmaca oynadığı üç buuttan, kahve, ev ve câmiden hangi birinde rivâyet yollu bir harp raporu dinledi mi sıkılıyor, eğer bu kan, zulüm, şenaat kokan şifâhî raporu dinlediği yer evi ise hemen kahveye gidiyor, kahvede aynı mevzû hararetlendi mi câmiye kaçıyor, hatta gün günden işine bağlılık gösteren Müezzin Rüştü Efendi onu görünce elinden süpürgesini atarak:

— Haberler çok kötü imam efendi, bugün yine...

Deyip aynı faciadan söz açtı mı, Hâlis Efendi burada da çok defa dikiş tutturamayıp sığınacak bir başka köşe arıyordu. Ya da bazan:

— Yok canım, bu iş o kadar büyütüldüğü kadar olmasa gerek... Bana kalırsa çoğu mübalağa...

Diyerek bu kayıtsızlığı hayretle karşılayan Rüştü Efendi'yi, telaşsız ve soğuk tavırlarıyla şaşırtıyordu. Fakat nereye gitse, ne tarafa yüzünü çevirse, hayatının bu üç esas durağından hangi birinde olsa, hep aynı halilenin

haşin esintisi ile karşılanıyor ve halkın bu yolda fazla îzâm edici olduğuna inanıyordu. Öyle ya, işte bir sene evvel patlayan Trablusgarp Harbi basılıp gitmiş ve yine böyle İstanbul'un çektiği üzüntü, kopardığı yaygara yanına kâr kalmıştı. Gerçi bu işte bir kaybımız olmuştu, amma ne yapılır olmuştu işte.

Hâlis Efendi hele evinin içindeki coşkun tezahürlere hiç akıl erdiremiyordu. Bu, kin, intikam ve zulümle mayalanmış Rumeli Harbi, kaynanasını bir genç kız heyecanı içinde kabına sığmaz etmişti. Adeta ihtiyarın vücuduna zindelik, tembelleşmiş şuuruna kuvvet gelmiş, yılların, çehresini kararttığı bir aynanın tozları silinip, bütün bir mazi faciasını orada yeniden seyreder, yeniden duyar ve anlatır olmuştu. Belki Abdullah'ın gönüllü yazılıp gitmesine de, yine büyükannesinin delice tesirleri sebepti. Hoş Hâlis Efendi bu işte kendini zararlı bulmuyor, kolundan tutup atamadığı oğlunu bir harp rüzgârının kan ve ateş yığınları arasına fırlattığına hiç de üzülmüyordu. Hatta hislerine pek derinlemesine dalmamakla beraber, bu kendi ayağıyla tehlikeye atılış hoşuna bile gidiyordu. Ve hatta günün birinde Zâhid'in de böyle bir delilik yapıp kardeşinin yanında yer almasını, bir daha geri dönmemesini temenni etmiyor değildi. Amma artık bir yüzkarası saydığı bu oğlanın, ucunda bir menfaat görmediği tehlikelere atılmayacağını ne yazık ki herkesten iyi öğrenmiş bulunuyordu.

Hâlis Efendi'ye şu da tuhaf geliyordu ki, karısı, o uslu, uysal karısı bile Eski Zağra'yı, Kızanlık'ı, gül

bahçelerini, bağları, bostanları, sanki daha dün oradan ayrılmışlar gibi, hararetle anlatır olmuştu. Bazan öyle coşuyor ve taşıyordu ki, kocasının mevcudiyetini bile unutturan bir cezbe sağanağına tutularak, halkın dilinde Altunlu Zağra diye anılan o mamur, zengin, bereketli memleket hikâyeleri, kocasını şaşırtan bir kolaylık ve sadelikle, dudaklarından kayıp gidiyordu. Artık bir düşman ülkesi olan bu güzelim beldede neler yoktu. O meşhur bağ bozumları, içlerine biner okka üzüm alan şaraphaneler, şarkılarla başlayıp tatlı yorgunluklarla biten pekmez, şıra, hardaliye hazırlayışlar, haftalarla kaynayan gülyağı kazanlarının etrafındaki ziyafetler, eğlenceler... Kışın, içlerinde sabaha kadar kütükler yanan körkümbetler, odaların ılık ve rahat havası içinde bir güveyi çevresini tam iki ayda işleyen gelinlik kızlar... Bayramlarda kandillerde kapıları bütün şehre açılan Zağra büyükleri: Hacı Selim Ağalar, Kapıcı Başılar, Hanım Oğulları, Emin Paşalar...

Fakat muhitinin bu taşkın heyecanı kendisine sirâyet etmeyen Mesihpaşa İmamı, duyduklarına ve dinlediklerine kayıtsız kalmakta devam ediyor, sanki bütün söylenen ve anlatılanlar, şemsiyesinden süzülen yağmur taneleri imiş gibi ancak etek uçlarını nemlendirerek akıp gidiyordu. Amma günün birinde onun da gözünü açan, davanın ciddiyetine ve facialarn birer masal olmadıklarına inandıran, ilk muhacir kafileleri oldu.

Artık Selanik, Manastır, Üsküp, Serez, hulâsa bütün bir Rumeli, kan, ateş, ıstırap, feryat ve sefalet içinde, yüzlerce koldan gelerek bir nehirde birleşen ırmaklar gibi,

yaman bir akışla Edirne'den içeri dalıyordu. Fakat bu canı boğazına gelmiş göçkün selinin anlattığına göre, hemen dörtte üçü, ana nehre ulaşmadan yollarda baltalanıyor, bir avuç kanlarını döküp oldukları yerde canlarını veriyorlardı. Kurtulanlar ise, geçtikleri yerleri basarak daha ilerilere akıyor ve ne tarafa uğrarlarsa oradan da kendilerine katılan bir kol bularak büyüye büyüye İstanbul'a dökülüyorlardı.

İstanbul... zavallı şehir, artık ne tarafından tutulsa, yediği dayaklardan sonra bir köşeye atılmış hasta bir vücut gibi, zaten kendi dertleri, acıları, elemleriyle inim inim inlemekte idi. Amma yine de bu hasta, bir başka dertlinin feryadını dinleyecek, acısına merhem sürecek kadar gün görmüş, saygı ve edep yolunda pabuç eskitmişti. Eğer harbin ve zulmün kovaladığı bu insanlara merhamet etmeyen, el uzatmayan, bir İstanbullu varsa, muhakkak ki o, bu şehrin kesilip atılmaya hak kazanmış illetli bir uzvu idi.

Böylece Hâlis Efendi'yi, o yerlerinden kopan göçkün kafileleri endişe ve telaşın lüzumuna inandırdıktan sonra, bir sabah, geceden kalma rutubet henüz tabiatın üstünden ıslak örtüsünü kaldırmadan namaza gelen imam, bu kafilelerden biri, kendi câmiinin avlusunda zehirli çiçeğini açtığı zaman, kulaklarında borusunu öttüren faciayı iyiden iyiye anlamış oldu.

Mesih Paşa İmamı, s. 94 - 96, 139 - 142.

Devletlim! evvela karşıma şu kâinat kitabını açtın ve:

— Oku! dedin.

Ben, acemi fakat çalışkan bir talebe gibi, onu kelime kelime hecelemeye başladım. Dostlarım buna şahittir. Bir kır çiçeğinde, bir çiğ tanesinde, bir incecik su şırıltısında, zevkte, tebessümde hep senin parmak izlerini görerek hızlı hızlı okuyor ve yanımdakilere söylüyordum.

Fakat bunlara, bu güzelliklere doymadan sahifeler karşımda dönüyor, bütün telaşıma rağmen, zahmette, meşakkatte, göz yaşında ıstırapta gene senin dehana ve hünerine şahit oluyordum. İşte böylece de gece demiyor, gündüz demiyor, önüme ne gelirse okuyor, okuyordum.

Nihayet yorgunluğuma acımış mıydın, neydi? karşıma gelip bana dedin ki:

— Kâinat kitabını okumak uzun sürer; kendi kitabını oku!.

Bu, o büyük kitabın hülâsası idi; onda da güzelliklerden çirkinliklerden, zevklerden ve acılardan izler, eserler, görünüşler vardı. Belki hakikaten bu, ötekinden küçüktü; ancak kâinat kitabına sığmayan büyüklükler buna sığmıştı.

Şaşırmıştım. Ben bunu, bu karmakarışık, sökülmez, ezberlenmez çetin kitabı nasıl okurum, diye düşünürken, gene karşıma geldin ve bana:

— Kendi kitabını okumak uzun sürer, beni oku! dedin.

— Seni mi, devletlim? Acaba bu cihanda seni okumuş kim vardır ki ben bu bahtiyarların arasında sayılayım? Benden bir olmazı istemekle, beyhude didinip tebah olduğumu mu istiyorsun? diye haykırdım.

O zaman tekrar yanıma geldin. Hayır, hayır.. yanıma gelmek de ne demek? Gözüm oldun, dilim oldun, tenimdeki canım oldun ve bunları, benim yerime kendin okudun.

Çocukluğumuzda yaşadığımız bir hatıra, çok defa senelerin zeminine gömülü yattığı kadar haberimiz olmadan işlenir, gelişir ve hakiki ifadesini bulur. Biz ise onu kaybettiğimizi, unuttuğumuzu zannederiz ki bu hatıra, artık saklı olduğu yerde kalamayacak bir inkişaf gösterdiği gün, birden bire cariyelikten sultanlığa yükselip fakir baba bucağını dolaşmaya gelen bir güzel gibi, kapımızı çalar.

Çalar. Fakat artık belki de bizi eskisi kadar duyucu, çiğ, çıplak bir hassasiyet halinde bulamaz. Yorulmuş, yıpranmış, aşınmış olan duygu şebekemiz, dışardan içeriye his ve şiir kabul ettirmeyen bir durgunluk kaftanına bürünmüştür. Kimbilir belki de meyus, ölgün ve yorgun oluşumuz, artık önümüzde yeni yeni hatıralar gömecek ve besleyecek senelerin kalmamasındandır.

İşte uyuklayan mazi, senelerin harareti içinde canlanıp yeniden karşımıza gelince, kendimizi hakikaten bu

geçmiş demlerin içinde buluruz ve belki de onu, çocukluğumuzda duyamadığımız ergin bir hassasiyetle yeniden görür, yeniden tadar, yeniden yaşarız. Esasen hal, geçmişin düğümünü çözen nazlı bir elden başka nedir?

Yusufçuk, s. 3 - 4, 39.

HANCI

Handır bu gönlüm, ya misafirhane...

Dert konuklar, derman konuklar, hayal konuklar, melal konuklar; mümkün konuklar, muhal konuklar. Hele hasret, hiç çıkmaz ordan, çıkmaz ordan.

Handır bu gönlüm, yıkık, dökük.

Fakir konuklar, zengin konuklar, âlim konuklar, cahil konuklar; gelen konuklar, geçen konuklar. Hele bir hancı vardır, hiç çıkmaz ordan, çıkmaz ordan..

Hancı, s. 1

Kenan Rifâî bir an'aneperest veya maziye hasret çeken bir insan değildi. Fakat bir terbiyeci olarak görüyordu ki mazisinden koparılmış, ayrılmış bir kütle, insanlık gerçeklerinin vücut bulup gelişebileceği uygun bir zemin olamıyor. Mazi ile ilişiğini kesip ondan soyulan bir topluluk, belki ileri bir tekniğe, fakat herhalde medeniyetsizliğe gidiyor. O görüyordu ki mazisini inkar eden bir topluluğun ömrü, köksüz nebatlar gibi kısadır ve o toplu-

luk bindiği dalı kesen bîçârenin gafletini göstermektedir. Ona göre insanlığın ulaşması kararlı olan her yeni ve ileri adım maziden bize kalan kültür mirasına basarak atılabilir. Ve her yeni inşanın şartlarını, içinde bulunduğu zaman tayin edecek, fakat malzemesi o miras içinden seçilecektir. Yanlış bir zanna kapılarak onun maziye dönüş gibi bir fikirle hasta olduğu zannedilmemeli. Zira tabiatı ve şahsiyetinin tekâmülcü şartları buna müsait değildi. Onun istediği, her yeni hamleyi, asırlar boyunca yaşanıp tasfiyeye uğraya gelmiş olan değerler yardımıyla yapmak ve her an muhasebesi görülerek geçirilmiş bir hayatın tecrübelerinden istifade ederek ilerleyebilmekti. Dünkü çocukluğumuzu bugün bulamıyoruz, dünkü zevklerimizle bugün alay ediyoruz. Şu halde fert olarak ve cemiyet olarak önüne geçilemeyen bir tekâmül kanununun zaruretlerine tâbiyiz. İşte bir terbiyeci olarak o, bu tekâmül hareketini müsbet bir mecraya sevketmek ve yarını inşada dünün bereketinden arta kalan tecrübeleri kullanmak istiyordu. Zira biliyordu ki duraklamanın neticesi ya bir geri adım veya büsbütün yıkılıştır.

Kenan Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık, s. 110 - 111.

SÜLEYMANİYE

Akşam vakti güneş, batmaya yaklaşıp da altın parmaklarını bulutların saçlarına soktu mu, Süleymaniye abidesi de, bütün gün, içinde kavrulduğu ateşten elbisesini çıkarıp akşamın mor ve yumuşak kaftanını giyer. Bu saatlerde onun muhteşem vücudu o kadar heybetlidir ki, aşkı ile alakası olmayan, her şeye yabancılık duyan bir sevdalı edasıyla dünyadan el etek çekip manalı bir sükûna gömülür.

İstanbul'un bağrından fışkırmış, bu toprağın, bu suyun, bu havanın ve ölçüsüz bir deha ve zevkin takazası olan bu dilsiz Şark Sultanı, yere gömülüşünün üstünden asırlar geçtikten sonra bile boy atmakta devam eden, biraz daha köpüren ve yeni yeni gelişmeler gösteren bir tohummuş gibi, kocamayan davasını dilsiz dili ile gözlerimizin önüne serer.

Akşam ezanını Tiryaki Çarşısı'nın kahvelerinde bekleyerek birbirleriyle yarenlik eden küme küme, sınıf sınıf halk, onun kurşundan deriye bürünmüş kubbesi altına koşmak için, lafzı ile manamıza, musikisi ile [illegible] demize seslenen davetçinin çağırışını bekler.

Minareler, fikir ayrılıklarını sükûnla seyredici şaşmazlar misillu, daima aynı terane ile dile gelip, bekleşen halk, üstlerine abanan kubbelerin altına topladığı zaman da, cami, kalabalık cemaatiyle için için kaynamasına rağmen, yürek dağını gönlünde gizlemeyi bilen bir âşık kadar sakin, heybetli istigrakına dalardı.

Bu kubbelerin altına kimler dolup boşalmaz? Cenneti göklerin üstünde, cehennemi ise yedi kat yerin altında sanan ve birine erişmek, ötekinden de yakasını kurtarmak için hazin hazin telaşlanan âbid, bunların ikisinin de yeryüzünde, hayır hayır kendi gönlünde olduğunu kabul etmiş âşıkla aynı safta durur, aynı zemine secde eder, fakat aralarında hayatla ölüm kadar gayrılık vardır.

Zaten dünya, yalnız bir cami kubbesi altında mı ayrılık ve gayrılıklarını meydana koyar? Belki o kubbe altı, bu ayrılık ve gayrılık nizalarının uyuşma ve yatışma temrinleri yaptığı bir talim meydanıdır ve insanoğlu, orada elde ettiği temkin ve salabeti cari hayat sahnesinde kullanmaya çabalar.

Hayat sahnesi.. Birbirleriyle boy.ölçüşen dağınık ve zıd fikirlerin at koşturduğu, süngü süngüye geldiği kanlı meydan..

Bakarsınız bir kafada, yanıbaşındaki halim selim komşusunu kündeden atmak için, sinsi sinsi tezvir planları hazırlanırken, belki o anda halim selim komşusunun düşüncesinde bu müzevvir âşinaya yardım fikirleri gelişmektedir.

Bakarsınız bir bedbaht, kendini zorlayarak ısmarlama vatan şiirleriyle hamaset destanı karalamaya uğraşıp mevki ve mesnet hülyaları içinde tatlı tatlı gerinirken, kıyamete kadar, değil mevki, eteğine bir kara mangır fırlatılmayacağını bilen hakiki şair, para tokmağının kakmadığı saf şiir kapısından, dünyaya ölmez eserlerini uğurlar.

Bakarsınız, kudret ve azimle parıl parıl yanan zekalar vardır; amma bir taraftan da ihtiraslarından yakalanmış bu yarım insanlar, aklı küçük düşüren hırslarının avucu içinde gün günden bayağılaşırken, beri tarafta sınıı bekleyen bir nöbetçi vekarı ile asilleşmiş çalımsız fedailer, sonu ölümle bitse de gözledikleri gayenin başından hiç bir ihtirasın pençesiyle sökülüp uzaklaştırılamaz.

Bakarsınız, baldırı çıplak fikirlerinin peşine körükörüne takılmış kafileler bulan adam, "insanları kandırmak ne de kolaymış" diye şımarıp, fikir dalaletinin bayrağını rast ʾgeldiği cemaatin ortasına dikerek alabildiğine fütuhatına devam ederken, insaf, şuur ve selametin yolunu gösteren âkil kişi, bu yolun cazibesine, kehrübaya giden saman çöpü kadar olsun bir rağbet ediciyi zor ele geçirir.

Bakarsınız, rehberdirler; baştırlar; ulu ve önden gidicidirler; amma peşlerine taktıkları beşer kümelerini çamura saplanıp helak olmaktan kurtaramazlar; kurtaran hakiki ulular ise, kuyruğun son kılı olmak basiretini gösterip göze çarpmayacak köşelerde gizlenirler..

Hülasa dünya sahnesi, birbirine benzemeyen oyunları, birbirinin zıttı olan renkleri, kokuları, şive ve ahenkleriyle gözbağcılığında devam edip dururken kendisine bu muazzam sahnenin bir köşeciği nasip olan İstanbul da, kâh devleti satan, kâh devlete satılan kimseleri, hüneri hayranlık basamağına çıkaran sanatkarları, bestesine vecdin kapılarını açtıran musikişinasları, mısralarına âşk kudreti koyan şairleri, gittikleri yere dünyalarını ʾgötüren

kâmilleri, serdengeçtileri, eyyam ağaları, kâselisleri, hovardaları, ayyaşları, serserileri, binbir dava, binbir iddianın sert ve devamlı akışı ile onu bir sel yatağı gibi durmadan hırpalar, oyar, çehresini değiştirir.

Dünyadan kendisine bir köşecik nasip olan İstanbul ve İstanbul'dan kendisine bir kıyıcık çalmış olan Süleymaniye'yi ise, bundan kırk sene evvel o sel ne hususî bir tertibe sokmuştu.

Henüz bu semtte, şehrin diğer kıyı ve köşesinde olduğu gibi, tavan aralarına atılmış, sandık odalarında unutulmuş, yüklerinde, dolaplarında bırakılmış baba ve dede yadigârlarına rastgelmek mümkündü. Gerçi kırk sene evvel, bu baba ve dede bergüzarı olan ceviz çekmeceler, gülyağı şişeleri, karıncaboynuzları, abanoz, mercan, sedef kaşıklar, çatmalar çevreler, akşam olup oyunları sona eren çocuklar gibi, henüz dağılmamış, baş başa ve meşveret halinde idiseler de, ergeç ayrılacakları zamanın yaklaşmasından duyulan hisle mahzun ve mütevekkil bekleşmekte idiler. Halbuki, zevkli bir yorgunlukla gününü bitiren çocuk, dağılsa da ertesi gün tekrar baş başa gelip yeni ve daha heyecanlı bir oyuna başlıyabilirdi. Bozguna uğrayan mazi hatıralarının ise, ne çekilecek bir köşesi, ne sığınacak bir çatısı, ne koruyacak bir hâmisi kalmıştı. Bu muhteşem hazine, ancak ve ancak pazarların, bedestenlerin dişleri arasında öğütülüp bir daha ayrıldıkları sandığa, sepete dönmemek üzere birbirlerinden uzaklaşıp kaybolmak gününü hazin hazin bekleyici idiler.

Artık bu sıra sıra kafesli evlerden çoğunun kadını, yıllardır İstanbul'un birçok semtlerinde baş kaldıran müşterek bir istihfafla topyekûn maziden hoşlanmıyor, gelenekleri benimsemiyor, evinden sıkılıyor, kendi çatısı altında kendine iş ve zevk icat etmeye lüzum görmüyor, çoktan kalkan bez tezgâhları, çoktan tavan aralarına sığınan kasnaklar, çoktan adı unutulan hünerlerden artakalan bu yarım yamalak kadın, hislerinde ve fiillerinde açılan boşluğu, değerleri şüpheli, belki de tehlikeli kıymetlerle doldurmaya can atıyordu.

Her gün eline gazete alıyor, fakat siyasî ve içtimaî anlayışı olmadığından, gözleri sadece zabıta ve günübirlik havadislerin üstünde duruyor, bunlardan İzmir dağlarında türeyen eşkiya reisi Çakırcalı'nın saymakla tükenmeyen şakavet maceralarını ve şehirdeki kazalar, ölüm, doğum haberleri gibi hafif havadisleri okuyorsa da, asıl bu haberin Avrupa'dan gelenlerini, mesela bir Madam Kayyu - Mösyö Kalmet davasını yerli hikâyelerden daha heyecanla takip ediyordu. Edebî seviyesine gelince, Fuzulî'yi, Nailî'yi hiç anlamıyor. Fikret'i, Hamidi'i ağır buluyor. Fitnat kimmiş bilmiyor; Leylâ hanımla Nigâr hanımı birbirine karıştırıyor. Buna karşılık tercümelere, hele macera romanlarına bayılıyor, Hüseyin Rahmi'yi de hayatı ciddiye almadığı için beğeniyor, kaçamak Beyoğlu gezintilerinde ise, kendinden vermek suretiyle hayli zararlı mübadeleler yapıyordu. Her fırsatta yakasını mazinin elinden kurtarmaya çabalayan bu kültürsüz kadın, bir yabancı hars tuzağına düşürüldüğünün asla farkında olmayarak, müdafaasız,

zayıf ve teçhizatsız olduğu halde, Garb dünyasının davetçilerine, onların ikram ettikleri zehirli şerbetlere sevinçle uzanıyor ve bu taklitçiliğin adına, onların seslerini aksettiren şuursuz bir dağ gibi: Medeniyet.. diyordu.

Mazi, eğer anbarda yıllandırılmış bir tohum gibi, hal tarlasına ekilmezse, ondan ne çoğalmak, ne de istifade beklenebilirdi. Bizim yanlışımız da buydu işte. Bir zümre, yalnız geçmiş ile nafakalanmak, onu karanlık ve küflü bir mahzende muhafaza etmek tarafını tutuyor, bir başka zümre ise bu tohumu topyekûn çöplüğe devirmek ve çeşnisine yabancı olduğumuz bir başka tohumu elde etmek iddiasını kuruyordu. Ne çare ki maziyi hale aşılamak ve bu izdivacın taze mahsullerini devşirmek teşhisine kimse yanaşmıyor ve böylece de koskoca bir tarih, iki arada kalan evlatlar perişanlığı ile heder olup gidiyordu.

Bu semtlerde, kırk sene evvel, büsbütün kaybolmamış bir cemiyet şuuruna ve âdetlerimizden de henüz yaşayanlarına rastgelmek mümkündü. Yanında biriktirdiği taşları teker teker göle atan bir çocuk eli gibi, meçhul bir kuvvet henüz bunları tane tane savurup yok etmemişti. Mesela her mahalle, belki de her sokak, Hicaz'a gönderdiği bir ferdini, kapısı yeşile boyanmış ve içerisi geleneğe göre bezenip hazırlanmış bir evde heyecanla beklerdi. Hacı tehniyesi denen bu hac dönüşü merasimleri ise, şehrin belli başlı şenlik vesilelerindendi.

İlahiler, tehlil ve tekbirlerle karşı çıkılan bu büyük seyyah, evine götürülüp bırakılır, o da bir kaç gün dinlen-

dikten sonra, mevkiine ve kesesine göre dostlarına bir ziyafet hazırlardı. Öyle ki çok defa bu toplantılar, düğünleri gölgede bırakacak kadar tantanalı olur ve hacının evi bir misafir akını ile dolup boşalırdı. Hacı tehniyelerinin bir hususiyeti de, davetlilerin aynı zamanda hacının getirdiği hediyelerle izaz edilmeleri idi.

Sokak kapısından, misafirleri ellerinde güleptanlarla karşılayan genç kızlar, üstündeki eşya saymakla tükenmeyecek bir sofranın başına kadar götürürlerdi. Masanın ortasında, şeker şerbeti ile dolu billûr bir kâse ve etrafta davetlilere bölüp vermek için gene billurdan küçük çanaklar, boynuzlar, abanoz, sedef kaşıklar ve hacılokumları bulunur, istiyenin istediği kokudan alabilmesi için gülyağı, misk yağı ve hacıyağı hokkalarının yanında fildişi hilaller hiç unutulmazdı.

Ya hediyeler, gene bu sofranın üstünde, hısıma akrabaya, eşe dosta dağıtılmak üzere sıralanmış bu Hac hatıraları ne sevindirici idi. Şerbetler içip, güzel kokular süren misafirler, sofranın üstündeki eşyadan hangisini isteyeceğini, hangisinde karar edeceğini bir türlü kestiremez, gümüş bilezikler, mercanlı yüzükler, deniz böceklerinden yapılmış gerdanlıklar, akikler, tesbihler, sürmeler, kınalar, minicik altın sânuberler..

Hacı tehniyeleri bazan yemekli de yapılır, hatta günlerce devam edeni olurdu.

Sonra Kandil geceleri de İstanbul'un günlük çehresini değiştiren vesilelerdendi. Bu gecelerde, günah damgası yemiş her türlü hareketlerden sakınılır, bu sakınma

ise, başı boş hislere nezaketli bir ihtar, ihmal edilmiş ruha da bir nevi tenbih olurdu; hudutsuz ihtiraslar duraklar, dargınlar barışır, içki içilmez, kumar oynanmaz, eğlenti yapılmaz, küçükler büyüklerin ellerini öper, büyükler küçüklere hayır dua eder, hülasa tövbe ve nedamet, gaflet meydanında koşan beşeriyetin yolunu keser ve ona kısa da olsa bir dinlenme fırsatı verirdi.

Bir esnaf, tacir ve memur semti olan Süleymaniye'nin bir de divitçiler çarşısı vardı ki, sırtlarını caminin avlusuna, yüzlerini Tiryaki çarşısının kahvelerine döndürmüş bir kırk küsur dükkân, yalnız İstanbul'a değil, bütün memlekete o birer sanat harikası olan pirinç, gümüş, abanoz divitleri hazırlardı. Medreselinin hem mürekkebini, hem de kalemini yanında taşımasını sağlayan divit, sırasında talebe kavgalarında da işe yarar, bir sebeple öfkesi başından aşıverdi mi bunu, belindeki kuşağından çekip arkadaş kafasına da indirdiği olurdu.

Süleymaniye'de bir de dökmeciler denen kaba sanatkarlar çarşısı vardı. Yüzü gözü kirli bakımsız çocuklar gibi bir sıraya dizilmiş bu isli, dumanlı dükkânlarda, kazanlar kaynar, kalıplar hazırlanır, tesviyeler yapılır, döküm çanakları temizlenir, yüksek hararetli potaların içinde su kesilmiş maden parçaları kalıplara dökülerek dondurulur; sanki bir aşk ateşinin tesadüfü lutfu ile erimişken, yeniden beşeriyet icablarının soğuk havasında katılan kimseler tavrı ile bu madenler de, demirse demir, çelikse çelik, tunçsa tunç olup kalırdı.

İstanbul Geceleri, s. 52 - 59

İkinci Murad'ın genç şehzadesi Mehmed Çelebi'nin dünya karşısında muvaffakiyetle geçirdiği ilk büyük imtihanı, Macar gaailesi üzerine tahtını babasına terkedip Manisa'ya çekilmesi ve orada kaldığı yedi seneye yakın bir zaman zarfında tacı tahtı unutup fikir ve san'at meydanında at koşturmasıdır. Eğer genç şehzade şahsî ihtiraslarına kolayca mağlup olacak bir terbiye ile yetiştirilmiş olsaydı, devlet adamlarının tedbir ve reylerine uyarak babasını kendi yerine çağırıp: "Eğer padişah siz iseniz devletin hizmet istediği zamanda istiğna göstermeniz pâdişahlık vazifesine aykırıdır. Eğer padişah ben isem, işte size emrediyorum, silah başına geliniz!" der, kendi arzûsuyla ikinci bir talebelik hayatını kabul eder ve enerjisini bir ilim ve san'at tecessüsüne çevirerek saltanat ve riyâset şevkini entelektüel ihtirasa ayarlayabilir miydi? Bâhusus ki babasının bir saltanat sevdalısı olmadığını biliyor ve onu tahtından atmak için bir mücadele değil, bir işaretin kâfi geleceğini de takdir ediyorken yine de böyle bir küçüklüğe yanaşmadı. Zîrâ oğul da baba gibi, başa geçmek için teşne değildi. Fakat ikisi de başa geçtikleri zaman, omuzlarına aldıkları mesuliyetin icabı üzre adım atan müstesnalardandı. Esasen baba da, oğul da yapacakları işi bilen ve inanan kimselerdi. Yüzde yüz muvaffakiyetlerinin sırrını dı bu şuurlu imanda aramak lazım gelir.

Zamana hükmeden kimselerin çoğu, riyaset ve hükümranlıkta en keskin şehveti duyarlar. Fakat baş olmak külfetini sırf kütlenin nam ve hesabına yüklenmiş olanlar için riyaset, bir vazife ve külfetten ibarettir.

Fâtih'in Manisa'da geçirdiği ikinci şehzadelik devresi, gerek kendisi, gerek Türk milleti için çok faydalı olmuştur. Zîrâ genç veliaht burada akademik bir hayat yaşamış Arapça ve Farsçayı çok mükemmel öğrenmiştir, bir rivayete göre Latince, Yunanca, Sırpça da çalışmıştır. En hoşu, istîdâdı zemininde gömülü olan tohumlara inkişaf imkânını sağlayacak vakti bulmuş, demlenmiş durulmuş, fikrî ve edebî istiklalini hazırlamış, kendi kendisiyle barış ve sulh yoluna gitmiştir. Tarihin doğru konuşan dudağından işittiği, kendini tanımayanın başkalarını tanımasına imkân olmadığı idi. Bu itibarla baba da oğul da hayat bilmecesini çözmüş olmakla bahtiyar kimselerdi. O hadiseleri manalandıran ve manevuyatın müdahalesine inanan insandı. Bir gaye ve vesileler sistemi olan tabiat, şuurlu ve organize sebeplerin bir araya gelmesiyle nasıl ahengini bulmuşsa, birbirine zıt sandığımız şeylerin de aynı maksada ayrı yollardan gitmekle vazifelenmiş olduklarını kabul edince, hadiseler ilmini tefsir ve tahlil de kolaylaşmış oluyor demektir.

İşte genç veliaht da bu ikinci şehzadeliğini sanki bir tabiat hadisesi imiş gibi kolaylıkla kabûl edip ondan sonuna kadar faydalanma yoluna gitmiştir.

Genç Mehmed Çelebi, zihnî ve rûhî faaliyetleri arasında muvazene kurabilmek gibi bir yaradılış imtiyazına sahip olduğundan, gayelerinin tahakkuku yolunda kendini hazırlarken, sistemli ve tasnifli çalışmıştır. "Mâhir üstadlar elinde süratle ilerleyen Padişah, kendi dilinden gayri beş dil konuşur veya anlar hale gelmiş, dünya tarih

ve coğrafyasını iyice öğrenmiş, Şark ve Garp kahramanlarının hayatları onun kahramanlık ve gayret hislerini kamçılamıştır. Astrolojideki hüneri de o zamanın heveslerivle izah olunabilir[1]." "Askerî terbiyesi de devrine göre çok dikkate şayandı. Yunanlı Phranza ki Padişah'ı tanıyordu, pek genç olarak tahta çıktığı zaman, ancak yaşlı ve tecrübeli kimselerde bulunabilecek bir hikmetle doluydu ve mahir bir kumandan gibi bir orduyu idare edebilirdi,[2]" der.

Böylece de Mehmed Çelebi'nin ikinci Manisa yılları çok verimli olmuş bu arada dünya cihangirlerinin hayatlarını etüd etmiş, tarihi mühimsemiş, Bizans tarihçilerinin bile dikkat ve hayranlığını çekecek kadar felsefe ve matematikte ileri gitmiş, eski Yunandan tercümeler yaptırarak okumuş, hulasa bir soluğunu dahî boş geçirmemiştir.

Bilhassa Jül Sezar ve İskender'e ait eserleri dikkatle takip etmiş, hayat ve icraatlarının doğru ve yanlış taraflarına parmak koymuş ve bu yaşanmış tarih maceralarının muhasebe ve yekunu, onu, plan ve sistem fikrine büsbütün bağlamıştır. Nitekim otuz senelik saltanatı devrinde, daima bir başlanacak işin planı ve bir bitecek işin endişesi ile yorulmuş, fakat ayarlı ve kıvamlı şahsiyeti, her zaman düzenleyici rolünü oynamış, bu devamlı faaliyet, idare ve karar anları en sert dönemeçlerde bile sükûnunu kaybettirmemiş, kazasızca sıyrılıp kendini de

(1) Gibbon, The Decline and Fall of The Roman Empire, cilt. 5, s. 420.

(2) The Turkish Empire, s. 54.

memleketini de kurtaracak liyakat ve iradesini sarsmamıştır.

Fâtih "daha ilk günlerde, kudretinin şuurunu taşıyan ve istediğini bilen hakiki bir devlet reisi olarak ortaya çıktı ve her şeyden evvel kendi muhitine kendi idealince düzen verdi. Parlak saray hayatına bedel herkesten kıymet istiyor, gözdelere tahammül edemiyordu. Gerçi devletin talihi ve büyüklüğü için yararlıklar göstermiş emeklileri eski rütbe ve makamlarında bıraktı. Fakat hakîkatte bu ihtiyarları siyasî müzakerelerle boşuna vakit geçiren ihtiyatlı ve modası geçmiş bir politikanın mümessilleri olarak uzaklaştırmak ve kendi çapında adamlarla cür'etli ve azimli bir çığır açmak planını taşıyordu.

Edebî ve Mânevi Dünyası İçinde Fâtih, s. 16 - 19.

İşte Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan, şevket ve azamet devirlerinin sonuna kadar Müslüman–Türk cemiyetinin içtimai ve iktiadi adalet yönlerinden vasıl olduğu ideal zirve, tarihi imrendirecek ve dünyaya örnek olacak kemalili bir seviyeye varmış bulunuyordu. Öyle ki, hudutları hemen de arz–i meskûna yayılmış olan imparatorluğun bütün müesseselerinde ve bilhassa amme vicdanında sarî ve carî olan şuur, hak ve adaletin mutlak hakimiyeti idi. Cemiyetin bu kadar derinden, bu kadar köklü ve sağlam olarak benimseyip hayata tatbik ve tercüme ettiği bu felsefe ise, beşerî–ilahî bir imanın, bir Allah buyruğunun tâ içinden sesleniyor ve bu yüzden de kendini kolayca kabul ettiriyordu.

Devlet ölçüsünde olsun, cemiyet ölçüsünde olsun, imparatorluk sathının müşterek ve hakim fikri, hak ve adaleti öne almış bir anlaış ve inanıştı. Onun için bir Beylerbeye,i bir Sancakbeyi, değil binleri aşan kapı hakkına hak emirleri dışında muamele etsin, tımarı ve zeameti çevresinde çalışan toprak işçisine, nüfuz bölgesi içinde bulunan kasaba ve şehir halkının hayat ve menfaat sahalarına tecavüz eylesin, bu alışılmış ve görülmüş muamelelerden değildi.

Gerçi her sınıfı birbirine karşı koruyan ve salahiyet hudutlarını tayin eden kanunlar, devrin icap ve ihtiyaçlarına hüvesi hüvesine uygundu. Lakin büyüğü küçük karşısında iffetli ve terazili bir muameleye mecbur eden, kanun heyulası değildi. Hatta sırasında hukuk mekanizmasının çakır pençe hükümleri, lüzumsuz ve işe yaramaz bir madde gibi, zihinlerin kapısı dışında kalır, vicdanlarda saltanat süren ancak imanın icapları ve raipsiz buyrukları olurdu.

İnsandan korkan insanı aldatabilirdi. Fakat Allahtan korkanın onu aldatmaya kalkışmasına imkân yoktu. Bu yüzden görenek ve geleneklerle el ele vermiş bir hak ve adalet anlayışı, cemiyete insaf ve muhabbetle yumuşamış âdil ve müsavatçı bir nizam getirmişti. Onun için, usta çırağını bin can ile yetiştirip adam etmeye kendini borçlu sayar; onun için hoca talebesine nesi var nesi yoksa aktarmayı bir ibadet bilir; onun için zengin fakirin elinden tutar, zekât der, sadaka der, fitre der, fidye der verirdi. Onun için, efendi kendi bendesine bende olurcasına şefkat göstermeyi bir iman vecibesi, bir iman borcu tanırdı.

Bir çini kârhanesinde, bir halı tezgahında, çarşıda pazarda ticaretle sanayide, iş veren ile iş alan, biribirlerine diş bileyen iki kutup, zıd menfaatlerin çarpıştığı iki ayrı zemin değildi. Aksine, iş sahibinden, en basit yardımcısına kadar her fert, yekpar bir vücut, ayrı kalıplara bölünmüş tek adam duygusu içinde idi.

Şüphe yok ki eskiden de iş verenle iş alanın arasındaki muamele, bir menfaatler mübadelesi idi. Ne ki, bu karşılıklı faydalanmanın içindeki hakim unsur, her iki tarafın da birbirlerini koruyan, kalkındıran ihsan, mürüvvet ve sevgi sermayesi idi. Bu yüzden de çorbacı ile ırgat arasındaki menfaatleşme fiili, denize düşmüş bir damla su gibi eriyip yok oluyor ve ortada iki tarafı birbirine perçinleyen tatlı, latif ve engin bir iştirakçilik kalıyordu. Onun için çırak ustasına: "Ustacığım, paran yoksa bu gün haftalığımı verme" diyebiliyor, usta ise: "Olmaz oğul, olmaz, anan hasta imiş sana ayrıca ilaç parası da vereceğim" diyebiliyordu.

İbrahim Efendi Konağı, s. 140 - 141

Fetihten sonra Türkleşiveren Üsküdar'a bir kültür, sanat ve ticaret diyarı dense revadır. Devamlı gelip giden kervanlar yüzünden iş hacmi ve ticaret imkânları gün günden artan şehir, bir yandan da devamlı îmar ve îtibar gördüğünden, kısa zamanda bir âbideler diyarı halini alıvermiş, hükümdarların, vezirlerin, emirlerin ve halkın el birliği ile yapılan câmiler, mescitler, çeşmeler, sebiller, kütüphaneler, saraylar, kervansaraylar, sahilsaraylar ve bedestenler ile bir dilber vücud gibi süslenip bezenmiştir.

Evliyâ Çelebi'nin anlattığına göre, XVII. asırda şehir, bağlık bahçelik dokuz bin yalı, köşk ve evi bağrında yaşatıyordu. "tahrîri melâl verir" diyerek sayıp bitirmeye muktedir olmadığını söylediği bu köşk ve yalılardan Salacak'a ve Doğancılar'a uzanan kısımda bulunanların ancak birkaçını şu tertîb üzre zikreder: Ayşe Sultan Vâlide-i Atîk Sultan, Hanzâde Sultan, Hacı Paşa, Ak Mehmed Paşa, Nazif Paşazâde Cinci Hoca, Aslan Ağa, Piyâle Paşa ve yakın zamanlara kadar gelen Tırnakçızâde yalı ve saraylarından başka, sivil mîmârî alanında da at koşturmuş olan Sinan'ın elinden çıkmış daha neler, niceler, hep bu pastoral medeniyet tablosu üstünde kök salıp boy atan âbidelerdi.

*

Büyük seyyahın hakkı vardır. Çeşitli medeniyetlerin üst üste tabakalaşıp yığıldığı Üsküdar'ın yalnız Türk tarihi boyunca giyip çıkardığı kaftanları, bugün bir izi bir parçası dahî kalmamış o müstesna libasları sayıp sıralamaya kalkmak istesek gerçekten de insana, "tahrîrinden melâl gelmemesi" kaabil değil..

Hangisini, hangi birini dile getirmek mümkündür? Şemsi Paşa Kasrı'nı mı? Şerefâbâd Kasrı'nı mı? Kavak Kasrı'nı mı? Yoksa Şehid Ali Paşa, ya da İbrahim Paşa Sarayı'nı mı? Kanûnî Sultan Süleyman'a, İkinci Sultan Selim'e ve nihayet Üçüncü Sultan Murad'a musahiplik yapmış olan Şemsi Paşa, dün de bugün de yarın da Üsküdar sahillerinin şanı şerefi, iftiharı ve gururu olmuş

ve olacak camiini yaptırdıktan sonra, bir de kasır, daha doğrusu sahilsaray yaptırmıştı.

Esasen Üsküdar kıyıları ile Doğancılar sırtları, şehrin eski sahip ve sakinleri tarafından da rağbet görmek suretiyle köşkler, saraylar ve bahçelerle giyimli kuşamlı, süslü ve bakımlı idi. İmparatoriçe Théodora'nın ve İmparator Elexis'in Haraeum Sarayı ve bahçeleri, bir zamanlar, bu toprakların haklı ziynetlerinden olmuştu. Fakat Bizans'ın son kargaşalık ve bilhassa çöküş devirlerinde Üsküdar'ın da yıldızı sönmüş ve şehir, küçük bir kasaba seviyesine düşmüştü. Bu sönen yıldızın yeniden canlanması fetihten hemen sonra ilk alametlerini göstermiş ve sür'atle de inkişâfını tamamlamıştır.

İlk Türk eserlerinden biri, kılıç Müslümanı olan Rum Mehmed Paşa'nın camiidir. Fâtih devrinin bu harîs ve gaddar veziri, serdar olarak gittiği Karaman ve Konya'da zulmü ve zorbalığı o derece ileri götürmüştü ki kılıç ve kırbaç altında sürgün edilen mazlumların sesi tâ İstanbul'a kadar gelerek, paşayı işinden edip merkeze kadar getirtmişti.

Hey gidi insanoğlu... Birkaç günlük ikbâl için bu hiyanetler bu cinayetler değer mi?

*

Üsküdar'ın yüzü, 1555'de Kanûnî'nin yazlık sarayı ile bir kere daha gülmüştür.

Sonra aynı saray, Üçüncü Sultan Murad tarafından esaslı tamir ve ilaveler görmüş ve 1634'te de Dördüncü

Sultan Murad, Bağdad dönüşü hatırası olarak burada da bir Revan Kasrı yaptırmıştır.

Fetihten bu yana, gelişip serpilen bir taze kız gibi, her devirde bir başka güzellikle göz kamaştıran İstanbul, bu gözde semti ile de ne kadar öğünse yeri idi.

Zaman oldu ki o dillere destan Şemsi Paşa Kasrı'nın adı Şerefâbâd oldu. Neden oldu? Yıkılıp bir yenisi mi yapıldı, yoksa ilaveler ve yeni yeni kasır'lar ile mi büyüdükçe büyüdü, serpildikçe serpildi? Harem ile Salacak arasını tutan kademeli mevki, dillere destan o Üsküdar Bahçesi İstanbul'un ayna gibi yüzüne baktığı dilber kıyı...

Muhteşem Süleyman'ın, muhteşem mimarı Sinan, Haydarpaşa'ya doğru ağır ağır kıvrılarak bir yarım daire yapan bu baha biçilmez sahilde İstanbul bahçelerinin belki en saltanatlısını, en ağır başlısını meydana getirmişti. Servilerin, çamların, çınarların arasına oturtulmuş bu saray bahçesinin şurasına burasına yerleştirilmiş daha ne kadar küçük kasırlar, daireler vardı: Kâşili Mehmed Paşa Kasrı, denize bakan müteaddit kasırlar, Harem tarafının has odaları, şadırvanlı, direkli dîvanhâne, camekanlı hamam, Bülbül Kasrı, Sultan Ahmed Kasrı, valide sultana ait kış odası, kafesli köşk, dârüssüâde ağasına ait daire, has oda... Yine Sinan'ın zevki mahsulü olan Haydarpaşa Bahçesi'ni tepeden seyreden Kavak Kasrı ile, Kavaklı Bahçe ve Karlık Bayırı Kasrı hiç unutulur mu?

*

Dördüncü Sultan Murad devrinin Revan Köşkü'nü gezen Du Loir, sarayı şöyle anlatır: Saray, tavanları İran üslûbu yaprak şekli nakışlar ile süslü müteaddid daireden ibaretti. İç duvarlarda siyah çiniler kaplı idi. Dairenin birinde, duvarlar tamamıyla aynalarla örtülü idi, tavanda da mücevherle süslü bir avize asılı bulunuyordu. Sultan Murad'ın ok ve mızrakla delmiş olduğu demir parçaları mevcuddu. Bahçede ise padişahın yalnız yaz mevsiminde oturduğu muhteşem bir kasır vardı. Kasrın içindeki çeşmeden etrafa dökülen sular, sıcak havaların ne hoş serinleticisi idi.

Kanûnî Sultan Süleyman'dan yüz sene sonra (1655) Dördüncü Sultan Mehmed zamanındaki Üsküdar'dan bahseden Jean De Thevenot, padişahın Üsküdar'da son derece güzel bir sarayı ve bu sarayın da fevkalade latif bahçeleri olduğunu, Boğaz sahilinin birbirinden güzel birbirinden muhteşem binalarının ve bahçelerinin burada da devam eylediğini anlatır.

*

Bir de Üsküdar'ın şimale dönük sağrısında, sanki bu sırttan Boğaz'a selam ve peyam yollar gibi bakan Ayazma Bahçesi vardı. Derler ki, bir Hırvat esir olarak Osmanlıların eline düşen, düştükten sonra da devrin muhteşem hükümdarı Kanûnî Sultan Süleyman'a damat ve sadrazam olan Rüstem Paşa, tahtın bir adım gerisindeki bu kudretli adam da burada bir kasır yaptırmışsa nasıl çok görülür? Elbet ki bir vezir-i âzamın, hele damat olursa bahçesi de

bağı da, sarayı da, hazineleri de, imparatorluğun ikinci adamına yakışacak ölçüde olmak gerekti.

Amma o adam, o cenkler kazanmış, devlet idare etmiş gerçekten kudretli vezir, ne olurdu büyük zekasını, dirayetini, ferasetini, başta kendi, bir zümrenin menfaati adına kullanacağı yerde, devletin ve milletin yararına nezreden bir civanmerd olsa idi... Bir asil ruh bir feragat bir temiz iman, yolunun yoldaşı bulunsaydı, hiç, karısının anası Hurrem Sultan'la Osmanlı tahtının karabahtı olan o meş'um kadınla elele verip Şehzade Mustafa'ya kıyabilir miydi? Yiğit şehzadenin ölüm fermanı kendisinin ve padişah karısı olan kayın validesinin ihtiraslarından gayrı hangi devlet menfaati için tezgahlanıp hazırlanmıştı.

Koynunda padişahın mührünü taşıyan bir vezîr-i azamın, her şeyden evvel ölüm korkusunu ve dünyalık ihtirasını yenmesi gerekti. Ergeç herkesin kapısını çalacak bu davetçiyi biraz daha geciktirmek için bunca entrikalar, habasetler, koca bir milletin geleceğine malolacak bu hıyanetler, cinayetler reva mı idi?

Vezîr-i âzam Rüstem Paşa'nın defteri tutulmayacak kadar servet sahibi olması reva idi. Zira devir, yalnız Rüstem Paşaların yüzüne gülen bir devir değildi. Şehirli de kasabalı da köylü de, refah ve dirlik içinde, attığını vuran, istediğini tutan bir topluluk ve bolluk ile mes'ûd idi.

Bugün bir tahta iskemle, bir cam bardak, bir basit kilim ne ise, o devirlerde de yaldızlı taht, altun leğen, gümüş kâse o idi. İstila, fütuhat ve ganimet asırlarının

artık gözümüzde büyüttüğümüz refahı ve o refahın gerektirdiği hayat şartları, o zamanların günlük ve tabii icapları arasında bulunuyordu.

Şadırvanlı avlular, selsebilli odalar, zümrüt kakmalı duvarlar mücevherli tahtlar, atlaslar, kemhalar, kadifeler ve çuhalarla döşenmiş divanhaneler, bugün için bir masal sanılan bütün o ihtişam ve bolluk, aslında o devrin harc-ı âlem ve mühimsenmez çizgilerinden başka bir şey değildi.

*

Üsküdar'ın can yakan bir güzel gibi, gözünü gözünüze dikmiş âbidelerinden biri de, şüphe yok ki Kanûnî Sultan Süleyman'ın kızı ve Rüstem Paşa'nın karısı Mihrimah Sultan'ın hastahanesi, medreseleri, misafirhanesi, imareti ve mektebiyle İskele Camiidir.

Boğaziçi'nde Tarih, s. 383 - 387

MİSYONERLERİ ŞİKAYET..

Katolik mezhebinin ruhani reisi ve Hıristiyanlık âleminin merkezî otoritesi olmanız dolayısıyla, mensup olduğunuz kiliseden veya başka mezheplerin kilise ve teşkilatlarından sadır olan şöyle veya böyle hareketlerde de son müracaat mercii siz bulunuyorsunuz.

Son diyorum. Zira meseleyi size kadar getirmeden evvel, İslam âlemini ve bilhassa biz Türkleri, propagandistleri, broşürleri, kitapları, mektepleri ve çeşitli vasıta

ve imkânlarıyla rahatsız eden milletler ve kıt'alar arası misyon teşekküllerinin kulağını büktük ve asırlar boyu tekrarlanmış olan Haçlı Seferlerinin, bu defa da vicdanlara ve imanlara teveccüh etmiş olmasından acı acı şikâyet ettik. Dinleyen olmadı; hatta ikazlarımız aksi tesir gösterdi.

Papa Hazretleri! Biz Müslümanların, tâ İslamiyetin zuhurundan beri, imanlara musallat olmuş böyle iptidaî ve zararlı bir teşkilatımız olmamıştır. Çünkü, Kur'an-ı Kerim açık olarak; "Senin dinin sana, benim dinim bana!" diyerek büyük bir tolerans ve liberalizm ile herkesi kendi imanı ile başbaşa bırakarak meseleyi kökünden halletmiştir. Tarih söylüyor: Onbeşinci asırda Jean Hunyad'a soruyorlar: Eğer Balkanları istila etmeye muvaffak olursan Ortodoksları ne yapmayı düşünüyorsun? Ne kadar Ortodoks kilisesi varsa hepsini Katolik kilisesine çevireceğim, diyor. Aynı sual, Fâtih İkinci Sultan Mehmed'e sorulduğu zaman: "Her kilisenin yanına bir cami yaptıracağım. İsteyen ona gitsin, isteyen buna.." diye cevap veriyor.

Müslüman Şarkı temsil eden İstanbul Fâtih'inin zihniyeti ile Hıristiyan Garbı temsil eden Jean Hunyad'ın zihniyetinin iki canlı misali şunlardır: Latinler Bizans'ı ele geçirip elli küsur sene süren hükümranlıkları içinde, dindaşları olan Ortodokslara reva gördükleri zulüm, hakaret, yağma ve tasavvura sığmaz habasetlerle, imanlarının yüzüne silinmez bir leke sürmüşlerdir.

Fâtih ise, Garbın bir türlü görüp kabul etmek istemediği bir medenî ve insanî tutum ile, esirlerinin hayatını da hürriyetini de iade etmiş ve cemaat işlerini yeniden teşkilatlandırmak, daha doğrusu olduğu gibi muhafaza etmek suretiyle, vicdanî ve içtimaî meselelerinin halli işini, Patriklik asasıyla beraber Gennadios'un eline vermiştir. O gün bugün de aynı müessese aynı imtiyaz ve aynı rahatlık içinde yaşamakta, hatta çok zaman çizmeyi de aşıp haddini ve hududunu tecavüz etmektedir.

Misyonerlik Karşısında Türkiye, s. 9 - 10

Balkan Harbi:

İtimat reyi alamayan Said Paşa kabinesinin düşmesiyle, iktidar, muhalefetin eline geçmiş ve Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabineyi kurmuş bulunuyordu.

(Halaskârlar) adını taşıyan ve gene askerlerden mürekkep olan bu grubun da, ismiyle hiç alakası yoktu. Zira onların da memleketi battığı çukurdan kurtaracak ve iktidarları ne bilgileri ne de programları vardı.

İşte, iç siyaset bir kör döğüşü halinde başsız ayaksız yuvarlanıp içten içe yıkılırken, efendileri Rusya'nın tertip ve kararıyla açılacak olan bu Haçlı Seferi'nde Bulgarlar, Romenler, Sırplar, Ulahlar ve Yunanlılar birleşiyorlardı. Aralarında çıkacak ihtilaflar için de Rusya'yı hakem seçmişlerdi.

Ama ne çare ki yaklaşan barut kokusunu, iktidarın da muhalefetin de duyduğu yoktu.

Bir yandan Avrupa devletleri statükonun muhafaza edileceğine dair teminat verirlerken, Balkan İttifakını hazırlayan Rusya'ya gelince, Sazanof'un diliyle harp ihtimallerini yalanlayarak oyalama politikası kullanıyordu. Hele Bulgar ve Sırp krallarının İstanbul'u ziyaretleri, bu safdil ve zavallı politikacılarca, adeta bir sulh teminatı olarak kabul edilmiş bulunuyordu.

Fakat gün olup Balkanlardaki kıpırdama anlaşılınca, bu defa da, "onlar ister de biz istemez miyiz?" pozuna giren iktidar, sözünü gene ayağa düşürmüş, halkı heyecanlandırıp coşturma yoluna gitmiştir.

*

Balkan Harbi başlamadan evvel, Almanya'nın Bağdad demiryolunu alması münasebetiyle, Cermen nüfuzunun Türk topraklarına, oradan da Süveyş'e yaklaşmış olması yüzünden, İngiltere'nin Şark siyaseti değişmiş bulunuyordu. Berlin Konferansı'na kadar Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü müdafaada millî menfaatini bulan İngiltere, siyaset platformu üstünde dişli tırnaklı rakibi Almanya'yı bulunca, birden dön-geri edip Fransa ile birleşmişti. Fakat Alman tehlikesine karşı bunu da kafi görmeyerek, Hindistan için en büyük rakip saydığı Rusya ve Japonya ile Uzak Şark üstünde girişiği pazarlık sonunda, Osmanlı toprakları mevzuundaki taleplerinde Almanya ile anlaşamamış olan Rusya'yı da kazanarak "İtilâf-ı Müselles"i meydana getirmişti.

İşte bir yanda bu üçlü anlaşma kurulurken diğer taraftan da, bunun reaksiyonu olarak birleşen Almanya, Avusturya, Macaristan ve İtalya, imparatorluğun taksiminde aslan payını almak üzere süngü-tak vaziyetinde ve tetikte bekleyerek "İttifâk-ı Müselles"i vücuda getirmişlerdi.

İşte siyasî vaziyetin bu kadar gergin ve idareye muhtaç olduğu en nazik bir devirde, iç politikanın acemî aktörleri, Sultan İkinci Abdülhamid'i tahttan almak gibi fahiş bir hata işlemiş bulunuyorlardı.

İttihatçılar, yıktıkları idarede ne kusur bulmuşlar, neyi düzeltmişlerdi? İktidar sarhoşluğunun cesaretiyle, siyasî, idarî ve içtimaî her müesseseyi alt üst etmişlerdi. Bilhassa idarî mevzuda alınan hatalı kararlar, imparatorluk câmiasında tehlikeli bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bir taraftan Yemen, Makedonya, Arnavutluk ve Irak gibi her bakımdan yekdiğerine benzemeyen ülkeler ve sakinleri, basmakalıp bir idare kaftanının içine sokulmakla, ateşin külleri eşelenmişti. Diğer taraftan da daima farklı idareye alışmış Dersimlilerin, Horanlıların imtiyazları, toptan iptal edilmişti. Suriye büsbütün küstürülmüş, kısa zamanda, bütün ağırlık, en yorgun ve iktisadî bakımdan en zayıf olan Türk unsurunun sırtına yüklenmişti. Bir çok yerlerde isyanlar, ihtilaller, kanlı mihraklar halinde kol kol alevleniyor, millî kuvvetlerimiz ise bu uğurda eriyip gidiyordu.

Dış siyasetimize gelince gayet mağrurane idi. Bosna-Hersek, Bulgaristan, Girit, Mısır ve Cezayir meselelerinde sulh sever ve uysal davranmak suretiyle vakit kazanmak yoluna gidilmemişti. Avrupa umumî bir harbe

doğru gidiyordu. Fakat Meşrutiyet idarecileri, değil bunu, çığ gibi üstlerine gelmekte olan Balkan tehlikesini dahi göremiyordu. Zîra devletin bir sandalyesine karşılık bütün idealler sükut etmişti. Parlamenter rejim artık bir hayaldi. Şimdi bu cahil liderlerin idare ettiği memleket, kanlı bir meydana dönmüştü. İttihatçıların galebesini sağlayan ordunun, siyaset ağı içine düşürülerek hiziplere bölünmüş olması, belki de göze görünen tehlikelerin en büyüklerindendi.

Meşrutiyet, esasen orduyu zayıf düşürmüştü. İşte, başsız kalan ve birbirine düşmüş olan iktidar ve muhalefetin kıyasıya mücadelesini fırsat bilen Balkanlı devletler, sırtlarını Rusya'ya vererek, kılıcı kınından çıkardılar. Böylece de Balkan Muharebesi fiilen başlamış oldu.

* * *

Memleket, bu harbe ne siyasî ne de askerî bakımdan hazırdı. Gerçi Osmanlı imparatorluğu Balkanlı devletlerle muharebe ediyordu. Fakat aslında bu muharebe, Ruslarla olduğu kadar, Garplılarla da yapılmakta idi.

Devleti idare edenlerin affedilmez kusurları vardı. Mesela asırlar boyu daima imparatorluğun lehine netice vermiş olan kilise ve mezhep ihtilaflarını bir kalemde hal yoluna giderek birbirinin gözünü oyan Balkan Hıristiyanlığını dost ve kardeş edivermişlerdi. Sonra Girit mevzuunda bir anlaşma zemini aranıp Yunanlılar Balkan ittifakından çıkarılamamış, Sırbistan'ın bile bir askerî anlaşma arzusuyla devlete kur yaptığının farkında olunamamıştı.

Hele harp başlamadan evvel birbirini takip eden siyasî, askerî ve idarî hatalar, Türk tarihinin ibret ve dikkatle üstünde durması gereken acı hikâyelerdendir. Şöyle ki: 1910'da Yunan sefiri Panos, Bulgar ve Yunan münasebetlerini yoluna koymuştu. 1911'de ise Osmanlı Devleti parti mücadelelerinin vebali altında ezilirken, Bulgarlar ve Sırplar anlaşmış bulunuyorlardı. Gene aynı sene, Bulgar veliahtı, Prens Boris'in sinni rüşte varması şerefine yapılan şenliklere bütün Balkan hükûmetleriyle Yunan veliahtının iştiraki de çok manalı idi. Bunu da anlayan olmadı. Ve nihayet Bulgar - Sırp anlaşması resmen ilan edildi.

1912'de Bulgar başvekili Koşof ile Yunan sefiri Panos arasında da Bulgar - Yunan anlaşması imzalanmıştı.

Şu da var ki Sırbistan'a, Adriyatik demiryolu meselesinde müsait davranılıp dostluğu temin edilmemiş ve Karadağlıların da aidatı kesilerek Malisor Katolik Arnavut isyanına sebep olunmuştu.

Yunanlılarla mutlaka anlaşmak lazımdı. Zira Averof zırhlısı Türk donanmasının yolunu kesmiş durumda idi.

Diğer tarafta İtalya, Adaları birer ikişer alırken, İttihatçılar Meclis feshedip yeni seçimlere gidiyor, sanki düşman içerdeymiş gibi iktidarla muhalefet, birbirinin kanını içmekle etrafını göremez hale gelmiş bulunuyordu.

Türk - Rus Münasebetleri ve Muharebeleri,
s. 252 - 255.

ÇÖKERTİLEN TEMEL KIYMET: AİLE

Çamlıca'daki evimiz küçük olmakla beraber şirindi. Gelenimiz gidenimiz hemen hiç eksik olmaz, renkli ve hareketli bir hayat çarkı durmadan döner dururdu.

Lakin bazan arkadaşsız kalarak sıkıldığım da olmaz değildi. **Hüseyin Fikri Efendi** isminde âyân azasından bir köşk komşumuz vardı. Bahçelerimiz bitişikti.

Bu varlıklı aile ile orada komşu olmadan çok evvel, büyüklerimiz arasında, bir dostluk münasebeti mevcuttu. Şehrin muhtelif yerlerinde, Bebek'te, Ada'da köşkleri ve yalıları olduğu için Çamlıca'ya pek seyrek gelirler, onun için de evlerinde bekçi kalırdı. Fakat bahçeleri bizimkinden çok büyüktü. Ağabeyimle ben, bu ucu bucağı olmayan bahçede oynamaya, köşk sahipleri tarafından izinli idik. Ve canımız istedikçe de aradaki yarım metrelik duvarı aşar, havuzların kurumuş lakları ve köprüleri üstünde, bazan da çamların altında oynardık. Fakat ağabeyimin içi sıkılarak Kısıklı'ya, arkadaşlarının yanına gittiği çok olur, ben de koca bahçede ekserî yapayalnız kalırdım. En büyük eğlencem ağaca çıkmak olduğu halde Hüseyin Fikri Efendiler'in bahçesindeki ağaçlara çıkmıyordum. Zira mal sahiplerinin bahçelerinde oynama iznini iyi karşılayan büyüklerimiz bize:

— İstediğiniz gibi dolaşıp oynayın, fakat meyvelere, çiçeklere el sürmeyin. Çünkü size yalnız oynama müsaadesi verdiler. Habersiz, izinsiz başkalarının malına el uzatmak haramdır, demişlerdi. Onun için de, meyvelerini toplayamayacağım ağaçlara ne diye çıkacaktım.

Fakat ben, bizim hududa yakın bir ağacın meyvesini çok merak ediyordum. Yaprakları da, tanıdığım ağaçların yapraklarına pek benzemiyordu. Önce yeşil olup sonra sararan, nihayet pembeleşip moraran meyvesini ise hiç tanımıyordum. Rağbet edip toplayan olmadığı için de olgunlaştıkça düşüp düşüp yerde çürüyordu. Evde bahsetsem "Çocuk istiyor.." diye dışardan alıp getirecekler, mahcup olacaktım.

Böylece yıllar geçti. Sonunda adını da tadını da öğrendim. Üvezmiş. Acaba o zaman komşunun meyvesini çalıp yeseydim, zevkim bugünkünden fazla mı olacaktı?

Ama marifet benim değildi. Bu, komşunun hududunu geçme pasaportumuzu tasdik eden anamın, babamın kafamıza armağan ettikleri büyük emanetti. Bu hususta onların hoş görürlüğü, hele teşviki olsa idi, pekala da komşunun üvezlerini yer, hatta: Toplayan yok ki, nasıl olsa çürüyüp gidiyor.. diye, kendimi tezkiye bile ederdim.

Aradan zamanlar geçti. Şehrin içinde büyük bahçeli son İstanbul konaklarından bir konağın sahipleri aile dostlarımızdı. Evin yaşlı hanımefendisinin bütün zevki, bahçesinde çiçek ve meyve yetiştirmekti. Fakat bir sabah kalktığında, ağaçların çırıl çıplak kalmış olduğunu, o itina ile yetiştirdiği meyvelerin meçhul kimseler tarafından toplanmış bulunduğunu görmez mi? Konağın hemen yakınında Vakıflar İdaresi'nin oda oda kiraya vermiş olduğu bir medrese vardır. Hanımefendi, hem üzgün hem

kırgındır. Buranın sakinlerinden, şüphe ettiği bir ailenin kapısını çalıp keyfiyeti anlatır ve:

— Meyvelerim olduğu zaman hepinize sepet sepet vermiyor muyum? Yapılır mı bu iş? diye serzenişte bulunur.

Fakat hırsızlık töhmeti altında tutulan çocukların annesi, suçu derhal reddederek:

— Vallahi hanımefendi, bu işi mutlaka başkaları yapmıştır, benimkiler üç gün evvel Yenibahçe'ye erik çalmaya gitmişlerdi, daha gelmediler, der.

Haram ile helali, doğru ile eğriyi, güzel ile çirkini, mektep sıralarına oturmadan öğrenen bir nesil ne kadar bahtiyardır. İşte kütlelerin mukaddes bir zincir halinde birbirine emanet ettiği bu terbiyeyi devam ettirmek, Türk ailesinde bir iman borcu idi. Onun için de aile, Türk fikriyat ve ahlakının bir mecellesi olmuştu. Bu yüzden de Müslüman - Türk'ün tarihi düşmanları bu temel değere nişan aldılar, onu vurdular ve devirdiler.

Bir Dünyadan Bir Dünyaya, s. 96 - 98

SELÇUKLU MEDENİYETİ

Medeniyet hisde ve fikirde başlar, hareket ve aksiyon olarak ifadelenmekle şekil ve suret kazanır. Selçuklu medeniyeti de, Büyük Selçuklu Sultanı'na bağlı olan emîrin idaresindeki feodal imparatorluğun müstakil bir parçası olan Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nı kurmakla,

Türk tarihi içinde bir Türkiye tarihinin başlangıcı olmuştur ki, Hulefâ-i Râşidîn, Emevî, Abbâsî, Fâtımî ve Endülüs Arap Devletleri'nden sonra; Suriye, Mısır, Şimalî Afrika, Irak, İran, Türkistan ve Azerbaycan'ın geniş ülkelerini İslam dünyasına katan Türk kavmi, Akdeniz medeniyeti havzasına girip Helen, Latin, Cermen ve İslav kavimlerinin temasıyle de döl alıp döl vermek suretiyle, dünya tarihinde yeni bir safhanın açılmasına sebep olmuştur.

İşte bu siyasi ve coğrafî şartlar içinde gelişen Selçuklu Medeniyeti'nin de hars bakımından Arap ve Acem kültürü ile kaynaşması, birkaç noktadan zarurî idi.

Halk ve edebiyat dilleri Farsça ve Arapça olan geniş ülkelerin, devlet sınırları içinde oluşu, bunun başlıca sebeplerinden biridir.

Türkler'in asırlar evvel Orta Asya'da, kendilerine has bir dinleri, dilleri ve medeniyetleri mevcuttu. Göçler, askerî, siyasî ve iktisadî temaslar yüzünden farklı medeniyetlerle temasa girmiş olmaları, dil, din, medeniyet değiştirmelerine sebep olmuş, bunun neticesi olarak da her medeniyet, Türk Dili ve Edebiyatı'nda tesirini göstermiştir.

X. ve XI. yüzyıllarda, geniş manasıyla İslam medeniyeti camiasına giren Türkler, bu arada coğrafî ve siyasî hakimiyetleri yüzünden Arap ve Fars Edebiyatıyla sıkı sıkıya temasta idiler. Siyasî birliğe sahip olmayan İran'ın İslamiyet'ten evvel, içtimaî düzensizliklerine rağmen, zengin bir geleneği, göreneği ve bir edebiyatı vardı. Bilhassa,

muhteşem bir saray teşrifatı ve nizamı mevcuttu ki, Türkler Cenub'a ve Garb'a doğru ilerlerken, İran'ın bu göz kamaştıran medeniyet ve an'anesiyle temasa geçtiklerinden; bu medeniyet ve müesseseler tamamen Türkler tarafından benimsendi.

İntibak sistemlerinin yumuşaklığı ile tarihe isim veren Türkler, Arap ve Fars kültürüne meyil göstermekte pek de haksız sayılamazdı. Zira henüz ümmet zihniyetinin hakim olduğu bu çağlarda, dünya, millî şuur diye bir farklı anlayış tanımıyordu. Hatta Garp'ta, tâ XVII. asra kadar bu kültür geleneği devam etmiş, fikir dilinde İncil'e bağlı olarak Latince ve edebiyat dilinde de Yunanca, an'ane gereğince kullanılmıştır.

İslam medeniyeti halkasındaki Türkler'de aynı geleneğin tabiî bir icabı olarak, mühim eserlerini Arapça ve Farsça yazmışlardır.

Türkler'i, karşılarına çıkan bu medeniyet müesseseleriyle intibak ettirici sebeplerin biri de, henüz kılıçlarının işi bitmemiş, devletlerinin tabii hudutları çizilmemiş olması idi. Onun için de, tarihin bu en şöhretli ve aksiyoncu kavmi, teşkilatçılıkla vakit geçirmek istemiyordu. Böyle olmakla beraber, bir Akdeniz medeniyeti kurmak yolunda olan devlet, içtimaî ve edebî müesseselerinin gelişip genişlemesi lüzumunu da duyduğundan, Fars Edebiyatıyla Arap Dilinin zaferinden korkmadı. Onun için de etekleri altına aldığı bu kavimlerden her ne beğendiyse çekip kendine mâl etti.

Şu da var ki Asya'dan akan Türk seli, Fars'a, Irak'a, Azerbaycan'a yayılarak Anadolu'yu geçerken, Uygur yazısını getirmemiş olduğundan, kendi seslerini yeni zarflar içinde ifadelendirmek lüzumu karşısında kalmıştı.

Resmî dilde Farsça'yı kabul edecek kadar ileri giden Anadolu Selçuklu İmparatorluğu'nun çöküşüdür ki, bu hudutsuz cesareti kırdı ve Türkçe, başlıca Karamanoğlu Mehmed Bey'in davranışı ile yaşama kudretini ileri götürdü. Nihayet Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile de, kaybettiği tahtına yeniden geçip oturdu.

Daima göz önünde bulundurulmak icap eden bir nokta da, Türk Dili mevzuunda tarikat müessesesinin oynamış olduğu mühim roldür.

Asırlar boyu Türk Dilini nefesleri, ilahileri, kasideleri, naatları ile terennüm edip halk arasına çok geniş ölçüde yaymış olan bir tasavvuf edebiyatı ve tekkeler olmasaydı, Türkçe'nin, değil işlenmiş bir lisan olması, yaşaması dahi müşkülleşirdi. Ancak tarikat müessesesinin himmetiyledir ki kısa hece ile uzun heceyi kaynaştıran Anadolu Türkçesi, komşu milletler ile olan çeşitli temaslar yüzünden renkli ve âhenkli bir dil olarak inkişafına devam etmiş ve etnoğrafik bir varlık olmaktan kurtulmuştur.

Cemiyet içinde büyük - küçük merkezler halinde faaliyet gösteren tekkeler ve tasavvuf muhitleri, bir yandan halk vicdanını durultur, halk imanını parlatır, kütlenin eline adaletten, insaftan ölçüler verirken, diline ve gönlü-

ne de Oğuz Ata'nın sesiyle karışmış Muhammedî bir şevk ve huzur vermiştir. Şu halde bu ocakları parlatan erler ve erenleri, Türk tarihinin medeniyet kahramanları saymak yerinde olur.

Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, c. 1, s. 84 - 86.

Bilindiği gibi Şark medeniyeti, Asya'da binlerce yıllık mazisi boyunca İran, Hind, Çin ve Türk devletlerinde çeşitli ifadesini bulurken, Rus stepleri de dahil, bütün Avrupa, baştan başa cehaletin ve karanlığın girdabında bocalamakta ve feodalizmin kamçısı altında bir forsa hayatı yaşamakta idi. Zira aklî bir medeniyet kurucusu olan eski Yunan, çoktan çökmüş, Garbî Roma iflas etmiş, Şarkî Roma ise satvet ve istila çağını kapıyarak müdafaa safına geçmişti.

Müslüman Şark'ta ise, Şam gibi, Bağdad, Endülüs ve Mısır gibi irfan ve medeniyet merkezleri kurmuş olan Emevîler, Abbasîler, Fâtımîler hatta Memlûkler hüküm sürmekte; kültür ve medeniyet şahikaları vücuda getirmekte idiler.

Ne ki, ilk asırlarda mûtedil bir ümmet zihniyeti ile fikirde, sanatta, ekonomide ve sosyal hayatta tek vatan haline gelmiş olan İslam âlemi, gün olup birliğini tehdit eden çeşitli tazyik ve maksatlı cereyanların buhranları içinde kıvranmaya başlayınca, yapıcılığını ve yaratıcılığını kaybedivermiş, böylelikle de aktif ve hamleci seviyesini muhafaza edemediğinden, gerileme ve cehalete doğru başaşağı düşmeğe başlar olmuştu.

İşte İslam dünyasının, gerek maddî gerek manevî planlarda hezimetini kabul ettiği bu bocalama devrinde, sahipsiz kalmış olan bu medeniyetin belkemiği olmak imtiyazı, hamî ve merkezî devlet sıfatı altında, Türklerin eline geçmiştir.

Tarihin yeni bir terkip içinde şahlandığını kaydettiği bu merkezî kuvvet, bir ıslah ve tasfiye ruhu ile İslam medeniyetinin yeni hayat sahasını tanzim davasına el koyduğu zaman, gerek Arap idarecilerinin gaflet ve beşerî ihtirasları, gerek yabancı şeriat ve ideolojilerin yıkıcı faaliyetleri ile İslamiyet, Arap nüfuzunun elinden kayıp gitmişti. Böylece de Müslüman Araplar, İslam medeniyetinin temelini atıp da, üç asır sonra idareyi ve inisiyatifi bir başka kavme terk etmek mevkiinde kaldıkları zaman, bu namzet millet, ayrı ayrı devletler halinde ve her zaman Türkler olmuştur.

İşte Arapların elinden kayıp giden bu emaneti yere düşmeden yakalayan Türk kudreti, vahdaniyet görüşünün ve tek Allah inanışının Arap kavmi içinde zuhur etmiş olmasına rağmen, onu yalnız teolojik manada değil, siyasî, askerî ve içtimaî haritanın bütünü içinde muhafaza ve müdafaa ederek, bekçiliğini de yapmış ve hatta İslamiyeti dünya ölçüsünde yaymak heyecanını, bir iman haline getirmiştir.

Artık tarihi rollerini Orta-Asya'dan Küçük Asya'ya, hatta Avrupa içlerine nakletmiş olan Türk gücü, birbirini takip edecek iki imparatorluğun bünyesinde ifadesini bulacaktır: Selçuklular, Osmanlılar.

Bunlardan birincisi, Türk ırkının Anadolu'daki müstakbel çatısını örecek; diğeri de Selçuklular'ın inkırazından sonra, devletçiklere ayrılmış olan Türk birliğini kurup, onu yeni bir terkip ve katışıksız bir iman ile yuğurup, yeryüzünün en muhteşem imparatorluğunu vücuda getirecekti.

* * *

Nitekim, Selçuklu Medeniyeti, Büyük Selçuklu Sultanına bağlı on iki emîrin idaresindeki feodal imparatorluğun müstakil Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nı kurmakla, Türk tarihi içinde bir Türkiye tarihinin başlangıcı olmuştu.

Hülâfa-yı Râşidîn devrini takip eden Emevî, Abbasî, Endülüs İmparatorlukları'nın, Suriye, Mısır, Şimalî Afrika, Irak, İran, Türkistan ve Azerbaycan'ın geniş ülkeleri ile beraber İslam dünyasına katılmış olan Türk kavmi, Akdeniz havzası medeniyetine girmekle de, Helen, Latin, Cermen ve Slav kavimleriyle kurduğu temas neticesi, döl alıp vermek sûretiyle dünya tarihinde yeni bir safhanın açılmasına sebep olmuştur.

Bu dönüm noktasına gelinceye kadar ise, cesur, cenkci ve gözü pek Türk ırkı, daha totem inanışlarından başlıyarak, Şamanilik, Budistlik; Mecusilik, Mazdehistlik, Maniheistlik, Nasturilik ve Hıristiyanlık'ta kısa ve uzun duraklamalar yaparak tecrübelerini tamamlamıştır. Nihayet, ruh yapısındaki yumuşak, mutedil ve uysal elemanların yardımı ile İslamiyet'te karar kılmıştır.

Türkler için İslamiyeti kabul, sadece bir din değiştirme keyfiyeti değildi. Kütlelerin siyasî, iktisadi ve içtimaî şartlarında yaptığı bir tasfiye ve ayarlama ameliyesi ile, yeni ve berrak bir dünya görüşünü de beraber getiren İslamiyet, cemiyetleri âdil ve müsavatcı bir üslup ve nizama sokuyordu. Asırlar boyu aksiyoncu olarak ayakta yaşamış olan Türk kavminin ise, artık bir teşkilat ve üsluba bağlanmak hakkı idi.

İşte bu yeni üslup ve teşkilatın bayraktarlarından olan Selçuklu Türklüğü devrinde Müslüman - Türk coğrafyası, irfan ve medeniyet ışıklarıyle aydınlık, Hıristiyan dünyası ise, vahşet ve cehalet boğuntusu içinde karanlık ve kararmıştı.

Bin yıllık Orta Asya istila ve göç yollarından steplere, Avrupa'ya ve Bizans'a dalgalar halinde çarpmış olan Türk gücü, muhtelif zamanlarda kurdukları muhtelif devletlere rağmen, büyük ve kudretli merkezî şahıslar etrafında birleşememek talihsizliği yüzünden sabit bir mekâna yerleşememiş; böylelikle de zamana ve tarihe diş geçirememiştir.

Devir devir dünyaya pençe vurmakla beraber, daima münferid uzviyetler halinde kalıp tek merkez etrafında bütünlenememiş olmanın ıstırabını her zaman duymuş ve her zaman da bu birbirinden ayrı idareler altında yaşayan topluluklar, devamlı cenklerle birbirlerini tahrip ve ifnâ yoluna gitmişlerdir.

Asırlar boyu, dalgalar halinde kabarıp taşan Türk seli, ayak bastığı ülkelerin siyasî, içtimaî ve etnolojik bünyesinde derin izler ve eserler bırakmış olmakla beraber, bir taraftan Cermenler, bir taraftan Slavlarla kaynaşmak, diğer taraftan da Bizans İmparatorluğu'nun din unsurundan birinci derecede faydalanmak esasına dayanan metoduyla, kolonize edilerek, Ortodoks birliğinde erimek gibi sebepler yüzünden, siyasî ve askerî hüviyetlerini kaybetmişler ve Helen kültürüyle Ortodoks birliğinin baskısı altında kavmî ve millî varlıklarını kaybetmişlerdir.

Altı yüz yıl, boşalırcasına, bir koldan stepler memleketine bir koldan, Şarkî Avrupa'ya, Bizans, Mora ve Dalmaçya'ya, bir koldan da İran'a, Mezopotamya'ya, Suriye ve Arap ülkelerine yayılan Komanlar, Kıpçaklar, Hazarlar, Bulgarlar, Uzlar, IX. yüzyıl sonlarında İslav birliğinin temelini atıp bir Rusya meydana getiren Varekler'de olduğu gibi, kabile ittihadına varmış olsalardı, bugün Türk kavmi, Arz-ı Meskûn'un başlıca hakimi ve en kudretli sakini olurdu.

Türk Tarihinde Osmanlı Asırları c. 3, s. 198 - 201

ÂBİDE ADAM

Müslüman - Türk san'atı tarihinde heykel ve heykeltraşlık için belirli bir istiğna ve kayıtsızlık vardır. Ne ki, bu bîgâne davranış, bir din yasağından ziyade, o yasağın hoşa gitmesinden doğan bir faydalanışa daha benzer. Müslüman san'atında heykel yoktur ama suret vardır.

Hatta san'atkar, mücerredin içinde bile bu sûreti, binbir nağme ile ifade edilen bir mısra gibi, evirip çevirip türlü usta çizgilerle tekrarlar durur.

Acaba sanat hamlelerini cesur, çeşitli ve değişik suretlerin kalıbı içinde nakşedebilen bir cemiyetin heykel ile arası neden hiç olmamıştır?

Heykel, gökkubbe altına, ilimden, sanattan, kahramanlıktan bir iz ve eser bırakmış olanların adlarını ebedîleştirmek kasdiyle yapılan âbide demek olduğuna göre, Müslüman - Türk cemiyetinde fert, adının devamı namına yapılacak bu tarz teveccühü, biraz da çocuksu bularak, ondan kaçmayı felsefesine denk ve mülayim getirmiş sayılabilir. Zira o, emeğini kendine değil, cemiyete maleden anonim bir şuurun arkasına gizlenmeyi imanının icabı bilerek, sahibi olduğu coğrafyanın her karış toprağında, eşsiz ve muhteşem bir sanat çiçeklendirdiği ölçüde, büyük ve muhteşem bir tevazu ile de kendini gizlemeyi bilmiştir. Öyle ki, arz-ı meskûn üstünde asırlarca gaza ve zafer yarışı etmiş Mehmetçik budur. Tuna'dan Yemen'e; Kafkaslardan Garp ocaklarına, tohum saçar gibi, hanlar, hamamlar, camiler, saraylar eke eke bir sanat manzumesi kurmuş mimar, usta, kalfa yine budur. O, hikmette, irfanda, hünerde, şiirde lâedrîliği bir feragat cambazlığı yapmasını bilen, gözü kadar gönlü de tok adamdır. Bu yüzden de adının veya eserinin yanıbaşına heykelini diktirmek hatırına bile gelmez. Olsa olsa hayratının veya hünerinin bir kıyıcığına türbesini hazırlatıp, kıyamete kadar oracaktı haşır neşir olmak ister.

* * *

Yirminci asır Türkiye'sinin bağrında da bugün, dağ dağ, hevenk hevenk yığılmış eserlerinin gölgesine gizlenmiş büyük bir sanatkar yaşıyor: Yahya Kemal.

Öyle bir sanatkar ki tıpkı ecdadı gibi, heykelini eserleriyle çizmiş, adına kurulabilecek âbidelerin en muhteşemini mısralarıyle örüp, zaman ve zamanın ötesine armağan etmiştir.

Yahya Kemal'i okumak ve anlamak, onun hâlâ Orta Asya bozkırlarının mürakabesini unutmamış sesini, bir muhteşem imparatorluk tarihinin heyecan ve ahengi ile birleşerek yaptığı akislerini dinlemek, Türküm, diyebilmenin sırlı anahtarlarından olsa gerek.

* * *

Mesela, "Süleymaniye'de Bayram Sabahı" sanat ile dudak dudağa girmiş bir tarih şuurunun bu infilakı, belki de edebî - hamasî heyecanların erişebileceği nihaî bir zirve, bir haz ve ihtizazdır.

Büyük şairin resim çizer, oyma oyar gibi işlediği mısralarında ayrıca bir sual, sırlı bir istifham da gizlenmiş bulunuyor ki düşünmemek elde değil.

Anadolu'yu Malazgirt'ten göğüsleyip açan kahramandan bu yana, yapıcısı olduğumuz medeniyeti, tefekkürü ile hacmi ile şekli, çeşnisi, âhengi, iç ve dış muvazenesi ile acaba nasıl ve ne suretle yoğurup bütünlemişiz? Sanki bu terkibi, asırların sabırlı, kararlı ve sihirli

elleri değil de, yel getirmiş, sel getirmiş, el getirmiş olmalı. Tâ ki dönüş ve çökülüş ânı gelince, arkasında hasret ve hüsrandan bir iz bırakıp, yine de yel gibi, sel gibi, el gibi süzülüp gitmiş bulunsun.

Şairin yanık kokusu veren mısralarından çıkan bir gerçek daha var ki, bunu yalnız biz değil, bütün cihan bilmeli. Şöyle ki: Asırların sinesinde gelişe olgunlaşa vücud bulmuş o dört başı mamur medeniyetin eksikliğini bugün yalnız Türk milleti değil, bütün dünya çekmektedir. Yine cihan bilmeli ki dünya, bir aynaya bakar gibi, bu medeniyet kıstasında kendini seyredip tartarak bir mukayese unsuruna sahip olmadıkça, eksikliğini fazlasını görmesi ve kendine çeki düzen vermesi mümkün değildir.

Yoksa şair, körükörüne maziye ve tarihe demir atıp kalmış bir geçmiş zaman sayıklayıcısı değildir. Onun san'atı ile açığa vurulan tarihî gerçek, bir vakitler yer yüzünün müvazene unsuru olmuş bulunan bu mihver kuvvet arkasından duyulan hüzün ve hasrettir ki, sadece Türk milleti adına değil, belki bütün beşeriyet namına işaret veren bir nirengi noktasıdır.

Âbide Şahsiyetler, s. 219 - 211.

İNSAN

Türkiye'de sınaî, iktisadî, ziraî, ticarî ve teknik sahalar birer alaka merkezi olurken, unutulan, ihmal edilen, mühimsenmeyen, işlenmeyen, işletilmeyen ve neticede de boşuna harcanan sermaye, insandır. Onun için de fert ve

dolayısıyla cemiyet, sağdan soldan çarpan haşin dalgaların ortasında bocalamakta ve bir türlü selamet sahiline ulaşamamaktadır.

Tarihî ve millî şerefini bir yana itip kütleyi taklid ve sahte idoller önünde tazime zorlamak hatası, bugünkü anarşiyi meydana getirmiştir. Şunu bilmeliyiz ki, münevverin de, halkın da gönlü ve gözü ithal malı değerlerle tıka basa doldurulmuş cemiyetler kadar kötülüğe elverişli ve tehlikeli bir zemin yoktur. Zira an'anesinin, adetlerinin, iftiharlarının, dilinin, dininin, tarihinin ve topyekûn geçmişin kal'asına yaslanmaktan mahrum bırakılmış kütlelerin, beşerî ve hayvanî temayüllerini durduracak hiç bir engel tasavvur edilemez.

* * *

Şark milletlerinde, hatta Garp derebeyliklerinde hüküm süren ve adeta militan bir karakter taşıyan hiyerarşi, Türklerde mutedil bir mantıkî ve çeşni taşırdı. Onun için gerek Avrupalı derebeyliklerindeki diktatörlük, gerek Uzak ve Orta Şark'ta hüküm süren gözü kapalı itaat ruhu ile, Türk cemiyetinin sınıf ve ahlak şuurunu, birbirinden çok farklı, hatta çok ayrıdır. Dede Korkut Hikâyeleri gibi Türk ruhunu etik ve estetik yönleriyle aksettiren antropoloji vesikaları bir yana, Anadolu ve Rumeli Türklüğünün iliklerine işlemiş olan bu terbiye anlayışı, insanın insana ve insanın Allah'a karşı olan bu vazife şuuru, bu kaide ve saygı seremonisi, fertleri ve kütleleri birbirine bağlayan, lehimleyip perçinleyen büyük kuvvet halinde, bin senedir sürüp gitmekte idi.

İşte, şerleri ve menfî temayülleri daha zuhura çıkmaya vakit bırakmadan önüne katıp götüren bu tarihî ve an'anevî terbiye seli, gürül gürül akıp giderken, karşısına setler kondu, hailler çekildi.

Sonra ne oldu? Ayrı ayrı kollara, çukurlara dökülüp yekpareliğini kaybetti, birbirinden ayrı düştü. Bataklık oldu ve böylece de işte, taaffün başladı.

Asırlar boyu, bütün millî müesseselere tesir etmiş bir sistemin iflası, bu müesseselerin de can çekişmesi demek idi. Nitekim, öyle de oldu.

* * *

Faraza, bir aile kateşizmi; ibadet gibi büyüğü küçüğe, küçüğü büyüğe bağlayan kudsî râbıtalar vardı. Yok oldu... En uzak fertlerden en uzak ferdlere geçen bir görünmez bağ, mimarisi muhabbet ve şefkat olan bir içtimaî yardımlaşma şuûru, bir hayat kaidesi vardı, yok oldu... Bir tarihî gurur, bir gaza ve şehadet şevki vardı, yok oldu... Bir müşterek yenilmezlik inancı, destanlaşmış bir fütûhat alışkanlığı vardı, yok oldu... İlâ-yı Kelimetu'llah'ı hayat gayesi bilmiş bir vecd ve îman anlayışı vardı. Yok oldu... Evet, asırlarca Türk ruhunu yoğurup, beşeri-ilahî zirveye yükselten o sırlı tılsım da yok olunca, bu esası, bir hayat felsefesi halinde insana ve cemiyet hayatının bütününe sirayet ettirip sindiren o ana kuvvet, böylece yok olup gitti... Giderken de, kendisine bağlı bütün değerleri, beraberinde sürükleyip götürdü.

* * *

Türkler Şarklıdır, fakat birçok Şark milletleri gibi antimateryalist değildirler. Olmadıkları için de, medeniyetleri İlahî-beşerî bir sîma taşır. Ne sırf maneviyat ile nafakalanırlar; ne de yalnız maddeye taparlar. Kılıç tutan elleri, icabında sanat şaheserleri ortaya koyar. Maddî ve bedenî bünyelerini hazırlayıp terbiye ederken, manevî yapılarını da ıslah etmekten geri kalmazlar. İşte bunun için de, fütûhat ve î'tila asırları, Türk coğrafyasını bir refah, medeniyet ve adalet zemini halinde çiçeklendirmiştir...

Eski Türk, devirler ve asırlar değişse de, belki anasının kanı ile damarlarına geçmiş bazı değişmez kaidelerin hudutlarını kırmayı düşünmezdi. İçtimaî bünyenin en küçük, fakat en sağlam hücresi olan aile içi hiyerarşi, bunlardan biri idi. Bir evlat, sakalına ak düşse dahi, baba ve anasının karşısındaki evlatlık mesuliyet ve mükellefiyetinden birşey kaybetmezdi.

İşte bu oğul, bu babanın elini öpüp yola ve yolculuğa çıkarken, genç de osa, gençliğini tüketmiş de bulunsa, hayır dua edip arkasını sıvazlayan babası, çok defa ona: "Gittiğin yerlerde han yap oğlum, han yap" diye öğüt verirdi.

Eski Türk anlayışında "han yapmak" demek, insan aramak demekti.

İnsan, yani insanlığa layık olmayan hırs ve zaaflardan arınmış kimse... Çünkü insanı bulan, her şeyi bulmuş

demekti. Çünkü insan bulmak ve onun insanlık mirasına konmak, dünyaya geliş ve gidişin gayesine ermek demekti.

* * *

Topraklarını kaybeden, türlü hezimet ve mağlubiyetler ile yüreği dağlanan Türk milleti, insana değer verdiği müddetçe büyük millet şuurunu kaybetmedi. Dili, dini, tarihi, görenek ve gelenekleri, kapanın elinde kalıp yağmalanmadı. Harsı, haysiyeti, vekarı zedelenmedi.

Bunun için de Müslüman - Türk'ü bir türlü dünya haritası üstünden kaldıramayan çeşitli düşman saldırışları, onu insanlığından etmek, insanlığını elinden alacak yeni bir hücum planı hazırlamakla gayelerine varacaklarını anlamışlardı. İşte bu tetkik neticesinde de onu, dili, dini, tarihi, an'ane ve adetleri gibi esas müdafaa silahlarından tecrit etmek suretiyle çok ustalıklı bir suikaste maruz bıraktılar ve ona insanlığını, insanlığının icaplarını unutturdular.

Hazin olan şu ki, sûret-i haktan görünerek bütün bir katliamı hazırlayanları ortada gören yoktur. Aldıkları emirleri büyük bir gaflet ve şuursuzluk içinde ezberleyip oynayan aktörler dahi, çoğu zaman, muharriri de rejisörü de tanımazlar. Onun için, millî karakteri ve büyük millet ruhunu, bir Ortaçağ esiri gibi, zincire vuran sebeplerin içyüzünü bilemezler. Bilemedikleri için de, enkaz haline getirdikleri kıymetlerin harabesi ortasında baykuş gibi öter ve ağlayacak yerde güler, hatta işledikleri günahlar ile iftihar dahi ederler.

Bunlar, münevver de geçinseler, kafalarına ve gönüllerine bir gerçek insan eli değmemiş nasipsizlerdir. Ot gibi, çalı çırpı gibi, başı boş üremiş ve türemiş, ruh sağlıkları ve iç selametleri düşünülmemiş, böylece de gafletlerinin kemali, onları, şer kuvvetlerin pençesine düşürmüştür.

Uzun yıllardır ters ve sakat işlemekte olan kültür mekanizmamızın baskısı ile şartlanmış olduklarından, dalaletleri kolaylıkla hakikat zannedebilmekte ve onun için de doğruyu koyup yanlıştan yana çıkmakta, yanlışı müdafaa için sokaklara dökülmekte, gözlerini kırpmadan, yürekleri sızlamadan, memleketi uçuruma sürüklemektedirler. Ama, kabahat onların değil, insana insanlığını öğretmemiş olan bizimdir.

* * *

Bugün Türkiye, Türk'ün tarihî iman ve an'anesine aykırı olarak, insanı başıboş bırakmış bulunuyor. Her sahaya yetişmek isteyen eli, bir ona uzanmayı lüzumsuz bulmaktadır. Tarihinden ve mazisinden ne kalmışsa bir kalemde yok edilmiş, har vurulup harman savrulmuştur. Kimse çıkıp da: "Ne hakla?" dememiş, "kimin malını kimden esirgiyorsunuz?" diye sormamıştır. Onun için de, bugün memlekette ziraat, sanayi ve teknik sahaların mamul ve mahsullerini bulmak kolay, fakat insan bulmak güçtür. Asıl devam ve bekâ gücünü taşıyan o büyük sermaye, gafil ve başıbozuk bir maarif çarkının dişleri arasında unufak edilmiştir. Ne acıdır ki, bir eğitim çatısının

altına masum ve tertemiz giren nice Türk çocuğu, diplomalarının sayısı çoğaldıkça, millî ve dört başı mamur bir kültür kazanmadıktan başka, mevcut ve şifahî değerlerinden fire vere vere gönlü kararmış, gözü dönmüş olarak, memleketin huzur, âsâyiş ve emniyetini tehdît eden bir zorba olarak söz sahibi kesiliyor.

Kalıp, nizam ve ölçü şuurundan mahrum, kendi öz kıymetlerine düşman edilerek yetiştirilen bu insan taslağından, başkaca ne beklenir? Zararın neresinden dönülse kâr olduğu bir gerçektir. Eğer kültür dünyamızı millî bir maarif felsefesinin kolu kanadı altında restore etmez, böylece de kudret ve emeğimizi tekrar insan üstüne çevirip, onu millî ve tarihî cevheriyle yüzyüze getirmez ve ana sermayemiz üstüne oynadığımız kumarda devam edecek olursak, memleketin geleceğinden ümit kesmek yerinde olur.

Türk milleti, kaptan köprüsünden yükselecek bir kurtarıcı sesi, insanı insanlığa çağıracak bu daveti, bu müjdeyi, dört göz, dört kulak beklemektedir.

Milli Kültür Meseleleri ve Maârif Dâvâmız, s. 3 - 8.

KUYU

Güvenilir muhite mensup bir genç kız tanırdım. O günden bu güne yirmi küsür sene geçti. Zarafeti, kibarlığı, terbiyesi ve bilhassa sağlam karakteri ile etrafın dikkatini çekenler cümlesindendi.

Liseyi Dame De Sion'da okumuş, yüksek tahsilini de Hukuk'ta yapmakta idi. Bakışı, sesi, tavırları, her kime olsa: "İşte... yalanı, riyası olmayan müstesnalardan biri..." dedirtirdi.[1]

*

İşte bu dürüst ve iç yapısı sağlam kız, kimbilir kimlere ve kaç defa tekrarladığı yaşanmış bir aile dramını, bir kere de bana, hüzün ve elemden titreyen sesle bir çırpıda anlatmıştı:

Hâlâ halk arasında 93 Harbi denen 1878 Türk - Rus Muharebesi başladığı zaman anneannesi kırk günlük bebek imiş. Bir Rus savaşının başlaması demek, bir diyar için fırtına bulutlarının yaklaşması demekti. Asırlardan beri Rus zulmünün tadını almış olan sivil halk için ise tek çare, ocaklarını söndürüp, malı mülkü, varı yoğu bırakarak bu âfetin önünden kaçmaktı.

Genç lohusa da, ailesiyle beraber bir muhacir kafilesine katılıp, bir koluna bebeğini ötekine de tek taşıyabileceği yük olarak mücevher çıkınını alıp yollara düşmüştü bile.

Eskiler, bir canavar huylu kimseyi bir vahşi tabiatlı adamı tavsîf etmek istedikleri zaman: "Moskof gibi" derler ve bu tek cümle, kan dökücülüğün, merhametsizliğin, gaddarlığın tam karşılığını vermiş olurdu.

---

(1) Şimdi bu genç hanım, Ankara Üniversitesi tarih profesörlerinden birinin zevcesidir.

Moskof gibi...

Asırları kaplayan Rus vahşeti, Türk atasözleri arasında bir hükümle tescîl edilmiş ve halk esprisi, her taş yüreklinin, her zalimin alnına bu damgayı vururken bir nevî intikam zevki de duymuş bulunuyordu. Bu onun millî gururunun haklı bir çıkışı idi.

*

İşte, kadın çocuk, alil sakat, Moskof kılıcından kaçan muhacirler kâfile kafile günlerdir yürüyor yürüyor, yürüyorlar... Çatlamış tabanlarından kan sızıyor ama, onlar gene yürüyorlar. Ne zamandır ağızlarına nafaka girmemiş; yalnız rastladıkları kuyu başlarında durup çektikleri suyu hem içiyor hem de ellerini yüzlerini yıkayıp kuvvet tazelemeye çalışıyorlar.

Kırk günlük lohusa yorgunluktan öylesine tükenmiş ve perişan ki, yine bir kuyu başı molasında, hem çocuğunu hem de mücevher çıkınını taşıyamayacağını ve mutlaka birini feda etmek zorunda olduğuna karar vererek, yüzükler, bilezikler, broşlar, gerdanlıklar dolu cevahir bohçasını kuyuya atarak kafileyle beraber tekrar yürümeye başlıyor.

Yollar... Bitip tükenmeyen yollar... Gene saatler geçiyor. Bir an, rüyadan uyanır gibi olan genç kadının dehşet saçan feryadı kafileyi adeta olduğu yere mıhlıyor.

Genç anne, çığlık çığlığa haykırmakta haklı. Zira çıkın kucağında, çocuk ise yok... Suyunu içtikleri kuyuya

mücevherleri yerine bebeğini atmıştır. Korkulu rüyalar uyandıktan sonra biter. O ise kendine gelir gelmez korkulu rüyasını görmeye başlıyor ve aştıkları yollara geri dönerek çocuğunu bulmak için koşmaya başlıyor. Ama kafile arkadaşları bu yüreği dağlanan kadının yolunu kesiyor, yarı sabır yarı tehdit karışık bir teselli diliyle onu, ailesini ve yol arkadaşlarını terk etmemeye zorluyorlar. Öyle ya... Tek başına nasıl geri gidebilir? Gitse dahi kuyuya atılan kırk günlük çocuğun ölüsünü bulmaktan anaya ne hayır gelebilir?

*

Dertli anaya artık ağlaya ağlaya yürümekten başka yapacak iş kalmamıştır. Gene bitip tükenmez yolları, dağları bayırları aşmaya başlıyorlar.

İşte yine bir kuyu başı... Kafile duruyor. Uykuyu çoktan unutmuşlar. Ama bir yarım saatçik dinlenebilseler... Hem buna mecburlar artık... Yarılmış ayaklara, dermanı tükenmiş bacaklara bu kadarcık bir hak tanımak gerek. Yoksa birer birer devrilip oldukları yere yığılarak kalacaklar. Hemen oracığa, eriyip su kesilmiş bir kurşun gibi yayılıyorlar. Annenin gözleri hep yaşlı. Birkaç saat evvelki gibi feryat etmiyor, ama o çığlıklar o figanlar dumanı tükenmiş alev gibi bu dertli yüreğin içine akıyor.

"Kalkalım" diyorlar. Onlara şu beş on dakika istirahat bile haram. Zîra düşman atlı, onlar ise yaya... Ama tam doğrulup tekrar yollara düşecekleri sırada vadinin arkasından bir başka muhacir kafilesi görünüyor.

Bunlar düşman değil ki kaçsınlar. Hem beklemek de lazım. Zira aralarında kendilerinden daha dertli, daha yardıma muhtaç olanlar da bulunabilir.

Bekliyorlar. Yavaş da olsa şekiller seçilmeye, aşina yüzler belirmeye başlıyor. Geliyorlar, geliyorlar...

Kırk günlük lohusanın erkek kardeşi de, bu canı boğazına gelmiş yer yurt düşkünleri arasında. Genç lohusa dağlarda seke seke büyüyen bir çığlık atıyor.Ama bu defaki haykırış, yalnız kardeşini gördüğü için değil... Genç adamın kucağında, birkaç saat evvel kuyuya attığı kendi çocuğunu gördüğü için.

Su... Dünya'nın da insanın da canı olan su...

Arkadan gelen erkek kardeşin kafilesi de bütün yaradılmışlar gibi bu hayat iksirinden nasıl baş çevirebilirlerdi? Nitekim o yorgun kalabalık da kuyunun çıkrığına asılıp yukarı çekiyorlar... Ama taşlara çarpa çarpa çıkan kovanın içinde su yok. Birkaç saat evvel mücevher çıkını yerine kuyuya atılan bebek var. Genç kadının, kardeşinin kollarından alıp bağrına bastığı kırk günlük yavru.

Yirmi küsür sene evvel tanıdığım genç kız, kuyudan çıkan kırk günlük bebeğin torunu idi.

Hatıralarla Başbaşa, s. 36 - 39.

TEMENNÎLER

İlmî, İçtimaî ve Maarifle Alakalı Hususlar

1- İslam memleketlerinin zihnî ve ruhî seviyelerini yükseltecek bir eğitim felsefesi tesbit edilip, Müslümanın Kur'an ahlakından koparılmadan, yaşadığı çağın ihtiyaç ve icaplarına göre yetiştirilmesi.

2- Yüksek ve tarafsız ilim çevrelerinde meşveret ve içtihâda imkan verecek ve mezhep ayrılığının zararlarını önleyecek ilmî - dinî bir çalışma zemîni hazırlamak üzere, müslüman memleketlerinin ilim ve iman çevrelerinden teşekkül edecek olan bir akademi kurulması.

3- Saf, sağlam ve ciddî ilim otoriteleri eliyle hazırlanacak bir ilmî araştırma fonu kurulması.

4- İslam memleketlerinde ortak bir burs teşkilatı meydana getirilip kabiliyetli çocukların okutulmasının temîni.

5- Dünya literatürünün takip ve tercüme ettirilip kültür çevrelerinin alakalarına sunulması ve İslam kültür ve medeniyetinin meydana getirdiği büyük ve mühim eserlerin basılması, tercüme ettirilmesi, İslam memleketlerine ve bütün dünyaya yayılması.

Bu arada kütüphanelerdeki elyazması eserlerin gün ışığına çıkarılmasından başka, siyer, tarih, edebiyat, fıkıh, tasavvuf, tefsîr, hadîs, kelam, felsefe, mantık, matematik, tıp, astronomi, coğrafya, tabiat, musiki ve askerlik ilimleri

sahasındaki eserlerin de en mühimlerinin ilk elde neşredilmesi.

6- Kral hanedanına mensup gençleri ve memleket idarecilerinin ve refahlı ailelerin evlatlarını yabancı ülkelere tahsile gönderip Batı emperyalizminin bir hayranı haline gelmeleri tehlikesinin önlenmesi.

7- Garb tesiri ile zihinleri ve ruhları şartlanmış olarak geri dönen bu genç insanların, memleketlerinin realitelerinden hakkıyla haberdar olmaları mümkün olmadığına göre, İslamî ahlak ve değerlerini idrak edebilen yerli ve fakat üstün seviyeli bir eğitim kadrosunun tez elden meydana getirilip kadın erkek, Müslüman gençlerin, bir islamî fazîlet ve îman çerçevesi içinde yetiştirilmesi.

8- İlericilik zannı ile islamî değerlere baş çevirip Batı kopyacılığını bir kalkınma yolu kabul etmek hatası ile, tarihinden, imanından, örf ve adetlerinden olma yolunu seçmiş müslüman memleketlerin örnek alınmaması.

Birkaç Dînî Husus

9- Hac farîzasını kuru bir şekil ve kalıplaşmış bir ibâdet olmaktan kurtarıp, aslî mana ve gerçek ruhunun yeniden kazandırılması.

Bilhassa Müslüman münevverlerinin, bu mukaddes topluluktan şahsen kazançlı çıkmaları kadar, bilgilerinden görgü ve tecrübelerinden risalemizin metin kısmında izah edildiği üzere gerek fertlere, gerek islam camiasına itibar ve kazanç getirmesinin de sağlanması.

10- Zekât müessesesinin işler hale konulup içtimaî bünye içinde, yoksulluğu yenmiş, şuurlu ve uyanık bir orta sınıfın teşekkülüne yardımcı olunması.

11- İsraf ve sefahatten kaçınılması ve aile müessesesinin, devletlerin bünyeleri içinde sosyal yapının en küçük fakat en sağlam bir çekirdek olduğunu düşünerek, cemiyetin kudret ve değerlerinin hem sahibi, hem de bekçisi mahiyetinde bulunduğunu gözönüne alıp onun, şer ve menfî hücumlara karşı kendini koruyacak bir şuûrla eğitilip silahlandırılması

İktisadî, Ticarî ve Teknik Bazı Hususlar

12- Dünya petrol rezervleri, yapılan tahminlere göre, 2000 yılında tükenecektir. Avrupa, Amerika ve Rusya'da bu toprak altı hazinesinin yerine kaim olacak sun'î veya tabii enerji kaynakları arandığına göre, bazı müslüman ülkelerde bulunan işbu mühim gelir kaynağının ehemmiyeti, yakın zamanda ortadan kalkmak tehlikesiyle karşı karşıya demektir. Şu halde, petrol gelirine güvenmemek lazımdır.

Bu meyanda, petrolden elde edilen gelirin büyük bir kısmı, başta yeni buluşlarla işe yaramaz hale gelen harb malzemesine ve Batı'dan yapılan çeşitli fuzulî ithalata, şehirler kurmaya ve imar işlerine sarfedilerek, tekrar Avrupalılar Amerikalılar eliyle Garp tarafından çekilip geri alınmaktadır. Bu hayatî nokta üstünde ciddiyetle durulup gereken tedbirlerin alınması.

13- Petrol ihraç eden memleket gelirlerinin, müşterek hareket edilerek bütün İslam ülkelerinin kalkınması için kredi olarak kullanılmasının temini ve yabancı bankalarda yatan ölü sermayenin kurulacak bir İslam bankasında kredi kaynağı olabilmesi.

14- Şu halde Müslüman ülkelerde bir yandan teknik elemanların yetiştirilmesi ve planlı bir sanayileşme politikasının gerçekleştirilmesi yoluna gidilmesi, yalnız fabrikalar kurulması değil, fabrikalar yapan fabrikalar kurmak seviyesine çıkarılması, acele ve tez elden alınmak gereken çareler olduğunun bilinmesi.

15- Siyasî coğrafyadan mühim olan tarihî ve iktisadî coğrafyanın icaplarını değerlendirerek, müslüman memleketler arasında müşterek faaliyetlere girmek üzere ortak kalkınma projeleri bursu ihdas edilmesi. Hicaz, Irak, Suriye, Yemen, Tunus, Cezayir, Fas, Libya ve Türkiye bin yıl iktisadî bütünlük içinde yaşamış olduğuna göre, Lozan Antlaşması'nın getirdiği bölünme siyasî hudutlar ayrılığı, iktisadî coğrafyanın emirlerini değerlendirmemize mani olmamalıdır.

16- 1976 yılında dünya üzerindeki İslam ülkelerinin millî gelirleri, toplam olarak 150 milyar dolar olduğu halde, aynı yılda yalnız İtalya'nın millî geliri bu miktara müsâvîdir. Bu acı gerçek, islam memleketlerinin bir müşterek iktisat politikasında birleşmelerinin ne derece elzem olduğunun anlaşılmaya yetip artmasını göstermektedir.

17- Dünya üzerindeki Hıristiyan memleketler, müslüman Türkiye'nin de dahil olduğu, Nato'da, sosyalist memleketler ise, Varşova Paktı'nda birleşmişlerdir.

Şu halde bütün Müslüman memleketlerin kendi aralarında müşterek müdafaa sistemi olabilecek bir anlaşma tesis eyleme yoluna gitmeleri.

18- Bir Müslüman ülke olan Türkiye'nin yetişmiş kafa ve el emeğini Hıristiyan Avrupa memleketlerine göndereceği yerde bu çalışma ekiplerinin bilgi ve tecrübelerini, diğer Müslüman memleketlerinin emrine vermesi her iki taraf için de müsbet ve mantıkî faydalar temin eyleyeceğinin bilinmesi.

19- İslam ülkelerinin, artık petrol geliriyle büyük ölçüde ithalata girdikleri görülmektedir. Aşırı meblağlara varan bu malların nakli için; gene Hıristiyan memleketlerinin nakliye filolarına çok yüksek navlun bedelleri ödenmektedir. Müslüman memleketler arasında müşterek bir deniz ticareti filosunun hem döviz tasarrufu sağlayacağını ve hem de ülkeler arası münasebetlerini geliştireceğini düşünmek ve değerlendirmek zamanının geldiğinin düşünülmesi.

20- İslam kardeşliğini siyasî endişe ve her türlü menfaatin üstünde tutarak politik düellolarla, bu birliğin parçalanmaması.

Bugün İslam memleketlerinin başında bulunanlar, bu kısa devredeki fırsatı değerlendirerek tarihe "Büyük

İnsanlar" namıyla geçip bütün İslam Âlemi tarafından minnet ve saygı ile anılacaklardır. Aksi takdirde, herkes gibi, zamanın sisleri arasında kaybolup gitmelerinin mukadder olduğunun bilinmesi.

21- Yaklaşmakta olan 1400. Hicrî Yıldönümü'nün, müslüman dünyası için bir yeniden doğuşun başlangıcı haline getirilmesi. Bunun için de, *İslam Âlemi'nin müşterek parolası, şevk, aşk ve hamle kaynağı olan Îlâ-yı Kelimetullah için yaşamanın, onun uğrunda yaşamak kadar ölmenin de bir nîmet ve saadet olduğunun zihinlerde ve gönüllerde gayeleşip zafere ulaşması.*

Hicrî 1400. Yıla Yaklaşırken Kölelikten Efendiliğe, s. 66 - 70.

Aile, İstanbul'a yerleşmiş olmakla beraber, zaman zaman gene de Filibe'ye gitmek, orada kalmak, emlak ve çiftlikleri dolaşmak, bu arada, akrabaları görmek de gerekmekte idi. Bunu da Abdülhalim Bey'in, artık delikanlılık çağını idrak etmiş oğlundan başka kim yapabilirdi?

Amma genç çocuk, yalnız ismen ve sadece kâğıt üstünde Türk'ün olan bu toprakların, artık yarı yarıya değil, bütünü ile elden çıkmış olduğunu nasıl bilmeyebilirdi? Onun için de, tren Türk hududunda durduğu zaman aşağı atlar, bir boy toprağa kapanarak öper ve nöbet tutan askerlerin boynuna sarıldıktan sonra tekrar kompartımanına girerdi.

Zira toprak vatandı, devletti. Devlet ise nizamdı, huzurdu. Ana idi, baba idi. Bu binlerce yıllık ana toprak doğuruyor, üretiyor, besliyor, koruyordu. Kendisi de bir ana ile babanın zürriyeti değil miydi?

Babası, dünyası idi. Amma anası, hem dünyası hem ukbâsı, görülmeyeni göstereni, bilinmeyeni bildireni, taşıdığı ilahi emanetten haber vereni, sevgisi, aşkı olan büyük insandı. O, yalnız kendinin değil, insanlığın anası, Hakk'ın bir yüce velîsi idi.

Ne ki, cihanı bağrına basmış, dünyaları içine sığdırmış bu ananın, gönlüne ışık tutmuş, kendi manasını kendine gösterip uyandırmış bir rehberi bir mürşidi vardı: Filibeli Edhem Şâh.

Dost, s. 7 - 8.

Bulgaristan, 2.6.1972

Gençler, bizi hududa kadar uğurladılar.

Kuleler, askerler ve gümrük binaları ile ayrılmış, bir başka devletin toprağına girdik.

Ne tuhaf, yarın da Bulgarlar'ın Türkler'den kurtulma bayramları imiş.

Türkler Balkanlar'ın efendisi iken, bütün bu milletler mesuttu, refahlı idi. Can, mal ve ırz, namus emniyeti içinde yaşıyorlardı.

Şimdiki efendileri ise, ne başkalarına ne de kendi milletine hayrı olan hunhar, bencil ve vahşi bir patron.

Gülşah'a yol boyunca, ellerinde kazma kürek, yalın ayak yol yapımı çalışmalarından dönen genç talebeleri ve perde yerine, pencereleri kâğıtlı evleri, sefil perişan halkı gösteriyorum.

Tarih için yarım asır ne ifade eder? Moskof'un insan tabiatına çelme takıp dirsek vuran rejimi de, elbette bir gün sona erecek. Zîra her ne kadar zincire vurulsa da, insan idrakinin bir şahlanacağı gün olması mukadder.

Cisr-i Mustafa Paşa (Svilengrad), Harmanlı, Hasköy, Filbe, Pazarcık, Belova, Sofya...

Belova...

Burada İlhan Ayverdi'nin anneannesinin iki çiftliği varmış. Dereli, tepeli koca kasaba, altmış sene evvel, baştan başa Türklerle meskûn iken, şimdi bu topraklarda, sinmiş, ezilmiş bir avuç Müslüman, ya var, ya yok.

Bulgar hududundan Yugoslav toprağına geçtik. Pirot'da gecelemek istemedik. Bella Palanka kasabasını tercih ettik. Fakat pis, bakımsız bir yer... Kaldığımız Otel Esperando da öyle.

Yugoslavya, 3.6.1972

Gene, kaybettiğimiz bereketli topraklar üstündeyiz.

Ağabeyim, yanındakilere Avala tepesini gösteriyor. Fâtih Sultan Mehmed'in, Belgrad'ı sararken Havale Kalesi yaptırmış olduğu yüksek tepe. Binlerce şehit ve gazinin, bir hidayet ve tevhid ışığı olan Îlâ-i Kelîmetullâh'ı

götürmek şevkı ile göğüsleyip havâle etmiş olduğu aziz topraklar.

Türk'ün, "havale" kelimesi, Sırp'ın ağzında "avala" olmakla hiç değilse binlerce buna benzer hatıralardan biri olarak o devirden tarihî bir gölge olarak kalmış.

Türk Milleti, ne kaybetti, elden ne kaçırdı ise, hep yediden yetmişe uğruna can verdiği Îlâ-i Kelîmetullah aşkını, bu müşterek gayeyi, his ve düşünce hayatından silmiş olduğu için kaybetti.

O, birleştirici, lehimleyici, bağlayıcı ve dolayısıyla da yükseltici, medeniyet ve zafer ufuklarına koşturucu gayeyi.

Neden, uğruna can baş feda edilen bu gaye, artık Türk Milletinin "Kızıl Elma"sı değil?

Değil, Zîra fertleri de, cemiyetleri de, ulvî bir heyecan ve inanışla, birleştirici merkezlerden akan ihlas, iman, feragat, fazilet çeşmeleri kurumuş bulunuyor.

Artık, yüksek ideallere öncülük eden büyük ve mihver insanları, kendilerine örnek seçen devirler, tarihin hafızasına gömülüp kaldı. Onun için de hemen bütün dünyada ve bizde, zorla büyütülmüş sahte büyüklerle avunma çağının gafleti hüküm sürmekte.

İnsanoğlu kendisini gerçeklere kılavuzlayacak, ruhça da maddece de ulviyete davet ile, yüksekliklerde karar ettirecek rehber insanı bulamadığı kadar, erzatslara, sahtelere meyleder ve susuzluğunu, bataklıklarda, çamurlar

arasında tatmin etmek ıztırar ve ıstırabında kalır... Yirminci asrın insanları gibi...

* * *

Yugoslavya, geçmekle bitmeyen eski aziz vatan toprakları... Yorulduk ve Slovanski Brod'da durup bir kahve içtik. Artık kimse Türkçe bilmiyor. Bir zamanlar Çin'den Orta Avrupa'ya kadar Türkçe konuşarak gitmek mümkündü. Bugün ise, altıyüz sene Türk patronajı altında yaşamış bir memleketin fertleri dahî bize yabancı...

Akşam üstü Slovanski kasabasında, Brodvin firmasının Jug isimli moteline indik.

Özenile bezenile, lüks bir motel olarak yapılmış. Henüz pek de yeni. Fakat komünist rejim, onu da, diğerleri gibi, vaktinden evvel yıpratmış. Zîra içindeki bütün personel memur. Bu yüzden de ihmal, neme lazımcılık, tahtanın içinden zuhur eden kurt gibi, her tarafı kemirmeğe başlamış. Mesela, perdeler işlemiyor, rezervuarlar devamlı su kaybediyor, soğuğa karşı yapılmış çift pencerelerin arasına yağmur suları dolmuş ve boyaları berbad etmiş; ama kimsenin aldırdığı yok... daha neler ve neler... Çünkü şahsî mülkiyet yok, malın sahibi devlet...

Acı olan, devletten de halk memnun değil. Hele Bulgaristan, buradan daha da katı bir esaret çemberi ile halkı boğuyor.

Avusturya Karow Oteli, 4.6.1972

Varazdin'de, Drava Nehri üstünden geçtik. Maribor ve nihayet hududdan çıkarak Graz...

Graz... gene Türk kanı içmiş topraklar...

Raab suyu üstünden de geçiyoruz ve nehir bizimle beraber yürüyor, yürüyor. Mazi sanki sularla beraber akıp gitmiş. Öyle olmasa Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın, karşı kıyıya askerini geçirmek için kurduğu köprüyü, coşan suların bu öncü birlikleri beraber, alıp götürdüğünü, takviye alamayan askerin ise karşı sahilde şehit edildiğini hatırlar ve hatırlatırdı.

Nehir o nehir, amma sular o sular değil... Dünya da o dünya, fakat insanlar o insan değil.

Tarihin kocamış hafızasını, tutalım ki kurcaladık, bir şeyler bulduk çıkardık. Amma bugün, varâk-ı mihr-i vefâyı kim okur kim dinler ki...

Yer Yüzünde Birkaç Adım, s. 166 - 171

ZERDEBIYIK HASAN BEY

Hasan Bey, Ramazan Bey Zadeler'denmiş. Orta Asya'dan Adana havalisine göçen Ramazanoğlu Aşîreti içinden bir kol kopmuş ve Menteşeoğulları'ndan kız ala ala Bolu'ya yerleşip, yer yurt, çift çubuk sahibi olmuşlar. Bir yandan da asırlar içinde şakırdayarak ses veren Bolu Beyliği zincirine, zürriyetlerinden yeni yeni halkalar ilave etmişler ve bu zincir, ta son Bolu Beyi Tevfik Bey'le, ondan da Azmi Bey'e kadar uzayıp gelmiş.

Menteşeoğulları'nın Ramazan Bey Zadeler'le evlenen kızları, başak tarlaları gibi sarı sarı sallanan saçları ile, güneşten renk çalmış pembe tenlerini, zürriyetlerinin kadınına da erkeğine de öyle bir bulaştırmışlar ki, asırların eli, o saltanatlı boyayı, Ramazanoğulları'ndan silememiş.

Yüzüne bakanları şaşırtacak kadar sarışın olan Hasan Bey'e Zerdebıyık lakabını kimin verdiğini bilen yok. Kendisi, bir Bolu Beyi'nin oğlu muydu? Yoksa, sadece Ramazan Bey Zadeler'den birinin zürriyeti miydi? Bunu da bilen yok.

Orta-Asya'nın bir köklü soyunun bu körpe evladını, çocuk yaşında ana baba kucağından koparıp gurbete salarak asker ocağına göndermek, muhakkak ki bir fedakarlık bir feragat ve istikbalin ufkunda hayal edilen bir hizmet ümîdi, bir vatan ve ıman borcunun, nesillerin iliklerine işlemiş, mukaddes bir vazife anlayışı idi.

Küçük Hasan büyük adam olacak, büyük işler görerek, ailenin dudaklarına da gurur ve şeref tadı tattıracaktı.

Dağa taşa hükmeden, eli açık, kapısı dayalı bir hanedan, gencecik evladını, yoksa ne diye gurbete salsındı?

* * *

Küçük yaşta baba ocağından koparılarak İstanbul'a gönderilen Ramazan Bey Zadeler'in bu körpe evladı, yeni tesis edilmiş bulunan Harbiye Mektebi'nin ilk talebelerinden olmuş. Herhalde bıyığı terleyip, çocukluktan deli-

kanlılığa vardığında, saçları gibi, yüzünün tüyleri de, zerde ile yarışacak kadar sarı olmalı ki, bu lakapla künyelenip kalmış bulunmalı idi.

Zerdebıyık Hasan Bey, Harbiye'den mezun olduktan sonra mektepli zâbit olarak sivrilip kısa zamanda rütbesi büyümüş ve bir İstanbullu kızla da evlenmiş. Bu, kocası kıt'asına gittiğinde boynu bükülen, evine döndüğünde ise, gözü gönlü gülistan kesilen bir genç kadınmış.

Böylece, kâh ağlaya, kâh güle, yıllar geçmiş. Kız olan ilk çocuğu yedi yaşına girerken bir de oğlan çocukları dünyaya gelen genç karı kocanın sevinçleri pâyansız olmuş.

Ama günlerden bir gün, genç askere, bu defa da barut kokan bir yol görünmüş: Girit.

İkinci Sultan Selim devrinde (1566), Kıbrıs'ın, bütünü ile Türkler'in eline geçmesi demek, Venedikliler için, Akdeniz'in de elden gitmiş olması demekti. Buna ise, Ada'nın sahibi bulunan Venedikliler'den başka, Akdeniz'de ayağı ve menfaati olan bütün Hıristiyan devletler karşı çıkmış ve politik sinirleri gerilen İspanya ve Malta şövalyeleri önayak olarak bir Haçlı donanması meydana getirmek lüzumuna inanmışlardı.

Gerçekten de Girit'e kur yapmakta olan Türk donanmasını ezerek, devletin hem haysiyetine, hem de deniz gücüne ağır bir darbe vurmuşlardı.

Bu hezimet karşısında büyük Sokollu'ya gene iş düşmüş ve Haliç Tersanesi'nde, yüzelliden fazla gemi

yaptırmaya muvaffak olmuştu. Ama bir yandan da Derya Kaptanı Kılıç Ali Paşa'nın: Paşam! Tekneleri yaparız ama, iki yüz sefineye beşyüz lenger, palamar, resen ve yelken tedarikine imkân yoktur... demesi üzerine; dahi sadrazam: "Paşa hazretleri, Paşa hazretleri! Bu devlet o devlettir ki, murad edinince, donanmasının lengerlerin gümüşten, resenlerin ibrişimden, yelkenlerin atlastan etmekte güçlük çekmez. Korkma, böyle itikad eyle..." derken, bir yandan da, huzuruna davet ettiği Venedik elçisine: "Biz Kıbrıs'ı almakla sizin bir kolunuzu kestik. Siz ise bizi mağlup etmekle sakalımızı tıraş eylediniz. Tıraştan sonra sakal daha gür biter. Lakin kesilen kol bir daha yerine gelmez" demek lüzumunu hissetmişti.

* * *

Artık devir (1640), Sultan İbrahim'in Osmanlı tahtında olduğu zamandı. Gerçi bir tarafta Bosna'dan Budin'e, Kefe'den Mora'ya uzanan topraklar; diğer tarafta, Bağdad'a ve Yemen'e varan ve Kıbrıs ile tekmil Akdeniz adalarını içine alarak, Habeşistan, Mısır, Trablus, Tunus ve Cezayir'i kucaklayan bir devlet vardı. Ama böylece üç kıt'ada Türk bayrağı dalgalanıyorsa da, Akdeniz'de Osmanlı hakimiyetine hâlâ balta sallayan Venedikli'den Girit'in kurtarılması lazımdı.

Onun için de, Sultan İbrahim'in Girit'e sefer açma kararında büyük isabet vardı.

Zira, Kıbrıs'ı kaybetmekle ticareti kuvvetten düşmüş olan Venedikli'ye Girit nasıl lazımsa, Ada, Türk menfaatleri için de öylece lüzumlu bir atlama taşı idi.

İşte bu şartlar altında başlayan ve yirmi üç sene sürecek olan Girit Harbi, başta Papa, bütün haçlı devletlerce, Müslüman Türklere karşı savaşmayı, bir kere daha "Mukaddes Cihad" olarak kabul ettirmişti.

Ancak takvim 1669'u gösterirken, devletin bağrında bir işler yara gibi, durmaksızın memlekete kan kaybettiren Girit Harbi, Fazıl Ahmet Paşa'nın bükülmez bileği ile koparılıp bir yana atılmak üzere bulunuyordu.

Böylece, Girit savaşının bilançosu kapanırken, askerî ve siyasî bakımlardan ehemmiyeti büyük olan bir harbin, çeyrek asrı kaplayacak kadar uzamış olmasının sebebini, artık iç ve dış kuvvetleri kararsız ve yetersiz düşmüş devlet idaresinde olduğu kadar, aynı zaafın Türk ordusunda da ifadelenmiş bulunması başlıca amil olarak görülmek icap etmekte idi.

* * *

1808'de, bir yeni Osmanlı padişahı, İkinci Sultan Mahmud adı ile tahta çıktığı zaman ise, oldu olası bütün dünya ile tek başına çarpışmış ve mukadderatı çizgisinde daima tek başına yürümüş olan devleti, el ele vermiş haçlı ve siyonist dünya, sağından solundan, en kötüsü de, içinden vura vura iyiden iyiye kansız ve takatsiz bırakmıştı.

Gene Osmanlı devleti, boyunu aşmış iç ve dış gailelerin ortasında tek başına bulunuyordu.

* * *

1861 - 1876 yıllarına tesadüf eden Sultan Abdülaziz'in saltanatı, muharebesiz geçen onbeş senelik bir sükûn devresi olarak görülürse de, 1866'da başlayıp iki sene devam eden Girit İsyanı, gene güç kuvvet, mal ve can kaybı ile memlekete acılı ve acıklı yıllar getirmişti.

İşte bu arada, toprağa düşen binlerce yiğit arasında, ölünceye kadar gözünün yaşı dinmeyecek bir zevce ile, yedi yaşında bir kız ve yedi aylık bir oğlan bırakarak, şehitler kafilesine katılanlardan biri de, Zerdebıyık Hasan Bey'di.

* * *

Şehit kocasına ağlamak ve iki yetimini bağrına basmaktan başka şey düşünmez olan genç kadının yaşlı gözlerini silmeye, ne Ramazan Bey Zâdeler'den, bir el uzanmış ve avutucu bir ses gelmiş, ne de kendisi, kocasının gerilerde kalmış soyuna, ocağına ve yerine yurduna sahip çıkmayı düşünebilmiş.

Böylece, yıllar yılları kovalamış. Nihayet kızını evlendiren dertli anne, oğlunu da, babasının feyz aldığı asker ocağına vermiş.

Zerdebıyık Hasan Bey'in yedi aylık yetim kalan oğlu, günün birinde Harbiye'den mezun olduğu zaman, deniz mavisi gözleri, köpük köpük sarı saçları ile sanki bir Zerdebıyık Hasan Bey imiş.

* * *

Kanını canını toprağına adamış Hasan Bey'in oğlunun ne yedi aylık halini, ne de delikanlılık çağını bilirim.

Kendisine "baba..." dediğim zaman, kırk yaşına yaklaşmış bulunuyordu.

Yeryüzünün en güzel kızlarından biri denmeye sezâ, annemle evlendiği zaman da otuz yaşlarında imiş. Benden evvel ağabeyim doğmuş. Beş sene sonra da beni kucağına alıp da, tatlı dilinden dökülen masalları anlamaya başladığım zaman ise, çoktan kaybetmiş olduğu annesinden dinlediği aile dramından da parçalar naklederdi.

Belki, geçmişin facialı hatıralarını tam kavrayacak yaşta değildim. Ama, her zaman neş'eli, esprili ve hoşsohbet olan babamın, tanımadığı babasına ve geçmişin acıklı çizgilerine giden hayalhanesi, yüzüne, hiç alışık olmadığım bir hüzün perdesi çeker ve: Biz Ramazan Bey Zâdeler'denmişiz... derken, sesi de, adeta yağmurlu bir sonbahar akşamı gibi üşütücü oluverirdi.

* * *

İkimiz de olgun yaşa geldiğimizde, ağabeyim, Bolu'daki bir inşaatını dolaşmaya gittiğinde, son Bolu Beyi Azmi Bey'i, arayıp sormuş: "İşte, şu konuşanlardan biri..." cevabını alması üzerine, yârenlik etmekte olan beş altı kişilik bir gurup arasında, renginde ve çehre hatlarında babamla son derece yakınlık bulunan birinin omuzuna elini koyarak: "Merhaba Azmi Bey!" demiş.

Karşılıklı bir şaşkınlık, sevinç, tanışma, söyleşme başlamış... Fakat hepsi o kadar. Ne çare ki, aradan geçen koca bir asır, Ramazanoğulları'na, ailenin bu şehit evla-

dını sadece, büyüklerinden duymuş olduğunu hatırlatabilmiş. Fakat hesep nesep çizgisini bulduramamış.

Ama bulunsa ne olacaktı. İnsanoğlu, asıl akrabalığın kandan değil, candan geldiğini ve aralarındaki köprüyü, hasebin ve nesebin değil, ruh ve mana yakınlığının kurduğunu bir bilse, gerçekten kime bağlanacağını da anlamış olacaktı.

* * *

Bilmem nedendir. Girit derken içim derinden derine sızlar. Yedi aylık yetim kalan babam, büyümüş, okumuş, evlenmiş, çoluk - çocuk sahibi olmuş. Ne yazık ki babasından hüzünle bahseden bu dudaklar susalı kırk şu kadar sene oldu. Ama, iki harp görmüş gazi babama ve şehit büyükbabama saygım da sevgim de yaşıyor.

Bu toprağa, bu imana canını veren bütün şehitlere de öyle.

Rahmet Kapısı, s. 113 - 119.

Sayın Şirket Mensupları!

Taşına toprağına bağlı olduğum vatanımı, nasıl olur da tarih mezarına gömülmüş milletlerin adları ile künyeler, ismi cismi asırların ardında unutulmuş bu memleketleri mumyalayıp, dizi dizi adeta iftiharla karşımıza koyarsınız?

Yabancı turistler, topraklarımıza geleceklerse bizim için gelsinler. Onlara yaranmak için –ki ne yapsanız yaranamazsınız– Yurdumuzu, inkıraz etmiş milletler adına tapulamaya kalkmayın!

Kendi kendimizden nefret de bir dış propaganda kasırgasıdır ki uzun zaman evvel başlamış olan bu moda cereyan, maalesef zamanımızda azamî hızını kazanmış bulunuyor. Vatanseverliğe, gericilik adı takan zihniyetin çocukları olmayalım.

Artık silkinip uyanma zamanı gelmiş hatta geçmektedir. Bu uykulu hâl, az daha devam edecek olursa, etrafımızda kol gezen dış düşmanlar, malımızı mülkümüzü aldıktan başka, bunlara kur yapanlar da dahil, hepimizi kapı dışarı edeceklerdir.

Efendi millet olarak Rumeli'de 600 sene buyruk yürütmüş olan Türkler'den, bu gün o topraklarda hangi izler ve eserler kalmıştır? 35 - 40 sene içinde bütün millî âbidelerimizle içtimaî müesseselerimizin % 95'i, Haçlı zihniyet tarafından yerle bir edilmiş, adımız sanımız her bir köşeden silinip kazınmıştır. Hatta ve hatta ne Bulgaristan'da, ne Yunanistan'da bu gün, bir Türk çocuğuna, anası

babası Türk ismi koyamamakta, Petro, Mihal, Sofi, Eleni gibi yabancı adlar takmak zorunda bırakılmaktadır.

Biz üstünde nice şehit kanı bırakarak Türk tarihine mâl ettiğimiz şehirlerin isimlerini tekmelerken, mesela Yunanistan'ın turistik bir bölgesine Göksu, Kalender, Bursa, Uludağ gibi herhangi meşhur bir Türk ismi koymak safdilliğini gösterecek bir Yunanlı çıkacak olsa, vatandaşları tarafından müessesesi boykot edildikten başka, kendisi de linç edilmek tehlikesiyle karşı karşıya geleceğini bilir.

Ya biz! 1000 küsur senedir Türk vatanı olan şehirlerimizi ona buna peşkeş çekmekle ne kazanacağımızı sanıyoruz. Bizim bu topraklarda size gösterecek hiç bir şeyimiz yok, gelin ölü milletlerin eski yurtlarını adlarıyla sanlarıyla gezip tanıyın diyoruz.

Yarım asır evvel bir Efes var mıydı? Bu dinî sitenin kurulması, kilise ile el ele vermiş Batı dünyasının Türk topraklarında siyasî bir köprübaşı elde etmek gayretine dayalıdır. Maalesef turizm politikamızın ölçüsüzlüğü ve gafleti, bu çıban başını buraya yerleştirmiş bulunuyor. Artık Selçuk kasabası da Bülbül Dağı ve civarı da bir Katolik müstemlekesi haline girmiştir. En acısı, bizim gafil vatandaşlarımız, bu bölgeye akın etmekte ve papazların elinden şifa suyu içmektedirler.

Fâtih Sultan Mehmed'in 500 küsur sene evvel defterini dürdüğü Bizans'ın baş şehri, bizim dilimizde İstanbul ise de, Avrupalıların ağzında hâlâ Konstantinopolis'dir.

Beyefendiler,

Millî şuura dönmekte basîret gösterir ve diğer turizm şirketlerine de bu yolda öncülük etmek celadetinde bulunursanız, memleketin hayırlı evlatları arasında yer alacağınızdan şüphe edilmez.

Hürmetlerimle...

Mektuplardan Gelen Ses, s. 72 - 73

MEMLEKETİ TERK EDEN TÜRK HANIMI

1937 senesinde, İstinye'deki yazlıktan İstanbul'a göçe hazırlanırken, yalı komşumuz Salâhaddin Âdil Paşa'lara allahaısmarladık demeğe gitmiştim. Paşa'nın karısı Siret Hanım, yanında genç ve güzel bir kadın olduğu halde içeri girdi.

Siret Hanım, zevkli, zarif ve konuşkan bir kadındı. Misafirine gelince, bu güzel, akıllı ve bilhassa zeki ve malumatlı hanım, dünyaya açık kavrayışlı görüşleri ile sohbetinden zevk alınan kimse olduğu, kısa zamanda kendini gösterdi.

Amma ne garip ki, konuşmaların mecrası memleket meselelerine gelince, misafir hanım sustu ve Siret Hanım'la aramızda devam eden bahsin, can alacak noktalara temas etmesine rağmen, misafir, sükutunu bozup söze karışmadı.

Sonunda, sebebini öğrendim. Bu akıllı ve malumatlı kadın, bir Fransız ile evli imiş. İki kızı ve kocası ile Vichy'de oturuyorlarmış. Salâhaddin Âdil Paşa'larla ailesinin eski dostlukları varmış. Türkiye'ye misafir olarak gelince de, tatilinin bir kısmını burada geçirmekte imiş.

Demek ki, memleketini, bir başka ülkenin insanı veya başka ülkelerdeki cazibe için terk eden kimse, kendi toprağı üstündeki söz hakkını da kaybediyordu.

Genç hanım, ukala bir kadın olmuş olsaydı, aradaki kopukluğu kaale almaz ve bilir bilmez bir şeyler söylerdi. Fakat, kendisinin artık bir çeşit millî meselelere yabancı olmuş bulunduğunun şuurunda olmalı idi ki, dinleyici kalmayı tercih etmek dirayetini göstermiş bulunuyordu.

Avrupa'nın, Amerika'nın, refah, lüks ve tekniğinin bizden emerek çekip kendisine mal etmiş olduğu Türk evlatlarının yolunu bundan böyle kim kesebilir. Kim onları, kendi vatanlarının taşından toprağından koparılmaz cihan pehlivanları haline getirebilir?

El cevâb: Güçlü bir millî - mânevi maârif.

Ne İdik Ne Olduk, s. 219 - 220.

BİR ÇAMLICA TEPESİ VARDI

Evimiz, Büyük ve Küçük Çamlıca Tepeleri'nin tatlı meyillerle inişe geçerek düzleştiği Kısıklı semtinde idi.

Küçük Çamlıca Tepesi, hemen tamamıyla Suphi Paşa Korusu'nun hudutları içinde olduğu için, köy halkı gibi biz de Büyük Çamlıca Tepesi'ni tercih eder, yolları ve yokuşları tırmanarak çıkardık.

Çocukluğun durup dinlenmek bilmeyen ve yorgunluk tanımayan gücü ile bozuk, inişli çıkışlı yokuşlarını ve çakıllı yollarını nefesimiz kesilmeden bir solukta tırmanır, karabaşları, kekikleri ezerek üstlerinde yürürken bastığımız bu kokulu otların genzimizi okşayan havası ile zevklenip daha da şevke gelir bir eyyam, kayaların üstünde oturduktan sonra, o bakımsız çalılı ve taşlı yollardan gülüşe eğlene koşarak tepeyi dolaşır, Veliahd Kasrı'nın kapısında duran kırmızı fesli harem ağaları ile selamlaşırdık.

Çamlıca Tepesi'nden, bir baştan bir başa uzanıp yatmış İstanbul'u seyretmek, bıkıp usanılmaz bir manzara idi. Hele, güzelliğini yardan da ağyardan da sağlamaya özenen dilberler gibi mavimsi bir sisle yüzüne nikap çekmiş bir şahane güzeli seyretmeğe doyanı hiç görmedim.

Zaman olurdu ki kendimizi adeta tabiatın bir parçası olarak görür; tabiatı da bizim bir parçamızmış gibi zanneder hale gelirdik.

* * *

Artık o iptidai ve bakımsız Çamlıca Tepesi'nin yerinde himmet ve emek sarfedilerek ihyâ edilmiş medenî ve bambaşka bir Çamlıca Tepesi var. Çiçekli tarhlar ortasına kurulmuş gazino pavyonları, muntazam yollar, setler, ziynetler, ağaçlar ve antikalaşmış eşyaları ile yeniye eskiyi yamamış yapmacık bezentiler ile dolup taşan bir turistik çevre ki, içinde hâlâ ayak izlerimiz bulunan tepeye hiç benzemiyor.

Artık bir Çamlıca Tepesi yok mu? Tabii ki var. Amma bir zamanlar içinde haşır neşir olduğumuz o kadîmâşinâyı yadırgarken, onu yeni tanıyan yerli ve yabancılar için burası, bir cennet köşesi.

* * *

Çocukluk ve gençlik hafızama nakşolunmuş çizgileri bulamayacağımı bildiğim için, çevremdekilerin ısrarına rağmen senelerdir tepeye çıkmık istememekte haklı olduğumu düşünüyorum. Ancak, bu arada, zamanın akışına karşı gelinemayeceğini de bilmem icap ediyor. Şu halde bu şahane vatan köşesini gayretleri ile bezeyenlere şükran duyma gerekir.

Maddi-manevi değerlerimize karşı bir redd-i miras alışkanlığı ile nice kıymetlerin hebâ edildiğine şahit bulunuyoruz ki buraya uzanan himmet eline minnet duymamak nankörlük olur. Ancak, bu himmet ve gayret sahiplerine teşekür ederken, milli karakterimize azami sadakat gösterilmesi de yürekten temennimizdir.

Noksanlar, hatalar iyi niyeti zedelemez. Bugün, küçük bir zümre için rahmete karışmış olan Çamlıca Tepesi, büyük ekseriyet için hayata yeni kavuşmuş bir nevcivandır.

* * *

Asırların arkasından hâlâ sesi gelen koca Kanûni Sultan Süleyman bile söylediği iki mısra ile insanoğluna hoşgörü yolunda ne veciz bir tavsiyede bulunuyor:

Bi-vefâ yârin Muhibbi cevrini mâzur tut,

Yârsız kalır cihande ayıpsız yâr istiyen.

Bağ Bozumu, s.120-122

Samiha Ayverdi, çeşitli kültür meselelerimiz, medeniyet değiştirmemiz neticesinde meydana gelen kriz; eskinin yıkılması karşısında onun yerine eskiden ilham alan bir yeniyi koyamayışımızın doğurduğu buhran üzerine ısrarla durmuş bir yazarımızdır. Kitaplarında o, kendini mazinin güzelliklerine hapsetmez; bilakis tanıdığı bu güzellikleri günümüze taşır. Yalnız unutmamak lâzımdır ki mâzi onda sadece bir "Tecrübeli Dost"tur. Yoksa geçen geçmiştir; mühim olan günü, o geçmişin üzerine bina edebilmektedir. Üstelik mâzideki her şey mutlak güzel değildir. İşte Ayverdi'yi diğer İstanbul muharrirlerinden ayıran nokta da budur. O, aynı zamanda mazinin muhasebesini yapar, fırsat düştükçe aksayan tarafları söyler. Fakat daima peysajımızdan; örf, âdet ve inanış şekline varıncaya kadar kaybolan değerlerimizi sıralar ve âdeta bunları bırakmayın diye feryât eder.

ISBN 975-17-1237-7
25.000.- TL.